

Naverok

Sernivîsar: *Kanîzar* dîsa bi naverokeke dagirtî li ber we ye

Husein Muhammed: Peyvsazî di zimanê kurdî de -4-

Rizgar Behadur: Xuenînçeftî (dyslexia)

George Yule: Cihêrengiya civakî (ji inglîzî: Dilyar Amûdî)

Paul Beidar: Rêzimana kurdî bi fransî

Peter Trudgill: Ziman û mirovayetî (ji inglîzî: Hesen Qazî)

Erkên herfekê di kurdî de: Î

Theodora Bynon: Ergative Construction in Kurdish

Kec_a Kurd: Ferhenga Etîmolojiya Kurdî

Emîr Hesenpûr: Kêşey zimanî fermîy kurdî -2-

Ferhengoka zimannasiyê

Kurterêbera rastnivîsînê

Sernivîsar

Kanîzar dîsa bi naverokeke dagirtî li ber we ye

Vê carê jî kerem bikin hejmareke têr-naverok ya kovara zimanê kurdî *Kanîzarê*, xwandevanên delal. Di vê hejmarê de jî komeke nivîsarên giring yê zimanasên kurd û biyanî cih digirin.

Husein Muhammed di vê hejmarê de jî vekolîna xwe ya kûr û dûr li ser peyvsaziya kurdî didomîne. Vê carê ew behsa çar mijarên peyvsaziyê dike: : 1) peyvsazî bi cotandinê anku çêkirina cotpeyvvan (bi inglîzî *co-compounding*), 2) peyvsazî bi lihevanîna dengî-wateyî anku wergirtina peyvên biyanî û eyarkirina wan li gor hêmanên xwemalî (*phono-semantic matching*), 3) peyvsazî bi paşvesaziyê anku çêkirina peyvên nû bi xistina beşek ji dawîya peyva heyî (*back-formation*), û 4) peyvsazî bi wergirtinê anku "deynkirinê" ji zimanên din (*borrowing*).

Rizgar Behadur di vê hejmarê de jî mijareke di kurdî de nû bi kurdiya kirmaşanî dinivîse. Nivîsara wî ya vê carê li ser nexweşiya dijiwariya xwandinê anku li ser dîsleksiyê ye.

Ev hejmar du nivîsarên zimanasî yê ji inglîzî wergerandî pêşkêş dike: Hesên Qazî nivîsareke Peter Trudgill wergerandiye soranî û Dilyar Amûdî jî beşa li ser cihêrengiya zimanê çînên civakî ji kitêba George Yule kiriye kurmançî.

Nivîsara Emîr Hesên pûr ya li ser pirsgerêka zimanê resmî yê kurdî didome. Em wê paragraf bi paragraf bi soranî û kurmançî dixin xizmeta xwandevanên xwe.

Nivîsara vê carê ya bi inglîzî ji Theodora Bynon e û li ser ergatîviyê di zimanê kurdî de ye. Berevajî gelek zimanasên din, Bynonê ne tenê lehceyeke kurdî bijartiye lê li ser ergatîviyê hem di kurmançî û hem jî di soranî de radiweste.

Vê carê em du kitêban (yeke kevn û yeke nû) yê li ser zimanê kurdî didin nasîn. Rêzimana kurdî ya bi fransî ya Paul Beidar sala 1926 hatiye nivîsîn, "ferhenga etîmolojîya kurdî" ya jineke bi bernavê Keça Kurd sala 2014 hatiye çapkirin.

Ji niha pê ve bo hêskirina têgihiştina berhemên zimanasî û rêzimanî, em ê ferhengokeke zimanasî ya inglîzî kurdî jî bi her hejmarê re biweşînin. Ferhengok dê her carê li gor pêwîstiyên were berfirehkirin bi armanca ku rojekê bibe ferhengokeke berfireh ya zimanasî.

Kerem bikin Kanîzara xwe bixwînin û ji bîr nekin ku jê re binivîsin.

PEYVSAZÎ DI ZIMANÊ KURDÎ DE -4-

Husein Muhammed

Mijara peyvsaziyê anku çêkirina peyvên di vê hejmarê de bi çar beşan didome: 1) peyvsazî bi cotandinê anku çêkirina cotpeyvyan (bi inglîzî *co-compounding*), 2) peyvsazî bi lihevanîna dengî-wateyî anku wergirtina peyvên biyanî û eyarkirina wan li gor hêmanên xwemalî (*phono-semantic matching*), 3) peyvsazî bi paşvesaziyê anku çêkirina peyvên nû bi xistina beşek ji dawiya peyva heyî (*back-formation*), û 4) peyvsazî bi wergirtinê anku "deynkirinê" ji zimanên din (*borrowing*).

1. PEYVSAZÎ BI COTANDINÊ

1.1. Cotpeyv anku dvandva

Di peyvsaziyê de mebest ji **cotpeyvyan** (cêwiyên siyamî, bînomiyal, dvanvda, bi inglîzî *co-compound*, *Siamese twins*, *binomials*, *irreversible binomials*, *binomial pairs*, *bicolon*, *freezes*, *dvandva*) du peyvên li hev hev rêzkirî ne ku bi hev re peyveke nû yan maneyeke nû çêdikin.

Em li jêr çend nimûneyan pêşkêş dikin. Bo ku were fehmkirin ku maneya wan bi rastî ne tenê herdu beşên hêmanî ne, em ê wan di kevanokan de li inglîzî jî wergerînin û diyar bikin ku di inglîzî ew herdu peyv bi hev ve maneya peyveke inglîzî didin:

- deng (*voice*) + bas / behs (*topic*) → dengûbas (nûçe, xeber, *news*)
- av (*water*) + hewa (*air*) → avûhewa (klîma, *climate*)
- dê (*mother*) + bab/bav (*father*) → dêûbab, dêûbav (dayik û bab û/yan kesên din ên ku zarokan mezin dikin, *parents*)
- xwişk (*sister*) + bira (*brother*) → xwişkûbira (hemû kesên ji eynî dêbavan, *siblings*)

- ser (*head*) + çav (*eye*) → serûçav (rû, dêm, *face*)
- dest (*hand*) + pê (*foot*) → destûpê (*limbs*)
- jin (*wife*) + mêr (*husband*) → jinûmêr (kesên bi hev re zewicî, *spouses*)
- xal (*maternal uncle*) + xwarza (*one's sister's children*) → xalûxwarza (hemû mirovên/xizmên ji aliyê dayikê ve, *maternal relatives*)
- biçûk û mezin (hemû mirov, *people of all ages*)
- bi şev û roj (24 saetan, herdem, bi berdewamî, bê navber, *24 hours, non-stop*)
- ji dil û can (bi cidî, bi temamî, bi her tiştê xwe ve, *sincerely*)
- pîr û ciwan (kesên ji hemû temenan, *people of all ages*)
- bûk û zava (herdu kesên ku daweta wan tê kirin, *the wedding couple*)
- sor û zer (rengîn, *colourful*)
- reşûspî (ne rengîn, *black-and-white*)
- reşûşîn (şop û şûnên lêdanê/lêxistinê li ser leşî, *bruise, contusion*)¹

Maneya cotpeyvê dikare ji herdu beşên xwe zêdetir an berfirehtir be:

- serûçav (hemû rû: ne tenê ser û çav lê herwiha enî, birû, gep/alek, dev, lêv, erzînk...)

Hin caran jî cotpeyv maneyeke bi temamî ji beşên xwe cuda bidin:

- dengûbas (nûçe, xeber, hewal)

Cotpeyvên kurdî (ne peyvên dubarekirî – li beşa li ser peyvsaziya bi dubarekirinê binêrin) adeten ji du peyvên serbixwe tên bikaranîn. Her yek ji wan peyvên dikare bi tenê jî di kurdî de were bikaranîn. Lê çend cotpeyv hene ku beşa wan a duyem adeten tenê li gel a yekem tê bikaranîn, bêyî wê di pratîkê de ne li kar e:

- heval û hogir

Peyva "heval" bêyî peyva "hogir" jî tê bikaranîn lê "hogir" adeten tenê wek beşek ji gotina "heval û hogir" li kar e.

¹ Heman tişt di inglîzî de jî dikare bi gotina "black and blue" (reş û şîn) were behskirin. Di hin zimanên din de navên hin rengên din bi vê meremê tên bikaranîn. Bo nimûne bi almanî "grün und blau" (kesk û şîn) û swêdî "gul och blå" (zer û şîn)

1.2. Cotpeyv di zimanên din de

Peyvên wiha di gelek zimanên din de jî hene. Bi taybetî ew di zimanên îranî û hindistanî de peyda dibin lê bo nimûne di çînî, japonî, yûnanî û fînlandî de jî hene. Bo nimûne:

- soranî: dengûbas (ji deng + bas)
- farisî: abûheva (avûhewa, klîma)
- tirkî: ana baba, anne baba (dêbab, dêbav)
- sanskrîtî: mātā-pitarau (dêûbab, peyv-bi-peyv: dê-bab)
- yûnanî: ανδρογόνο /androgino/ (jinûmêr, peyv-bi-peyv: mêrûjin)
- fînlandî: maa-ilma (dinya, peyv-bi-peyv: erd-hewa)

1.3. Cotpeyv ji çi pêk tên?

Ji aliyê rêzimanî ve cotpeyv adeten ji du navdêran (ism, substantîv, *noun*) an du rengdêran (sifet, hevalnav, *adjective*) pêk tên:

- **navdêr**: destûpê, avûhewa, şêr û piling², dêbav...
- **rengdêr**: biçûk û mezin (kesên ji hemû temenan), reşûspî, sor û zer...

Di nav navdêran de bi taybetî endamên (beşên) leşî û endamên malbatê cotpeyvyan pêk tînin:

- **endamên leşî**: serûçav, destûpê, devûlêv, dil û ceger³...
- **endamên malbatê**: jinûmêr, xwişk û bira, bûk û zava, xal û xwarza...

Di nav rengdêran de xaseten navên rengan û peyvên jî-diyarker (temen-diyarker) cotpeyvyan çêdikin:

- **navên rengan**: reşûşîn, sor û zer, reşûspî...
- **"temenpîv"**: biçûk û mezin, pîr û ciwan...

Hin cotpeyv jî ji du lêkeran pêk tên. Lêker dikarin gerguhêz bin an jî gerguhêz:

² Bi maneya hemû heywanên wek şêr û pilingan – bo nimûne leopard, gepard, jagwar, lînk, pars – herwiha bi mecazî bi wateya "wêrek, bisteh, netirs, qehreman...".

³ Bi mecazî bi maneya "hestên kûr".

- **nimûne ji lêkerên gerneguhêz:** hatinûçûn (bi maneya "trafîk"ê, *circulation, traffic*), rabûn û rûniştin (irf û edet, reftar, *tevger, behavior, way of life*)...
- **nimûne ji lêkerên gerguhêz:** danûstandin (*negotiations*), kirrîn û firotin (*shopping*), xwarin û vexwarin (*alimentation*)...

1.4. Hejmara rêzimanî ya cotpeyvî

Cotpeyv ji du peyvî pêk tên û adeten behsa bi kêmî du tiştan dikin. Loma adeten hejmara wan a rêzimanî jî pirhejmar (komî, plural) e:

- destûpiyên min
- serûçavên wê
- dêbabên wî

Lê hin peyvên yekhejmar (kitî, takî, *singular*) jî hene:

- Avûhewayê /Avûhewayê Kurdistanê xweş e.

Sebebê yekhejmariya peyva "avûhewa" ew e ku "av" û "hewa" peyvên nehejmêrbar in (*uncountable*) anku nikarin bîn hejmartin. Peyvên wisa adeten nabin pirhejmar.

Me di nimûneya xwe de peyva "avûhewa" hem wek nêr (avûhewayê Kurdistanê) û hem jî wek mê (avûhewayê Kurdistanê) bi kar aniyê. Cotpeyvên rêzimanî yên pirhejmar bêcîns in ji ber ku di kurmancî de di pirhejmariyê de cînsê rêzimanî peyda nabe. Cotpeyvên yekhejmar cînsê xwe yê rêzimanî jî peyva duyem werdigirin. Lê peyva "hewa" di kurdî de di hin devokan de nêr e (xaseten di kurmanciya rojhilatî de) û di hinan de jî mê ye (bi taybetî di kurmanciya navendî de) loma cînsê rêzimanî yê peyva "avûhewa" jî li gor devokan diguhere.⁴

Paşpirtika pirhejmar ji ber herdu beşên cotpeyvê heye heta eger her beşek ji wan tenê yek be jî. Bo nimûne, di gotina "dêbabên / dêûbabên wî" de paşpirtika "-ên" peyva "bab / bav" digire tevî ku her kesî helbet tenê babek / bavek heye.

Gotina "xwişk û birayên min" dikare çendîn wateyên ji hev cuda bide:

⁴ Di hemû devokên kurmancî de peyva "av" mê ye lê di diyarkirina cînsê rêzimanî yê peyva "avûhewa" de peyva "av" ne biryarder e.

- min çend xwişk û çend bira hene
- min xwişkek û birayek hene
- min xwişkek lê çend bira hene
- min çend xwişk lê tenê yek bira heye

1.5. Peyvrêziya cotpeyv

Cotpeyv ji du peyvên serbixwe yê bi maneya xwe têkilî hev lê ne hevwater pêk tî. Cotpeyv di kurdî û zimanên din ên îranî de adeten bi navbirka "û" tî çêkirin:

- dê + bab → dêûbab

Lê "û" hin caran nayê bikaranîn:

- dê + bab → dêbab

Ji aliyê peyvrêziyê ve cotpeyv qalibgirtî ne. Peyvrêziya wan ne serbest e lê sabit e. Mirov nikare cihê herdu peyv bi hev biguherîne û dîsa jî cotpeyvê biparêze. Bo nimûne, em bi merema hemû rûyê mirovan dikarin bibêjin "serûçav" lê em nikarin bi maneya "*çavûser".

Gava ku em behsa du kesên ku daweta wan tê kirin, em wek cotpeyvekê destwajeya "bûk û zava" bi kar tînin lê adeten nabêjin "zava û bûk". Du kesên bi hev re zewicî yan hevser, "jinûmêr" in lê em adeten nabêjin "*mêrûjin".

Bi armanca kesên ji hemû umir û temenan em dibêjin "biçûk û mezin" lê adeten em nabêjin "mezin û biçûk". Eger televizyonek ne rengîn be, em nabêjin ku ew "spî û reş" e lê "reşûspî" ye. Gava ku em şop û şûnên lêdanê yan ketinê li ser leşê kesekî bibînin, em dikarin bibêjin: rûyê wî reşûşîn bûye. Lê em nabêjin: rûyê wî *şînûreş bûye.

Ev sabitiya peyvrêziyê li gel maneyên taybet an ji hêmanên herdu peyv berfirehtir van gotinan dikin cotpeyv. Mirov dikare ji ber van xusûsiyetan wan wek peyvên pêkhatî (hevedudanî, *compound*) yê serbixwe bihejmêre.

Gelo çima di peyva "jinûmêr" de "jin" berî "mêr" e û di peyva "reşûspî" de "reş" berî "spî" ye?

Niha ti bersivê li ba min nîne li ser sebebên peyvrêziya cotpeyv.

Lê dîsa jî mirov dikare hin qeydên giştî diyar bike. Di kurmancî de:⁵

- Peyva mê berî peyva nêr tê: dêûbab, jinûmêr, xwişk û bira, bûk û zava...
- Di nav beşên leşî de mirov ji jor dest pê dike û ber bi jêr ve tê: serûçav, destûpê...
- Di nav rengan de mirov adeten ji rengên tarîtir dest pê dike û ber bi rengên vekirî ve tê: reşûşîn, reşûspî, sorûzer, şev û roj...

Di zimanên din de jî peyvrêza cotpeyvan sabit e lê ne herdem wek ya kurmancî ye:

- kurdiya başûrî: bawg û dalig (dêbab)
- farisî: pider û mader (dêbab, peyv bi peyv: bab û dayik)
- tirkî: ana baba (dêbab)
- hindî: mata-pita (dêbab)
- çînî: fu-mu (dêbab, peyv bi peyv: bab-dê)
- japonî: fu-bo (dêbab, peyv bi peyv: bab-dê)
- koreyî: bu-mo (dêbab, peyv bi peyv: bab-dê)

Hevbera "şev û roj" a kurdî di inglîzî "day and night" û di almanî de jî "Tag und Nacht" hene ku di herduyan de jî "roj" berî "şev"ê tê. "Reş û spî" di inglîzî de "black and white" e anku ji aliyê peyvrêziya xwe ve wek kurdî ye lê di spanî de heman gotin "blanco y negro" ye ku tê de "spî" berî "reş"î tê.

1.6. Giraniya dengî ya cotpeyvan

Di cotpeyvan de tenê kîteya dawiyê ya beşa duyem giraniya serekî heye. Di nimûneyan de cihê giraniyê hatiye qelewkirin:

- **jin + mêr** → jinûmêr
- **dê + bab** → dêbab
- **reş + spî** → reşûspî
- **dan + standin** → danûstandin
- **hatin + çûn** → hatinûçûn

⁵ Di hemû zaravayên kurdî de rewş de. Bo nimûne, di kurdiya başûrî devoka kirmaşanî de di cotpeyvên "bawgdalig" (dêbab) û "biraxueyşk" de nêr berî mê ye lê di hin peyvên din de mê berî nêr e, bo nimûne "weû û zawa" (bûk û zava) û "jin û şü" (jinûmêr). Bo van nimûneyan ez spasdarî zimannasê hêja Rizgar Behadur im.

Peyva "hatinûçûn" herwiha bi awayê "hatûçûn" jî peyda dibe. Sebebê ketina -in ji lêkera "hat-in" di "hatinûçûn" (hatinûçûn → hatûçûn) de dikare ji ber negirانبûna (ketina giraniya) "-in" ya lêkera "hatin" di "hatinûçûn"ê de be.

Di peyvên ji beşên dukîteyî (yan zêdetir kîte heyî) pêkhatî de beşa yekem jî dikare xwedî giraniya duyem be. Di nimûneyên li jêr de em ê giraniya serekî **qelew** û giraniya **duyem** jî *xwehr* binivîsin:

- kirîn û firotin
- biçûk û mezin

1.7. Çemandin û girêdana cotpeyvan

Pêşpirtik adeten tenê li destpêka hemû cotpeyvê û paşpirtik jî adeten tenê li dawiya hemû cotpeyvê bi cih dibin. Anku heman pirtik normal li destpêka yan dawiya herdu beşan dubare nabe:

- danûstandina li gel wan (ne "*dana û standina li gel wan")
- heval û hogirên min (ne "hevalên û hogirên min" an "hevalên min û hogirên min")
- bêşerefûnamûs (adeten ne "bêşeref û bênamûs")
- dêûbabîtî (adeten ne "dêyîtî û babîtî")

1.8. Cotnav

Di kurdî û gelek zimanên din de jî hin cotên navên mirovan jî hene ku bi hev re tên bikaranîn. Adeten ew ji navên keçekê û kurekî pêk hatine û bi hev re maneya "dastan"ekê didin:

- Leyl û Mecnûn
- Xecê û Siyabend
- Şîrîn û Ferhad
- Binefşa Narîn û Cembeliyê Hekarî

Di van cotnavan de beşek yekem ji navê keçê / jinê pêk tê. Ew jî li cotpeyvên wek "bûk û zava", "jinûmêr", "xwişk û bira" dikin. Anku hem di cotpeyvan û hem jî di cotnavan de mê berî nêr tê.

Lê hemû cotnav ne li gor vê qeyd û bendê ne:

- Mem û Zîn
- Derwêş û Edûlê

Di van cotnavan de nêr berî mê ye. Wek din jî nimûneyên pêştir jî ne bi temamî sabit in, loma mirov formên wiha jî dibîne:

- Ferhad û Şîrîn
- Siyabend û Xecê

Anku peyvrêziya hemî cotnavan ne wek ya cotpeyvan sabit e.

Ji bilî cotnavên ji navekî jinan û navekî mêran, herwiha cotnavên ji du navên jinan an du navên mêran jî hene:

- Hesên û Hisên
- Stî û Zîn

Sebebê peyvrêziya van cotnavan diyar e: Mebest ji "Hesên û Hisên" herdu kurên Îmam Elî û neviyên Mihemed pêxember in. Hesên birayê mezin e û Hisên jî birayê biçûk e loma wisa li pey hev hatine rêzkirin. Stî û Zîn jî xwişkên hev in: Stî xweha mezin e, Zîn xwişka biçûk e loma wisa li gor jiyê xwe li pey hev hatine rêzkirin.

Lê peyvrêziya cotnavan ne herdem li gor mezinahiya wan an giringiya wan e jî. Ji xwe di Mem û Zînê de li gor mijara dastanê Zîn ji Stiyê "giringtir" e lê dîsa jî Stî di cotnavî de berî Zînê ye. Ji aliyê dîrokiya dînî ve Mûsa pêxember berî Îsa pêxember hatiye lê dîsa jî cotnavê wan wiha ye:

- Îsa û Mûsa

Anku gava em behsa van pêxemberan an jî qala pêxemberan bi awayekî giştî dikin, em adeten dibêjin "Îsa û Mûsa", ne "Mûsa û Îsa". Sebebê vê peyvrêziyê bi esehî nayê zanîn lê ihtimalen ji dengê M yê li destpêka navê Mûsa ye. Bidin ber:

- agir û magir
- ders û mers
- tiştûmişt
- hûrûmûr...

1.9. Sêpeyv?

Ji bilî cotpeyvyan, di kurdî û hin zimanên din de jî bi marjinalî herwiha sêpeyv an sênav (*trinomial, tricolon*) jî hene ku bi awayekî qalibgirtî li pey hev tên gotin û peyvrêziya wan herdem eynî ye û naguhere.

Di kurdî de nimûneyên sêpeyvî yan sênavî pir kêr in lê dîsa jî çend li peyda dibin:

- **kesk û sor û zer:** yek ji çendîn navên ala Kurdistanê ye. Gotina qalibgirtî ya rêzkirina navên rengên alaya Kurdistanê ye anku mirov herdem bi gotinê wisa dibêje tevî ku tê de rengê spî jî heye û tevî ku zer ne li rexekî (li destpêkê yan dawiyê) lê li navê ye. Bernavê din ê meşhûr ê ala Kurdistanê "Ala Rengîn" e.
- **Îsa û Mûsa û Mihemed:** awayê qalibgirtî yê navên van her sê pêxemberan tevî ku tarîxiyên Mûsa berî Îsa bû. Herwiha ev her sê nav bi hev re maneyan pêxemberan bi awayekî giştî jî didin.

1.10. Pirsgirêkên rastnivîsîna cotpeyvyan

Gelo mirov cotpeyvyan çawa dinivîse? Her beşek serbixwe, hemû beş bi hev ve, hin beş bi hev ve yan jî bo nimûne bi xetikên navber?

Çend awayên mimkin ên nivîsîna cotpeyvyan:

her beş serbixwe	hemû beş bi hev ve	hin beş bi hev ve	xetik di navberê de
jin û mêr	jinûmêr	-	jin-û-mêr
reş û spî	reşûspî	-	reş-û-spî
dê bab	dêbab	-	dê-bab
bi nav û deng	binavûdeng	bi navûdeng binav û deng	bi-nav-û-deng

Mixabin hem di kurdî de û hem jî di gelek zimanên din yê baş standardkirî de jî bersiveke zelal û herdemî bo bijartina awayekî ji van peyda nabe. Bo nimûne:

- inglîzî: black-and-white, black and white (reşûspî)
- tirkî: ana baba, ana-baba, anababa (dêbab)

Di kurdî de nivîsîna bi xetikên di navberê de (bo nimûne *jin-û-mêr*, *bi-nav-û-deng*) diyardeyeke nadir e û kêmtê bikaranîn. Mirov dikare bi hêsanî bibêje ku ew wisa kêmtê bikaranîn ku em wê tercîh û pêşniyaz nakin.

Nivîsîna hin beş bi hev ve û hin jî ji hev cuda (bo nimûne *bi navûdeng yan binav û deng*) ne awayekî serdest e. Nivîsîna wisa di rastiyê de bi piranî ji encama cudanivîsîna pêşpirtikên rengdêrsaz *bi- û bê-* ne ku ne awayekî rast e ji ber ku *bi- û bê* di peyvên necot re tînin nivîsîn:

- bêxwê (ne sûr / şor), bênamûs (bêar, bêşeref, kesa/ê ku ji şeref û namûsê bêpar e)
- biçek (çekdar), bişeref (şerefdar, kesa/ê ku şeref û namûs jê re giring in)

Ji her çar awayên mimkin, ev herdu awa bi berfirehî tînin bikaranîn:

- her beş serbixwe
- hemû beş bi hev ve

Piraniya (eger ne hemû) cotpeyvên kurdî bi awayê her beş serbixwe nivîsandî peyda dibin. Lê hin cotpeyv zêdetir bi hev ve û hin jî her beşek serbixwe nivîsandî tînin dîtîn.

Di kurdî de çendîn tişt hene ku tesîrê li ser hindê dikin ka cotpeyv bi hev ve yan jî her beşeke wê serbixwe tînin nivîsîn:

- 1) **dirêjahiya beşên cotpeyvê:** Eger beşên cotpeyvê bi xwe peyvên dukîteyî (yan dirêjtir) bin, ew kêmtê caran bi hev ve tînin nivîsîn. Loma dijwar e mirov bibîne ku *kirîn û firotin* yan *xwarin û vexwarin* wek *kirînûfirotin* an *xwarinûvexwarin*⁶ hatine nivîsîn. Eger herdu beşên cotpeyvê yan bi kêmtî beşeke cotpeyvê ji peyvên yekkîteyî bin, hingê ew bi rêjeyeke diyar zêdetir bi hev ve tînin nivîsîn: *jinûmêr*, *reşûspî*, *danûstandin*, *hatinûçûn*.
- 2) **berbelaviya cotpeyvê:** Cotpeyvên ku pir tînin bikaranîn, beşên wan bi ihtimaleke mezintir bi hev ve tînin nivîsîn. Loma gotinên wek *dêbav*, *reşûspî*, *hatinûçûn* ji gotinên wek *xal û xwarza*, *sor û zer*, *xwarin û vexwarin* zêdetir bi hev ve tînin nivîsîn ji ber ku gotinên desteya yekem pir li kar in, yê desteya duyem kêmtir.

⁶ Helbet ev awayên nivîsînê jî hene lê pir kêmtir in. Bo nimûne, di lêgerîneke roja 4.12.2015 Google tenê 7 *kirînûfirotin* beramberî 9 000 encamên awayê "*kirîn û firotin*" pêşkêşî min kirin. Lêgerîneke din a heman rojê tenê 6 *xwarinûvexwarin* hevberî 3 700 "*xwarin û vexwarin*" an diyar kirin.

- 3) **îdyomatîkiya cotpeyvê:** Gava ku cotpeyv ne tenê bi maneya xwe ya deng an pir nêzîkî wê lê zêdetir bi awayekî biwêjî û îdyomatîkî tê bikaranandin, hingê ihtimala nivîsîna beşên wê bi hev ve zêdetir e. Bo nimûne, cotpeyvên wek *dengûbas* (news), *danûstandin* (negotiation), *bavûkal* (ancestors) ji gotinên wek *şev û roj*, *bûk û zava*, *xwarin û vexwarin* zêdetir bi hev ve tên nivîsîn ji ber ku peyvên desteya yekem zêdetir ji maneya xwe ya peyv bi peyv dûr ketine û bûne îdyom lê maneya peyvên desteya duyem hema-hema wek beşên wê ye.

Wek prensîp mirov li gor van her sê rêbazan bike û pêşniyazeke wiha kurt bike:

- hemû beşên cotpeyvên kurt bi hev ve binivîsin, yê dirêj ji hev cuda
- cotpeyvên îdyomatîk bi hev ve binivîsin, yê maneya wan yekser ji beşên wan ji hev cuda
- cotpeyvên pir li kar bi hev ve, yê kê li kar her beşek bi tenê

Lê gava ku em pêşpirtik an paşpirtikan bidin gel cotpeyvvan, hingê nivîsîna beşên cotpeyvê ji hev cuda pirsgirêkan peyda dike. Bo nimûne, "navûdeng" maneya "meşûriyet"ê dide. Bo ku em bibêjin kesek "meşûr, navdar" e, divê em pêşpirtika "bi-" lê zêde bikin:

- bi + navûdeng → binavûdeng

Lê eger me "navûdeng" wek "nav û deng" binivîsiya, hingê meşûr dê bûbûya "binav û deng" ku awayekî xelet ê nivîsînê ye ji ber ku hingê "bi" tenê "nav"î digire tevî ku "bi-" bo herdu peyvvan e.

Herwiha eger kesekî ji kesekî din zêdetir navûdeng hebe, hingê em dibêjin:

- A ji B binavûdengtir e.

Dîsa eger me "navûdeng" wek "nav û deng" binivîsiya, paşpirtika "-tir" dê tenê beşa "deng" bigirta û beşa "nav" jê bêpar bimaya.

Di gotina "navûdeng" de ev ne pirsgirêk e ji ber ku "navûdeng" adeten wek cotpeyveke îdyomatîk bi hev ve tê nivîsîn. Lê gelek peyvên din adeten ji hev cuda tên nivîsîn: Bira min ku kesekî ne navûdeng lê çek û rext hene. Li cihê ku em bibêjin ew "binavûdeng" e, em ê çî bibêjin – an jî rasttir, em ê çawa binivîsin:

- bi çek û rext?
- biçek û rext?
- biçekûrext?

Û eger çek û rextên A ji yên B zêdetir bin, em ê çawa binivîsin:

- bi çek û rexttir?
- biçek û rexttir?
- biçekûrexttir?

Tenê awayên bi hev ve nivîsandî (biçekûrext, biçekûrexttir, biçekûrexttirîn) herdu peyvên bingehîn ên cotpeyvê (çek + rext) bi hev ve girê didin. Mesele ne tenê "çek û rext" in. Bo nimûne:

- bêdêbav (sêwî, êtîm)
- danûstandinker
- qedirûqîmetzan
- xwişkûbiratî
- hatinûçûna [wan]

Loma nivîsîna cotpeyvên bi hev ve ne tenê tiştekî fehmbare û qebûlbar e lê di gelek rewşan de heta giring û zerûrî ye jî.

2. PEYVSAZÎ BI LIHEVANÎNA DENGÎ-WATEYÎ⁷

Di zimannasiyê de **lihevanîna dengî-wateyî** (*phono-semantic matching*) tê maneya wergirtina hin peyvên biyanî û eyarkirina wan li ber peyvên xwemalî heçku ew peyvên xwemalî bin. Bo nimûne, peyva *bombebaran* û hevwatera wê *bombedûman*⁸ di kurdî de tîndar xebitandin heçku ew ji peyvên “bombe+baran” yan “bombe+dûman” bin. Lê di rastiye de ev peyv ji fransî *bombardement* (bixwîne: bombardman) hatiye wergirtin lê li gor peyvên xwemalî hatiye eyarkirin. Ji vê diyarde û fenomenê re *lihevanîna dengî-wateyî* tê gotin.

Peyva *heyecan* ya bi eslê xwe ji erebî van salên dawiyê di nivîsên gelek kurdan de bûye *kelecan*⁹ (kela/germiya canî/giyani). Heta hin kes texmîn dikin ku *heyecan* ya “tirkî” forma “xirabkirî” ji peyva “kelecan” ya “kurdî” ye. Lê di rastiye de “heyecan” ne ji tirkî lê ji erebî ye û “kelecan” vê dawiyê li ber wê hatiye çêkirin heçku maneya wê “kela canî” be.

Bi heman awayî peyva *Mezopotamya* ya ji yûnanî bi maneya “navbera du çeman” (Dicle û Firat) di gelek nivîsan de bi gotina *Mezrobotan* yan *Mezra Botan* hatiye guherandin û heta hin kes texmîn dikin yan jî hewl didin bidin bawerkirin ku forma rast “Mezrobotan” yan “Mezra Botan” ya “kurdî” hatiye wergirtin û xirab bûye.¹⁰ Lê îcar hin kesan jî “Mezrobotan” bi maneya “Devera Botan” fehm kiriye û wê wisa bi kar tînin.¹¹

Di rastiye de hem “Mezrobotan, Mezra Botan” peyveke nû ya li ber “Mezopotamya” çêkirî ye û hem jî ne “Botan” û bi taybetî jî ne “mezra” (gundik, çandingeh, ziraetgeh, çewlik, cotgeh) nikare wateya devera berfireh ya “Mezopotamya” bide. Di ser re jî “mezra” ne bi eslê xwe kurdî ye lê bi rêya tirkî ji erebî مزرعة (*mezre’e*: çandingeh, zîraetgeh, cihê çandinê) ye û hevrehê peyva “zîraet” e.

⁷ Binêrin bo nimûne: https://en.wikipedia.org/wiki/Phono-semantic_matching

⁸ Bo bikaranîn peyvê bi forma *bombedûman*, binêrin bo nimûne: <http://ku.hawarnews.com/36778/>

⁹ Nimûneyek ji bikaranîna peyva “kelecan”: “Serkeftina HDP’ê coş û kelecan li her derê belav kir.”

<http://www.dihasisistem.com/news/content/view/461184?page=1&from=3890233896>

¹⁰ Nimûneyek ji bikaranîna “Mezrobotan, Mezra Botan” bi maneya “Mezopotamya”: <http://www.kurdistan-aktuel.org/li-mezra-botan-ol-%C3%9B-bawer%C3%8E%E2%80%8F-makale,181.html>

¹¹ Nimûneyek ji bikaranîna “Mezrobotan, Mezra Botan” bi wateya “devera Botan”:

<http://www.yeniozgurpolitika.org/index.php?rupel=nuce&id=33890>

Vê dawiyê di hin nivîsan de mirov li cihê peyva "komîser" (endamê polîsiyê yan endamê komisyonekê) û "komîserî" (dezgeha komîseran, komisyon) bi awayê "komser, komserî" dibîne.¹² Anku ew li gor peyvên "kom" (grûp, deste) û "ser" anku "serok" hatine lihevanîn. Lê eslê peyvê "komîser" ya ji fransî "commissaire" ku hevrehê "komisyon"ê ye. Lê di hin nivîsan de bi qest ew hatiye "kurdandin" û lihevanîneke dengî-wateyî ya "komser: serokê komê" lê hatiye barkirin. Lê di rastiyê de eger mebest "serokê komê" bûya, divê ew "serkom" yan "serokkom" bûya, wek "serokkomar" (serokê komarekê) yan "serkar" (serokê karekî).

Herwiha çendîn kesnavên biyanî jî ketine ber lihevanîneke dengî-wateyî. Bo nimûne, "Robîn" bi eslê xwe navekî ewropî ye lê hin kurdan jî ew li zarokê xwe kiriye û ev nav hatiye veşirovekirin heçku wateya "robîn, rojbîn" (yê ku rojê dibîne) bide. Heta li gor hin idiyên bêbingeh, lehengê navdar yê daristanên Inglistana Navîn Robin Hood bi xwe jî kurd bû û navê wî yê "rast" Robîn Hût/Hûd (heywanê mezin yê behrî yan jî dêw)!¹³

Ji bilî Robîn, mirov dikare van navan jî bide ku bi kêmî hin ji wan bi lihevanîna dengî-wateyî hatine saz kirin:

- Jan¹⁴ (bide ber navê ewropî Jean ku wek [jan] tê gotin lê heçku ji peyva "jan" anku "êş" ya kurdî be)
- Zozan (bide ber navê ewropî "Susan" lê herwiha peyva kurdî "zozan" anku deverên çiyayî)
- Robar (bidin ber navê ewropî "Robert" lê herwiha peyva kurdî "robar" anku "ro, çemê biçûk")

Lihevanîna dengî-wateyî bi ti awayî ne tenê di kurdî de heye. Ew di gelek zimanên din de jî peyda dibe. Bo nimûne, peyva tirkî "okul" (medrese, mekteb, xwandingeh, dibistan) di rastiyê de ji fransî "école" [êkol] e lê li ber peyva tirkî "oku-" (xwandin) hatiye eyarkirin. Peyva erebî "teqane" bi maneya "teknolojî, teknîk" di rastiyê de ji van peyvên bi eslê xwe ewropî ye lê li gor rehê erebî t-q-n- (jêhatî bûn).

Van dehsalên dawiyê li cihê peyva *resmî* bi berfirehî hem di nivîsên kurmançî û hem jî yên soranî de mirov peyva *fermî* dibîne. Ne gelek zehmet e mirov tê bigihe ku ew ji peyva "ferman" hatiye dariştin

¹² Nimûneyek ji bikaranîna peyva "komserî": "Komseriya Bilind a Serbixwe ya Hilbijartinan a Kantona Efrînê lîsteya navên namzetên endamên meclîsên şaredariyan hatine qebûl kirin eşkere kir. Komseriya diyar kir ku 448 namzet hatin qebûl kirin." <http://ku.hawarnews.com/naven-448-namzetan-ji-bo-meclisen-saredariye-hate-qebul-kirin/>

¹³ <https://pdk-s.com/k/saqafa/1662-robin-hood-bu-kurdi>

¹⁴ Bo nimûne navê nivîskarê kurd Jan Dost.

û ev texmîn ne tenê li şiklê nêzîkî hev yê van peyvan tê (ferman – fermi) lê herwiha li wateya wan jî tê: “fermî” anku tiştêkî fermankirî ji ber ku tiştên resmî ew in ku ji aliyê hêzekê ve hatine fermankirin û ferzkin.

Lê di kurdî de mirov adeten “-an” ya peyva xwerû ya navdêr (ism, *noun*) jê na-avêje berî ku paşgira “-î” lê zêde bike daku rengdêrekê (sifet, *adjective*) jê çêke. Ne dijwar e mirov bibîne ku di rastiyê de peyva “fermî” li ber “resmî” ya erebî ji hêmanên an madeyên xwemalî yan îranî hatiye avakirin. Kerem bikin em hinekê li wekhevîyên şiklî yên van herdu peyvan binêrin:

- di herdu peyvan de pênc herf hene: fermî, resmî
- di herduyan de du kîte (hece, *syllable*) hene: res-mî, fer-mî
- di herduyan de kîteya yekem ji sê û kîteya duyem ji du herfan/dengan pêk hatiye
- di herduyan de kîteya yekem “mî” ye
- di herduyan de di kîteya yekem de navika kîteyê (nucleus) vokala E ye
- di herduyan de di kîteya yekem de R heye lê cihê wê di peyvekê de li destpêka kîteyê û di peyva din de jî li dawiya kîteyê ye
- tek cudahiya wan herfa F di peyva “fermî” û herfa S di peyva “resmî” de ye

Medyaya kurdî bi vê jî nemaye. Heta li cihê forma navdêrkirî ya peyva “resmî” anku “resmîyet” jî ji peyva “fermî” bi heman paşpirtika “-yet” ya erebî peyva “fermîyet” jî hatiye çêkirin û tê bikaranîn.¹⁵

Ne tenê dengê peyvan dikare li gor wateyê were eyarkirin lê herwiha carinan wateya peyvê jî li gor peyvên biyanî tê eyarkirin. Bo nimûne, di kurdî de ji mêj ve peyva *kulîn* bi maneya “embara xwarinên malê” (bi inglîzî “pantry”, fransî “garde-manger”, tirkî “kiler”) hebûye. Di wan ve qût û erzaq dihat embarkirin û parastin lê ne xwarin lê dihat çêkirin û ne jî lê dihat xwarin.

Peyva “kulîn” bi şiklê xwe dişibe peyva “cuisine” (bixwîne “küizîn”) fransî û hin zimanên din yên ewropî ku maneya “medbex, odeya xwarinçêkirinê û xwarinê”. Bi maneyê berfirehkirî, “cuisine” herwiha maneya hemû xwarinên welatekî yan deverêkê dide. Bo nimûne, mirov bi inglîzî dibêje “Italian cuisine” anku “xwarinên îtalî”.

Li ber tesîra peyva “cuisine”, vê dawiyê di gelek nivîsên kurdî de ev wate li peyva “kulîn” hatiye barkirin. Anku maneya “kulîn”ê ji “embara qût û erzaqan” hatiye guherandin û wateya “medbex,

¹⁵ Nimûneyek ji bikaranîna peyva “fermîyet”: <http://www.azadiyawelat.info/?p=33242>

xwarinên filan welatî yan bêvan deverê” lê hatiye siwarkirin. Bo nimûne, di gelek nivîsan de bi merema “xwarinên kurdî”, mirov gotinên wek “kulîna kurdî” dibîne.¹⁶

Kulîn bi ti awayî ne tek peyv e ku maneya wê li gor zimanekî din hatiye ve-eyarkirin. Bo nimûne, peyva *efser* niha di kurdî û farisî de maneya *fermande*, *fermandar*, *zabit*, *serleşker*, *seresker*, *subay* dide. Lê maneya wê ya berê *tac*, *kumên* paşayan bû. Sebebê guherandina maneya vê peyvê lihevanîna dengî-wateyî li ber peyva teqrîben hevdenga wê ya inglîzî *officer* (bixwîne: “ofiser”) e ku maneya “fermande, zabit” dide. Ev guherandina wateyê li ber peyva inglîzî, bi zanetî ji aliyê dezgeha ziman û edebiyata farisî *Ferhengistanê* ve hatiye kirin û paşt ev peyv ji farisî ketiye kurdî jî.¹⁷

Herwiha peyva *siza/seza* van salên dawiyê di medyaya kurdî de bi maneya “ceza” ya erebî tê bikaranîn. Lê eslê peyvê vê maneyê nade. Ew ji farisî ji lêkera *sez-îden* anku “hejî bûn, hêjayî tişteki bûn, bi kêrî tişteki hatin” e û dîsa wek “seçak” di pehlewî de jî bi wateya “hejî, hêjayî” li kar bû. Barkirina maneya “ceza, ciza” li peyva “seza, siza” tenê dikare bi lihevanîna dengî-wateyî were fehmkirin. Anku ji ber ku “seza, siza” bi dengê xwe pir nêzîkî “ceza, ciza” ye û ji ber ku hin bikarîneran (bi taybetî nivîskaran) nexwastiye peyva ji erebî bi kar bînin, wan peyva “siza, seza” xistiye cihê wê.

Guherandina wateya peyvên “efser, kulîn, siza” hema-hema bi temamî bi ser ketiye. Lê herdem hewldana lihevanînen dengî-wateyî bi ser neketine. Ce’fer Hesênûr di vekolîna xwe ya li ser peyvên wergirtî di soranî de behsa wê dike ku c_awa hin kesan hewl daye maneya peyva xwemalî *pispor* (şareza, zana, karzan, karnas, xebîr) biguherînin û maneya peyva ewropî *professor* lê bar bikin ku ji aliyê dengê xwe ve nêzîkî hev in. Lê ev hewldan nehatiye qebûlkirin û di pratîkê de kurd li cihê peyva “professor”, peyva “pispor” bi kar naînin.

Vê dawiyê bi kêrî di du-sê nivîsan de li cihê peyva “despot” (diktator, zordar, zalim) ya bi eslê xwe ji yûnanî bi rêya lihevanîna dengî-wateyî wek “destpot” tê dîtin¹⁸ ku li ber modela peyva “dest,

¹⁶ Nimûneyek ji bikaranîna peyva “kulîn” bi maneya “medbex”: <http://www.saradistribution.com/xurakekurdi.htm>

¹⁷ Binêrin bo nimûne: Jafar Hasanpoor: A Study of European, Persian, and Arabic Loans in Standard Sorani (Vekolînek li ser wergirtinên ewropî, farisî û erebî di soraniya standard de): www.kurdipedia.info/books/75797.PDF, rûpel 106. Binêrin herwiha Ferhengî Dihxoda: <http://parsî.wiki/dekhodasearchresult-fa.html?searchtype=0&word=2KfZgdiz2LE%3d>

¹⁸ Nmûneyek ji bikaranîna peyva “despot” bi awayê “destpot”: Wê siyasetmedara kurd diyar kir ku eger dewletek, destpot û hişk be, guhertin û nermkirina wê pir zehmet e. Leyla Zana wiha domand:

“Ji ber wê jî ez ricayê ji birayên xwe yên Başûr û Rojavayê Kurdistanê dikim ku azadî û demokrasiyê ji xwe re esas bigirin û nehêlin sîstema wan ji destpêkê de hişk û destpot be...”
<http://rudaw.net/kurmanci/middleeast/turkey/260120163>

desthilat” hatiye çêkirin – tevî ku pirta “-pot” nehatiye xwemalîkirin. Hê zû ye em texmîn bikin ka peyva “despot” dê bi tamamî veguhere “destpot” ya xwemalîkirî yan jî wek xwe bimîne. Herwiha mimkin e ku ev xwemalîkirin ne bi zanîn lê ji nezanî jî hatibe kirin.

3. PEYVSAZÎ BI PAŞVESAZIYÊ

Mebest ji **paşvesazî** (*back-formation*) çêkirina peyveke nû bi kurtkirina peyveke heyî. Cudahiya navbera peyvsaziya bi paşvesaziyê û peyvsaziya ji qusandinê ew e ku bi qusandinê peyv tên kurtkirin lê maneya wan naguhere lê bi paşvesaziyê hem wateya peyvê diguhere û hem jî gelek caran birrê peyvê diguhere.

Di paşvesaziyê de paşpirtikek ji peyvê tê avêtin. Bo nimûne, bi paşvesaziyê peyva *nivîs* (bi inglîzî *article, writing*) ji peyva *nivîsîn* (*to write*) yan *hejmar* (number) ji *hejmartin*¹⁹ (*to count, to calculate*) hatine çêkirin.

Sebebê wê ku em dibêjin “nivîs” ji “nivîsîn” hatiye çêkirin ew e ku “nivîsîn” ji mêj ve di zimanê kurdî de hebûye û di nav xelkê de li kar e. Lê “nivîs” vê dawiyê di zimanê nivîskî de hatiye saz kirin û di nav xelkê de peyda nabe.

Li cihê “mehkeme kirin, dan mehkemeyê” ev demek e ku di kurmanciya nivîskî de peyva “darizandin”²⁰ (*to indict, to accuse*) tê bikaranîn ku bi eslê xwe ji farsî ji peyvên “dad” (edalet) û “resanden” (gihandin) ye anku “gihandin edaletê, birin mehkemeyê, mehkeme kirin, dan mehkemeyê”.

Di tirkî de bi heman maneyê peyva “yargılamak” li kar e. Tirkî bi paşvesaziyê ji vê peyva “yargı” bi maneya “qezaî, dezgeha dadgêran, dezgeha hakimî” (bi inglîzî *judiciary*) çêkiriye. Îcar li ber modela

¹⁹ Herwiha varyanta wê ya din: *jimartin* → *jimar*.

²⁰ Nimûneyek ji bikaranîna peyva “darizandin” bi maneya “mehkeme kirin, dan mehkemeyê”: “Berpîrsa firotina keçên êzidî li Hewlêrê tê darizandin. <http://rudaw.net/kurmanci/kurdistan/1008201515>

tirkî, vê dawiyê mirov di nivîsên kurmancî de peyva “daraz” ya bi heman wateya “qezaî, dezgeha dadgêran, dezgeha hakimî” dibîne.²¹

Hêjayî gotinê ye ku “darizandin” nebûye “dariz” lê bûye “daraz”. Tevî ku “daraz, darizandin” ne ji rehên samî (erebî yan aramî ne) lê tam li gor heman rêkarê hatine çêkirin:

- xebat / xebitandin
- şewat / şewitandin

Çendîn peyvên din jî hene ku dişibin paşvesaziyê:

- revîn → rev
- dizîn → diz
- mîstin → mîz
- gîrnijîn → gîrnij²² û hevwaterên wê bişîrîn → bişîr²³, bişkurîn → bişkur²⁴

Lê bi ihtimaleke mezin ev peyv ne encama paşvesaziyê ne. Bi ihtimaleke mezintir ew bi *guhastinê* (conversion) ji rehê dema niha ya van lêkeran hatine çêkirin.²⁵

Wek din peyvsaziya bi paşvesaziyê hem di kurdî de û hem jî di gelek zimanên din de jî diyardeyeke nadir e.

Di kurdî de bi paşvesaziyê navdêr jî lêkeran tên çêkirin:

- nivîsîn → nivîs
- hejmartin → hejmar
- darizandin → daraz

²¹ Mînakeke ji bikaranîna peyva “daraz”: “Ger em neheq bim, dê hingê dewlet bi daraz û dadgeha xwe tişta pêwîst li dijî min pêk bîne.” <http://rudaw.net/kurmanci/kurdistan/191120142>

²² Nimûneyek ji bikaranîna peyva “gîrnij”: “Mîrrûtokî ne ti dîn û ayîn e. Reftara xweş û bişîr û gîrnij Te nêztirî Yezdan dîkin, pirrtir ji dua û lava bikarin.”

https://ku.wikiquote.org/wiki/%C5%9E%C3%AEn%C3%AE_%C3%BB_%C5%9Fad%C3%AE

²³ Çend nimûne ji bikaranîna peyva “bişîr”: <https://www.google.fi/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=bi%C5%9Fira+xwe>

²⁴ Çend nimûne ji peyva “bişkur”: <https://www.google.fi/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=bi%C5%9Fkur+xwe>

²⁵ Bo peyvsaziyê bi guhastinê, binêrin kovara Kanîzar, hejmar 1: <https://zimannas.wordpress.com/2015/08/04/kanizar-naveroka-hejmara-1-2015/>

- givaştin, guvaştin → guvaş²⁶

Lê bo nimûne di inglîzî de adeten lêker ji navdêran tên çêkirin:

- television (televizyon) → televise (televîze kirin, bi televizyonê weşandin)

²⁶ Nimûneyek ji bikaranîna peyva "guvaş" bi maneya "fişar, zext, tengij":
Hêzên Hikûmeta Sûriyê hewl didan bajarokê Zebedanê yê nêzîkî Medaya ji destê hêzên dijberiyê derxînin, lê nikarîbû,
lewma çekdarên Hizbullaha Libnanê Medaya dorpêç kirin da ku guvaşê li malbatên wan çekdarên dijberiyê yên li
Zebedanê bikin, da ku bi mercên Esed razî bibin. <http://rudaw.net/kurmanci/middleeast/syria/05012016>

4. PEYVSAZÎ BI WERGIRTINÊ²⁷

Gava ku axiverên zimanekî tişteki nû yê li nav qisekerên zimanekî din heyî dibînin, ew dixwazin naveki ji tiştê nû re peyda bikin. Li vê derê mebesta me ji "tişt" berfireh e: ew "tişt" dikare tişteki konkret be, diyardeyek be, ramanek be, heywanek be, riwekek be û hwd.

Di binavkirina tiştê nû de çend rê û rêbaz li ber axiveran heye:

- ew dikarin navê wî tiştî ji zimanekî ku navê wî tiştî heye wergirin û bi kar bînin.

²⁷ Çavkaniya me ya zanistî *Loanwords in the World's Languages A Comparative Handbook* (Peyvên wergirtî di zimanên dinyayê de: destnameyê berhevder) ya bi serperêştîya Martin Haspelmath û Uri Tadmor e:

<http://www.degruyter.com/view/product/41172> Di vê kitêbê de behsa peyvên wergirtî di kurdî yan ti zimanekî din ê Rojhilata Navîn de nayê kirin lê dîsa jî awa û prensîpên wergirtinê bi nimûneyên bi dehan zimanên din baş tînin nasîn û mirov dikare heman awa û prensîpan di kurdî û zimanên din ên Rojhilata Navîn de jî bibîne. Kevntirîn lêkolîna wergirtina peyvên di zimanê kurdî de ji sedesala 19an e: nivîsareke 10-rûpelî ya zimannasê alman a bi fransî *Note sur les mots étrangers en Kurde* (Têbînî li ser peyvên biyanî di kurdî de):

<http://www.kurdipedia.org/?q=2014041615084775847&lng=21>. Berhemeke berfirehtir û nûtir (ji sala 1999)

bawernameya doktorayê ya Cafer Hesênî a bi inglîzî *A Study of European, Persian, and Arabic Loans in Standard Sorani* (Vekolînek li ser wergirtinên ewropî, farisî û erebî di soraniya standard de) ye:

https://www.academia.edu/6976730/A_Study_of_European_Persian_and_ArabicLoans_in_Standard_Sorani. Herwiha

mîrov nivîsareke Michael Chyet A Preliminary List of Aramaic Loanwords in Kurdish (Lîsteyêke destpêkî ya peyvên ji aramî wergirtî di kurdî de) bide. Chyet herwiha nivîsarek li ser rêzimana kurdî û aramî li hev jî nivîsiye: *Neo-Aramaic and Kurdish: an interdisciplinary consideration of their influence on each other* (Aramiya nû û kurdî:

rengvedaneke pîrzanistî derbarê tesîrkirina wan li hev), kovara *Israel Oriental Studies* 15 (1995) rûpel 219-252.

Herwiha dixwazim navê nivîsareke li ser lêanîna peyvên wergirtî di zazakî de ya bi inglîzî *Loan Adaptation in Zazaki* ya

Mary Ann Walter bikim: <http://faculty.wcas.northwestern.edu/~maw962/docs/zazaki-mitwpl.pdf>. Herwiha çendîn

ferhengên etîmolojî hene ku behsa jêderên peyvên kurdî dikin. Lê tevî van hemûyan jî, ez ne haydar im ku ti kurdî de ti lêkolîneke giştîgir (komprehensîv) li ser wergirtina peyvên ji zimanên din hatibe kirin. Her nivîseke behskirî beşekê

vedikole. Ferhengên etîmolojî çavkaniyên peyvên kurdî didin lê ew tenê lîste ne, tê de behsa dîrok û rewş û sebebên wergirtinê bi zelalî nayê kirin. Herwiha kêr jî van berheman bi kurdî ne û bo xwandevanên kurdî berdest in. Ev

vekolîna me hewl nade etîmolojiya her peyvê bide lê tê dikoşe ku awa û sebebên wergirtinê diyar bike û herwiha

raxe ber çavan ku çawa peyvên wergirtî diguherin. Ji bilî peyvên, em ê hewl bidin herwiha pirtikên rêzimanî jî rave

bikin. Di hin beşên din ên peyvسازیyê de em ê herwiha behsa peyvسازیya li ber modelên zimanên din (wergerandina yekser) û herwiha jî qala lihevanîna dengî-wateyî (*phono-semantic matching*) bikin.

- ew dikarin navê wî tiştî li zimanê xwe wergerînin
- ew dikarin navekî bi dilê xwe li wî tiştî bikin

Binavkirina tiştên di zimanên din de navheyî li gor dilê axiverên zimanê ku hê ti nav ji wî tiştî re nîne diyardeyeke nadir e anku kêman caran axiver navekî bi temamî bi dilê xwe li wî tiştî dikin. Herdu rê û rêbazên din gelek zêdetir li kar in: an navek yekser ji zimanekî din tê wergirtin an jî navê di zimanekî din de heyî li zimanê nû tê wergerandin.

Bo nimûne, Internet û malper du berî ku di nav kurdan de belav bibin û kurd navan ji wan re peyda bikin, ew di nav inglîzîzimanan de belav bûne û di vî zimanî de nav ji wan re hatine çêkirin. Inglîzîzimanan navên "Internet" (ji inter = navber û net = tor / torr) û "homepage" (ji home = mal û page = rûpel, rûper, per / perr) li van tiştan kir.

Gava ku ev tiştên têkilî hev di nav kurdan de jî belav bûn, hewcedariya kurdan jî bi navên wan hebû. Di nav kurdîzimanan de peyva "Internet" wek xwe belav bû anku kurdan ew ji zimanê inglîzî wergirt. Di piraniya zimanên din de jî qedera vê peyvê wek di kurdî de ye: ew yekser ji inglîzî hatiye *wergirtin* û wisa tê bikaranîn.²⁸

Lê peyva têkilî Internetê anku "homepage" ya inglîzî ne di kurdî de û ne jî di piraniya zimanên din de yekser cih girtiye. Li cihê wergirtina yekser a vê peyvê, hem kurdî û hem jî gelek zimanên din ev peyv ji inglîzî li zimanê xwe wergerandiye. Di zimanê nivîskî yê kurmancî de beramberî "homepage" ya inglîzî niha bi piranî peyva "malper(r)" bi kar tê ku peyv bi peyv ji inglîzî hatiye *wergerandin*.²⁹

Wergirtin û **wergerandin** zêdekirina peyvên zimanekî û berfirehkirina ferhenga wî de anku di peyvsaziya zimanî de roleke giring û bingeîn heye û di rastiyê de herdem hebûye. Di vê nivîsarê beşa li ser peyvsaziya kurdî em ê behsa wergirtinê anku neqilkirina peyvan ji zimanên din bo nav zimanê kurdî bikin. Peyvsazî bi wergerandinê anku çêkirina peyv û têrman di kurdî de li ber peyv û têrmên zimanên din dê mijara beşeke din a vekolîna me ya li ser peyvsaziyê be.

²⁸ Ji bilî awayê "Internet", herwiha ev peyv di kurdî de bi çendîn şeweyên din jî yê nivîsînê tê dîtin: "Înternet, Întêrnêt, Intêrnêt..." Hem di kurdî û hem jî di gelek zimanên din jî, ji bilî wergirtina peyva "Internet" ji inglîzî, herwiha çendîn hewlên wergerandina wê jî hatine dan. Di kurdî de bo nimûne peyvên "tor(r)" û "komtor(r)" hatine pêşniyazkirin û di hin nivîsan de hatine bikaranîn. Lê ne di kurdî de û ne jî di piraniya zimanên din de ti peyv dijberî peyva wergirtî "Internet" bi ser ketine.

²⁹ Di soranî de jî piştî çendîn ceribandinan (bo nimûne "wêbpeyc" ji inglîzî "webpage" yan "wêbsayt" ji inglîzî "website"), mal_per_ (ماليپر) vê dawiyê bûye peyva serekî ya bi vê maneyê. Tarîxiyên ew pêşî ji inglîzî li kurmancî hatiye wergerandin û paşî li ber modela kurmancî di soranî de jî hatiye çêkirin.

4.1. Peyvnasiya mijarê

Di zimannasiyê de mebest ji **wergirtinê** yan *deynkirinê* (bi inglîzî *borrowing, loan*) neqilkirina hin tiştan ji zimanekî bo zimanekî din e. Bo nimûne, kurdî peyva "kitêb" ji erebî, "ode" ji tirkî û "kompûter" ji inglîzî wergirtine.

Di zimannasiyê de gelek caran li cihê peyva "wergirtin", gotina "deynkirin" tê bikaranîn. Lê em peyva "wergirtin" çêtir dibînin: "Deynkirin" tê maneya tiştê ku divê li xwediyê wê were vegerandin. Lê kurdî dê peyva "kitêb" li erebî, peyva "ode" li tirkî yan peyva "kompûter" li inglîzî venegerîne û ev ziman jî ji kurdî napên û daxwaz nakin ku kurdî van peyvên li wan vegerîne.

Loma em ê ji vê diyardeyê anku fenomenê re bibêjin "wergirtin" û tiştên wisa hatî jî bi **peyvên wergirtî** (*loanword*) bi nav bikin.

Di wergirtinê de bi kêmî du ziman hene:

- **zimanê wergir** (*recipient language*): zimanê ku peyva biyanî wergirtiye
- **zimanê jêder** (*donor language*): zimanê ku peyv jê hatiye wergirtin

Bo nimûne, di rewşa peyva "kitêb" de zimanê wergir kurdî ye û zimanê jêder jî erebî ye.

Ji bilî van, herwiha zimanê navber jî dikare di wergirtinê de hebe. Bo nimûne, peyvên "qanûn, qelem, xerîte, coxrafya" bi eslê xwe ji yûnanî ne.³⁰ Lê ew ne yekser ji yûnanî ketine kurdî lê bi rêya erebî hatine nav zimanê me. Loma di rewşa van peyvên de yûnanî zimanê jêder e, erebî **zimanê navber** e (*intermediate language*) û kurdî jî zimanê wergir e.

4.2. Ma wergirtin jî peyvsazî ye?

Mebest ji peyvsaziyê çêkirina peyvên nû ji peyvên heyî ye. Loma eger mirov bi awayekî teng li meseleyê binêre, wergirtina peyvên ji zimanekî din ne peyvsazî ye ji ber ku mirov ti peyvên çênake.

³⁰ Li vê derê cih nîne ku em her peyva wek nimûne dayî bi kûrahî etîmolojiya wê diyar bikin. Etîmolojiya hemû nimûneyên kurdî dikare di Wîkîferhengê de hebe: <https://ku.wiktionary.org>. Etîmolojiya peyvên inglîzî dikare di gelek ferhengan werin dîtin, li ser Internetê bo nimûne: <http://etymonline.com/>. Etîmolojiya peyvên tirkî dikare bo mînak li vê derê bin: www.nisanyansozluk.com. Etîmolojiya peyvên farisî dikare bo nimûne li vê derê were dîtin: <http://www.parsi.wiki/>

Lê di zimannasiyê de wergirtina peyvên ji zimanekî din jî adeten wek yek ji awayên peyvsaziyê tê hesabandin. Sebebê vê ew e ku bi wergirtinê peyvên nû di zimanê wergir de peyda dibin. Bi awayekî berfireh, peyvsazî her şêweyê zêdekirina peyvên zimanekî ye loma wergirtina hin peyvên nû bo nav zimanekî bi heman awayî di wî zimanî de dibe peyvsazî. Loma li vê derê em jî wergirtinê wek beşeke ji peyvsaziyê dihejmêrin û behs dikin.

4.3. Peyvên wergirtî "kurdî" ne yan na?

Gelek kurd hene ku di suhbet û nivîsên xwe de dibêjin ku peyvên – bo nimûne – wek *herf, edalet, behr, mekteb / medrese* "ne kurdî" ne ji ber ku ew bi eslê xwe ji erebî ne. Lê beramberên van peyvên di inglîzî de anku *letter, justice, maritime* (behrî), *school* jî hemû ji latînî ne lê ti inglîzî idia nake ku ev peyv "ne inglîzî" ne. Li aliyekî din, gelek kurd dê idia bikin ku hevwateriyên van peyvên di kurdî de anku *tîp / pît, dad, derya, dibistan / qutabxane* peyvên "kurdî" ne tevî ku di rastiyê de "tîp, pît" ji fransî ne, "dad, derya, dibistan" ji farisî ne û "qutab-" jî erebî ye.

Peyvên wergirtî û di kurdî de cihgirtî "kurdî" ne eger ew di kurdî de li kar bin û kurd wan di zimanê xwe de bi kar binin tevî ku "eslê" wan peyvên ji zimanekî din be jî. Dema ku em behsa peyvên wergirtî yên di kurdî de dikin, mexseda me ew peyv in ku eslê wan ji zimanekî din e lê di axiftin û nivîsîna kurdî de tên bikaranîn.

Dema ku em bibêjin filan peyva wergirtî di kurdî de li kar e, mebesta me ne ew e ku ti hevwateriyên wê yên din nînin. Bo nimûne, em behsa "otomobîl"ê ya ji zimanên ewropî wergirtî dikin tevî ku di kurdî de peyvên din jî hene: *seyare* (ji erebî), *erebe* (ji tirkî ji erebî ji îranî), *maşîn* (ji farisî ji rûsî ji fransî), *tirimpêl* (di kurdî de dengguherandina ji peyva "otomobîl")...

Helbet her kurd kurdî baş nizane. Piraniya kurdên xwande bi zimanekî din hîn bûne. Gelek kurd di jiyana xwe ya rojane de – ji neçarî yan ne – ji zimanê kurdî zêdetir zimanekî din bi kar tînin. Loma gava ku ew bi kurdî diaxivin jî, ew gelek peyvên biyanî dixin axiftina xwe. Bo nimûne, di kurdî de hejmara hene, lê gelek kurdên ji Bakurê Kurdistanê gava ku bi kurdî diaxivin jî, bo nimûne dibêjin "sala *iki bin onbeş*" anku "sala du hezar û pazdeh" (2015).

Gelo bi me ev jî peyvên wergirtî ne?

Diyardeyên wiha di zimannasiyê de bi navê **kodguhêzî** (*code-switching*) tên nasîn. Em ê paşî li ser vê meseleyê jî rawestîna lê li vê derê armanca me bi "wergirtin"ê ne ev e.

Mebesta me bi wergirtinê ew bêje û biwêj (*words and phrases*) in ku bi eslê xwe biyanî ne lê di zimanê me de cihê xwe girtiye, piraniya kurdan wan bi kar tînin an jî bi kêmî ji wan fehm dikin. Mirov dikare meseleyê hinekî sade bike û bibêje ku ew peyvên bi eslê xwe – bo nimûne – erebî ji aliyê zimanê kurdî ve hatine wergirtin, eger kurdên erebînezan jî wan fehm bikin û bi kar bînin. Loma em dikarin bibêjin ku peyvên wek "kitêb, ders, xêr" yên bi eslê xwe ji erebî, bê guman di kurdî de cihê xwe girtiye ji ber ku ev peyv bi berfirehî ji aliyê kurdên erebînezan ve jî tên fehmkirin û bikaranîn.

Gelek peyvên kurdî di axiftina gelek kurdên Bakur de hene, gelek peyvên farisî di axiftina kurdên Rojhilat de hene û pir peyvên erebî di axiftina kurdên Başûr û Rojava de jî hene. Gelo peyvên wisa ketine kurdî û mirov dikare ji wan re bibêje êdî ew kurdî ne?

Mirov dikare şertekî wisa deyne: eger peyva ji zimanê biyanî li beşên Kurdistanê yên derveyî deshîlata wî zimanê biyanî jî li kar bin, hingê wan peyvên bi rastî jî cihê xwe di zimanê kurdî de girtiye. Bo nimûne, peyvên wek "doşek, koçer, sax, top" bi eslê xwe ji tirkî ne lê ew ji aliyê piraniya kurdîaxivan ve (bi kêmî kurmancîaxivan ve) tên fehmkirin û bikaranîn loma em dikarin bê dudilî bibêjin ku wan peyvên êdî cihê xwe di zimanê me de girtiye û ew êdî "peyvên kurdî yên bi eslê xwe ji tirkî" ne.

Kurdên Bakur di zimanê xwe yê rojane de herwiha peyvên wek "oqul, oxrencî, ûçax" (xwandingeh, xwandekar, balafir / firoke) jî bi kar tînin. Gelo ev peyv jî êdî bûne "peyvên yên bi eslê xwe ji tirkî".

Nexêr, ew nebûne peyvên kurdî, wan cihê xwe di zimanê kurdî de negirtiye ji ber ku:

- Tenê kurdên tirkîzan wan fehm dikin û wan bi kar tînin. Kurdên ne ji Tirkiyê van peyvên fehm nakin û wan bi kar jî naînin.
- Heta kurdên ji Tirkiyê jî van peyvên di nivîsên xwe yên bi kurdî de bi kar naînin.

Bi heman awayî peyvên bi eslê xwe ji erebî, farisî, inglîzî û hwd. jî tenê hingê ketine kurdî û bûne "peyvên kurdî yên bi eslê xwe ji zimaneke din" gava ku:

- Kurdên ku zimanê jêder nizanin jî wan peyvên fehm dikin. Bo nimûne, kurdên inglîzînezan jî dizanin ka telefon an kompûter çî ye.

- Ew peyv di nivîsan de jî tên bikaranîn. Ne şert e ku ew tek peyva bi wê maneyê be. Bo nimûne, "kitêb" peyveke "kurdî y abi eslê xwe ji erebî" ye tevî ku di kurdî de "pirtûk, pertûk" jî wek hevwatera wê heye. Anku hebûna "pirtûk"ê peyva "kitêb" nake "ne-kurdî".

4.4. Zimanên jêder û yên wergir

Têkiliya her zimanî bi hin zimanên din re heye, her ziman cîranê hin zimanên din e. Hin an hemû axiver her zimanî yek an çend zimanên din jî dizanin û pê diaxivin. Her zimanî hin peyv û gotin ji zimanên din wergirtine û dê her wergire jî. Ti ziman nînin ku peyvên bi eslê xwe "biyanî" tê de tine bin û ti ziman jî nînin ku ti peyvên wî neçûbin nav ti zimanên din.

Lê dîsa jî rewşa hemû zimanan ne wek hev e. Hin ziman xwedî kêr qisekeran in, hinan jî bi dehan an sedan milyon peyiver hene. Hin ziman hene ku niha yan jî demekê di dîroka xwe de zimanên civakên pêşketî û pêşrew in an pêşrew bûne. Di yek an çend warên teknîkî, kultûrî, dînî yan kar û sinetekê de li pêş cîranên xwe yan jî li pêşiya hemû dinyayê bûne.

Di zimanên wisa de bi sedan an hezaran peyv jî hatine çêkirin û paşî ew peyv li hemû dinyayê yan jî li deverê berfireh belav bûne û ketine gelek zimanan. Lê hin zimanên din ti caran di dîroka xwe de wisa ne pêşeng û pêşewa bûne loma hejmara peyvên ku ji van zimanan ketiye zimanên din pir bisinor e.

Di nav zimanên dinyayê de mirov dikare bi qasî tiliyên yek yan du destan zimanan bide ku di dîroka xwe de tesîreke mezin li ser zimanên din kiriye û bi hezaran peyv dane zimanên din. Bo nimûne:

- yûnaniya kevn
- latînî
- erebî
- sanskrîtî
- çînî

Ji her yek ji van zimanan bi hezaran peyv ketine gelek zimanên din. Bo nimûne, hemû zimanên ewropî niha tijî peyvên ji yûnaniya kevn û latînî ne. Eger mirov peyvên ji yûnaniya kevn an ji latînî ji

inglîzî biavêje û hewl bide bêyî wan peyvên zimanê inglîzî bi kar bîne, mirov dê wî zimanî bi temamî seqet bike û axiftina bi wî zimanî hema-hema êdî ji aliyê inglîzîzan ve nayê fehmkirin.

Mirov dikare meseleya peyvên ji erebî yên di farisî, kurdî yan tirkî û çendîn zimanên din ên Rojhilata Navîn û zimanên din ên misilmanan jî wisa şirove bike. Ne tenê peyvên dînî yan îdarî (wek dewlet, hikûmet, welat) lê herwiha hejmareke ne kêma peyvên sade yên kurdî, farisî û tirkî jî ji erebî ne. Bifikire ku mirov peyvên wek "belê, dor, heta, mal, sibe" ji kurdî yan jî peyvên wek "adam, bina, hatta, hayî_r, sabah" (mêr, avahî / xanî, heta, na / nexêr, sibe) ji tirkî biavêje?!

Tesîreke bi heman awayî kûr a sanskrîtî li ser zimanên Başûrê Asyayê û tesîreke çînî ya bi eynî şêweyî jî li ser zimanên Rojhilata Asyayê (bo nimûne japonî û koreyî) heye.

Hin zimanên din jî li devera xwe yan jî li demekî diyar tesîreke mezin li ser zimanên din hebûye û pir peyv dane zimanên din. Li serdema Vejînê anku Renesansê îtalî, paşî fransî û niha jî inglîzî gelek peyvên didin zimanên din. Lê îtalî û fransî ji xwe bermayî û paşhatiyên latînî ne anku peyvên ku ji wan ziman belav dibin jî bi piranî reh û rîşên wan vedigerin latînî anku ji latînî ne. Inglîzî bi eslê xwe ne ji latînî yan yûnanî peyda bûye lê piraniya peyvên ku niha ji inglîzî li dinyayê belav dibin jî, di inglîzî de li ser bingehê peyvên ji latînî yan yûnaniya kevn hatine çêkirin. Bo nimûne: "telefon" ji "telephone" ya inglîzî hatiye hatiye lê "telephone" bi xwe di inglîzî de li du peyvên yûnaniya kevn "tele-" (dûr) û "phon-" (deng, axiftin) hatiye saz kirin.

Hin ziman jî di bêje û biwêjên warekî jiyane de xurt in û jêderên peyvên wî warî ne. Bo nimûne, hejmareke gelek mezin a peyvên dînî cihûtiyê, filetiyê û îslamê bi eslê xwe ji îbrî anku îbranî ne ku forma wî ya nûjen zimanê resmî yê Israîlê ye. Di heman demê de, hejmareke pir mezin a navên kesan jî ji wî zimanî hatine ji ber ku hem li Ewropayê û hem jî li Rojhilata Navîn, navên piraniya kesan bi eslê xwe navên dînî ne.³¹

Niha li Ewropayê ti "zimanpaqijkerekî" cidî hewl nade ku zimanê xwe ji latînî yan yûnaniya kevn "paqij" bike. Di nav tirkan, farisan û kurdan de jî hin hewldanên wisa hebûne. Lê hê jî bi sedan peyvên pir sade jî di van ziman de mane. Em ê di nivîseke din de bi dirêjahî behsa "petîperistiyê" (purîzmê, *purism*) bikin lê dixwazim li vê derê tenê wê bibêjim ku çawa zimanên ewropî nikarinê û ji niha ve jî dê nikarin xwe ji latînî û yûnanî "bişon", wisa zimanên Rojhilata Navîn jî nikarin xwe erebî "pak" bikin. Ji xwe li Ewropayê jî mêj ve êdî ti hewleke wisa nayên dan, di farisî û tirkî de jî êdî dest ji

³¹ Navnasî anku onosmatîk: <https://zimannas.wordpress.com/2015/12/12/navnasi-anku-onosmatik/>

hewldanên wiha hatiye berdan. Hêvîdar im ku kurd jî êdî xwe ji vê rêya şaş a "paqijkirina kurdî" berdin û qedir û qîmetî bidin zimanê xwe "wisa wek ku heye".

4.5. Çi tê wergirtin?

Kesên ne-zimannas "wergirtin"ê wek wergirtina peyvekê yan hin peyvan ji zimanekî bo zimanekî din fehm dikin anku li gor têgihiştina wan wergirtin **peyvewergirtin** e. Bo nimûne, kurdî peyva "kitêb" ji erebî, "ode" ji tirkî û "kompûter" ji inglîzî wergirtiye.

Ev têgihiştina ne-pisporan ne şaş e. Di rastiye de merema zimannasan jî bi wergirtinê bi piranî peyvewergirtin e. Lê wergirtin ji peyvewergirtinê berfirehtir e û bi kêmî van diyardeyên din jî dihewîne:

- **biwêjwergirtin:** Ziman ne tenê peyvan lê komikên peyvan jî werdigirin. Bo nimûne, gotinên *silameleykum*³² ji erebî *es-selamu 'eleykum* (herfiyen: "silav li ser we" yan kurdîtir: "silav li we be"), *elhemdilla* ji erebî *el-hemdu lillahi* (hemd / pesn bo Xwedê), *bismila* ji erebî *b-ismi-llahi* (bi navê Xwedê), *fî sebîli-llah* (di rêya Xwedê de, bo xatirê Xwedê).
- **girewergirtin:** wergirtina pêşgir an paşgir. Bo nimûne, kurdî paşpirtika "-ewî, -awî" ji erebî wergirtiye û wê li gel hin peyvên kurdî bi kar tîne: *bêhnewî, xwînewî, jehrewî...*
- **dengwergirtin:** wergirtina hin dengan (foneman, herfan) ji zimanekî din. Bo nimûne, dengê "eyn" wek li destpêka navên "Elî, Emer, Arif" di piraniya zimanên hindûewropî de nîne. Bi ihtimaleke pir mezin kurdî ew ji zimanê erebî wergirtiye. Lê êdî ew di kurdî de ne tenê di peyvên erebî de tê bikaranîn lê derbazî hin peyvên bi eslê xwe ne-erebî jî bûye: *esman, ewr...*³³
- **watewergirtin:** berfirehkirina maneya peyvên xwemalî ber modelên zimanekî din. Bo nimûne, di tirkî de ti peyveke xwerû ya tam bi maneya "kirîn" (kîrîn, bi inglîzî *to buy*) ya kurdî peyda nabe. Peyva li kar "almak" e ku maneya "kirîn"ê dide lê ew herwiha wateya "wergirtin, standin / stendin"ê (*to take, to hold, to seize*) dide. Di kurdî de "wergirtina / standina / stendina bi pare / pere" adeten bi peyva "kirîn" tê ifadekirin. Lê di bin tesîra tirkî de, êdî gelek caran mirov li cihê "kirîn"ê peyva "standin / stendin" dibihîze û di nivîsan de dibîne.

³² Ev gotin bi çendîn awayên ji hev cuda di devê kurdan de û di nivîsan de jî cih digirin: *selamueleykum, silameleykum, siramelêk...*

³³ Bo "eyn"ê binêrin: <https://zimannas.wordpress.com/2015/10/07/eyn-%D8%B9-di-kurdi-de/>

Di hin nivîsên berê de min behsa hin ji van wergirtina kiriye (wergirtina dengên di nivîsarên xwe yê li ser dengnasiya kurdî de û wergirtina gireyan jî di nivîsara li ser peyvsaziya bi dariştinê de). Hin ji van wergirtinan jî (watewergirtin, biwêjwergirtin) dê paşî bên behskirin.

Li vê derê em ê xwe tenê bi peyvwergirtinê ve sinordar bikin. Anku em ê tenê behsa peyvên wergirtî û çawaniya wan bikin.

Li aliyekî din, gelek caran wergirtina peyvan wek "wergirtina navên tiştan" tê fehmkirin. Bo nimûne, gava ku tişteki nû tê çêkirin, hingê navê wî jî dikare pê re bê wergirtin. Bo nimûne: trê, faks, telefon, kompûter.

Ev ne texmîneke şaş e lê bisinor e. Bi rastî jî piraniya peyvên wergirtî navdêr (ism, noun) in lê birrên din jî yê peyvan tên wergirtin an dikarin bên wergirtin.

Birrên peyvan di wergirtinê de wergirtinê:

- **navdêr:**
 - **navên tiştên nû:** Internet, kompûter, telefon, televizyon...
 - **navên tiştên biyanî³⁴:** ananas, pirteqal, mûz, fil, timsah, hût...
 - **navên fikir û ramanên civakî:** dewlet, hikûmet, demokrasî, sosyalîzm...
- **rendgêr:** bo nimûne "cahil, hêdî, miskîn" ji erebî, "sax, genc" ji tirkî yan "demokratîk, radîkal" ji zimanên ewropî
- **lêker:** bo nimûne "sekinîn, şewitandin, helandin" ji erebî lê bi paşpirtikên kurdî -în yan -andin.
- **hoker û girêder:** bo nimûne "belê, lê, ema, feqet" ji erebî yan "tim" (herdem) ji tirkî
- **hejmar:** bo nimûne "sifir" ji erebî, "milyon, milyar, trilyon..." ji zimanên ewropî
- **daçek:** "der" di hin gotinên wek "derbarê, derhal, peyderdey..." de ji farisî
- **cînav:** "qet" ji erebî yan "hiç" (hîç, qet) ya tirkî ji zimanên îranî

4.6. Awayên wergirtinan

³⁴ Mebest ji "tiştên biyanî" li vê derê bo nimûne ew heywan û nebat in ku ji dereke din tên an li devereke din hene, bo nimûne: ananas, pirteqal, mûz yan hût, timsah, jagwar û hwd. hemû di kurdî de peyvên wergirtî ji ber ku ew li Kurdistanê peyda nabin an berhemên ji derve hatî ne.

Wergirtin dikarin li gor çawaniyên xwe wiha bên rêzkirin:

- **wergirtinên kultûrî** (*cultural borrowing*): wergirtina peyvan bi wergirtina tiştên ji qisekerên zimanê werger re nû ne.
- **wergirtinên navxweyî** (*internal borrowing*): wergirtin ji zarava yan devokeke heman zimanî.
- **wergirtinên bingehîn** (*core borrowing*): wergirtina peyvên wisa ku hevwaterên wan ji xwe di zimanê wergir de hene.
- **wergirtinên serpeyî** (*nonce borrowing*): bikaranîna peyvên biyanî yên ku di zimanê wergir de hê cihê xwe negirtine.
- **vewergirtin** (*reborrowing*): wergirtina peyvekê ku bi eslê xwe ji zimanê wergir e lê çûye zimanekî din û zimanê wergir dîsa wê peyvê werdigire (adeten bi şiklê hinekî guherandî).

4.7. Wergirtinên kultûrî

Mebest ji wergirtinên kultûrî (*cultural borrowings*) wergirtina navên hin tiştan li gel wan tiştan e. Bo nimûne, gava ku radyo û televizyon li Kurdistanê belav bûne, navên wan ên biyanî jî li gel wan di zimanê kurdî de di nav kurdan de belav bûne.

Mebest ji "kultûrî" di gotina "wergirtinên kultûrî" de divê bi berfirehî were fehmkirin û bi kêmî van biwaran dihindirîne anku dihewîne:

- irf û edet
- huner û edebiyat
- cil û libas
- dîn û diyanet
- kar û jiyar (meîşet)
- xwarin û vexwarin
- cejn û pîrozî
- teknîk û zanist
- avaniya (struktura) civakî, hikûmet û birêveberî
- heywandarî û bikaranîna riwek û nebatan
- sîstema hînkirin û fêrbûnê
- xwarin û vexwarin

- mal û bicihbûn
- dinya û derdor

Armanca me ne ew e ku em lîsteyeke temam pêşkêş bikin lê tenê diyar bikin ku divê peyva "kultûrî" li vê derê teng neyê fehmkirin. Em ê li vê derê çend peyvan ji her yekê ji van tiştan bidin û diyar bikin ku bo nimûne kurdî çî wergirtinên kultûrî di van beşan de encam dane anku çî peyvên kultûrî wergirtine.

Bo ku em isbat kirin ku wergirtina peyvan di zimanan de diyardeyeye siriştî û tebîî ye, em ê li gel wergirtinên kurdî, behsa wergirtinan di heman waran de di hin zimanên din de jî bikin. Ji bilî kurdî, em ê bi berfirehî nimûneyan ji inglîzî û tirkî bidin.

Kurdî, tirkî û inglîzî bi çendîn awayan ji hev cuda ne:

- Kurdî zimanek e ku li çendîn dewletan tê axiftin lê li ti ji wan ne zimanê serdest e û tenê li Iraqê (Başûrê Kurdistanê) statuyeke resmî heye. Çendîn dezgehên zimanî hebin jî, ti ji wan ew qudret û şiyar nîne ku bikaranîna kurdî kontrol bike û biryarên mitleq li ser çawaniya bikaranîna kurdî bide. Kurdî bi çendîn zaravayên cuda û bi kêmî bi du alfabeyên cuda tê nivîsîn.
- Tirkiya standard ("stembolî") zimanê resmî yê dewleteke neteweyî ye, zimanê serekî û serdest ê Tirkîyê ye. Wek prensîp, tenê formeke tirkî ya standard heye û çawaniya bikaranîna wî wek prensîp ji aliyê dezgeheke zimannasî ya imtiyazî ve tê diyarkirin.
- Inglîzî zimanekî navneteweyî ye ku li zêdeyî 20 dewletan zimanê resmî yan jî zimanê serdest e. Wek prensîp inglîziya hemû deverên dinyayê eynî ziman e û ji inglîzîzanên hemû derê re fehmbar e lê dîsa jî çendîn awayên cuda yê axiftin û nivîsîna inglîzî hene ku her yek jê li dereke dinyayê standard de (bo nimûne, peyvên bi maneya "reng, seferkirin, berevanî/parastin" li Amerîkayê wek *color, traveling, defense* tînin nivîsîn lê li Brîtanîyayê awayê rast ê nivîsîna wan wiha ye: *colour, travelling, defence*). Bi sedan an bi hezaran dezgeh û zanîngehên li ser zimanê inglîzî dixebitin hene lê dîsa jî ti ji wan nikarin biryarên xwe li ser hemû bikaranîna inglîzî ferz bikin.

Li gel van cudahiyan mezin di navbera van her sê zimanan de jî, dîsa jî ti ji her sê zimanan ne bi-xwetêr in. Wan her sêyan jî gelek peyv ji zimanên din wergirtine û niha jî hê jî bi berdewamî peyvan ji zimanên din werdigirin.

Gelek kurd ji hebûna peyvên bi eslê xwe biyanî di zimanê kurdî de "şerm" dikin. Hin kes heta dixwazin kurdî ji peyvên biyanî "paqij" jî bikin. Li vê derê, bi pêşkêşkirina hin nimûneyan ji peyvên biyanî di inglîzî û tirkî de jî, em dixwazin diyar bikin ku peyvên bi eslê xwe biyanî di her zimanî de hene û eger wan cihê xwe di zimanî de girtibe îu xelk wan bi kar bîne, hingê avêtina wan ji zimanî ne tenê ne hewce ye lê dikare ziyaneke mezin bigihîne zimanî jî.

4.7.1. Irf û edet

Gelek caran tê gotin ku filan tişt li ba kurdan "edet" e yan edetên kurdan an mieletekî din wiha ne yan ne wisa ne.

Di rastiyê de kêr ji irf û edetan tenê aidî gel û miletê ne. Piraniya wan ti sinorên miletan an welatan nas nakin. Piraniya edetên ku di nav kurdan de tên peyrewkirin, di nav miletên din jî yên Rojhilata Navîn de û heta yên dûrtir jî hene.

Bo nimûne, di nav kurdan de zewac heye ku hema-hema di nav her miletî heye. Piraniya welatên Rojhilata Navîn kêr-zêde bi heman awayî li meseleyê dinêrin û heta gelek ji wan wê diyardeyê bi heman navî dinasin ku "zewac" e. Ev peyv ji erebî ketiye kurdî, farisî û tirkî lê eslê wê ne erebî ye jî. Ew bi rêya aramî ji yûnanî ketiye erebî. Maneya eslê peyvê "cot" e anku jin û mêr.

Zewac bi merasimekê tê kirin û navê wê di kurdî û zimanên din ên Rojhilatî Navîn "mehr" an mehrkirin e. Zewac dikare bi şahiyekê bê pîrozkirin ku di kurdî de bi piranî navê "dawet" an "de'wet, dehwet" lê tê kirin. Ev peyv bi eslê xwe ji erebî "de'we" anku "gazîkirin, vexwandin, mazûmkirin" e.

Eger di zewacê de zarokên nêr anku kur peyda bibin, hingê di nav misilman û cihûyan de ew tên "sinet"kirin (sunetkirin). Ev jî peyveke wergirtî ye, ji erebî ketiye kurdî, tirkî û hin zimanên din.

Zewac herdem bi xêr û xweşî nadome. Gava ku ew tê bidawîanîn, adeten kurd, ereb û gelek miletên din jî peyva "telaq" bi kar tînin. Ew jî peyveke wergirtî ye, ji erebî ketiye kurdî û gelek zimanên din.

Tê zanîn ku mal, malbat û xizm û meriv di civaka kurdî de giring in. Lê dîsa jî ji ber têkiliyeke xurt û kûr, çendîn peyvên esil-erebî yên binavkirina kesûkaran ketine kurdî, farisî û tirkî jî. Bi kêrî ev peyv: mal, xal, xalet / xaltî, met, mam, afret, mindal, bi farisî ji bilî van herwiha 'emo- (mam, ap), tirkî "akraba" (xizm, mirovên kesekî)... Li aliyekî din tirkî peyva "kadın" (jin) ji îranî "xatûn" wergirtiye û

farisî jî "daî" (xal) ji tirkî "dayî" wergirtiye. Herwiha tirkî jî peyva "hala" ya hevrehê "xalet" ji erebî wergirtiye lê maneya wê guherandiye û kiriye "met".

Inglîzî jî çendîn peyvên irf û edetên malbatî ji zimanên din, xaseten ji fransî wergirtine: family (malbat), parents (dêbab), ancestor (babûkal), aunt (xalet, met), uncle (mam, xal), madam (xanim), fiancée (bûk, dezgir), cousin (kuzen, zarokên mam, met, xal an xaletan), nephew (biraza, nêr), niece (biraza, mê) û bi dehan peyvên din. Herwiha marriage (zewac), divorce (telaq, cudabûn), heritage / inheritance (mîras) jî hin peyvên din ên têkilî jiyana malbatî ne ku di inglîzî de peyvên wergirtî ne, bi taybetî ji fransî hatine.

Herwiha tê gotin ku şeref, namûs, ihtiram, hurmet, marîfet û hwd. di filan civakê de giring in. Lê ev gotin jî ne tenê aidî mîletekî ne. Kurdî ev peyv ji erebî wergirtine lê heman peyv ketine farisî, tirkî, urdûyî û di pratîkê de hemû zimanên misilmanan û hin zimanên derveyî wan jî. Çendî were gotin ku namûs li Rojhilatê heye û li Rojavayê (Ewropayê) peyda nabe jî, dîsa jî peyva "namûs" bi eslê xwe ji yûnaniya kevn ketiye zimanên Rojhilatê.

Hevwateya namûs û şerefê di piraniya zimanên ewropî de ne ji yûnanî lê ji latînî "honor" e. Bi inglîzî "honor, honour", bi fransî "honneur" ku jê wek "onur" ketiye tirkî û heta derbazî nav hin nivîsên kurdî jî bûye.

Helbet peyvên irf û edet bi xwe jî wergirtî ne, herdu ji erebî. Heman peyv ketine zimanên din jî yên misilmanan. Li hevberî wan di inglîzî de "habit" û "custom" hene ku ew jî herdu peyvên wergirtî ne, bi rêya fransî ji latînî.

4.7.2. Huner û edebiyat

Gava ku em bîna peyva "kultûr" bi maneya "kultûra bilind" anku huner (senet) û edebiyatê (wêje), hin kes dê li "muzîka kurdî, stranên kurdî, berhemên bi zimanê kurdî" bifikirin û wan wek tiştêkî taybet û xusûsî yê kurdan bibînin. Rast e ku zimanê wan kurdî ye, mijarên wan têkilî jiyana kurdan in. Lê dîsa jî temayên wan cîhanî û gerdûnî ne: di nav her mîletî de eşq û evîn, şahî û şînî, dostatî û dijminahî heye û mijarên huner û edebiyatê ne.

Ji aliyê şikil û amûrên xwe ve jî huner û edebiyat berhemên hemû dinyayê ne. Di piraniya zimanan de mirov li muzîkê guhdarî dike û navê wê jî her muzîk e (ev peyv bi eslê xwe ji yûnanî). Berhemên edebî (ev peyv ji erebî ye) dikarin bo nimûne "şîir" (ji erebî), roman (bi rêya fransî ji latînî) yan novel

(dîsa bi rêya fransî ji latînî) bin. Li gor awayê behskirinê ew dikarin komedî, drama yan trajedî bin (her sê peyv ji yûnanî ne). Ew dikarin wek şano (ji yûnanî) li tiyatroyan (ji yûnanî) bèn pêşkêşkirin an jî bibin film (ji inglîzî) û li sînemayan (bi rêya fransî ji yûnanî) an jî li ser televizyonan (tele- ji yûnanî, visio ji latînî) bèn temaşekirin an seyrkirin (temaşê û herdu ji erebî).

Berê mirovî berhemên edebî ji kitêban (ji erebî) dixwandin û berhemên hunerî jî li ser tabloyan (bi rêya fransî ji latînî) temaşê dikirin. Niha alet û hacetên zewqewergirtina ji wan pirafrî bûne: dikarin li ser radyoyê yan kompûtera xwe (herdu bi rêya inglîzî ji latînî) yan heta bi telefona (bi rêya inglîzî ji yûnanî) bèn dîtin an guhdarîkirin.

Hin zimanan çend peyvên taybet ji van berheman re çêkiribin jî (bo nimûne tirkî "bilgisayar = kompûter"), dîsa di wan zimanan de jî piraniya van peyvên her bi van navên navneteweyî tên nasîn. Hin zimanan çendîn hewl daye ku hin peyvên xwemalî ji wan çêkin jî (bo nimûne farisî "rayanê" û erebî "hasib" û "hasûb", hemû bi maneya "kompûter") lê dîsa jî xelk peyva navneteweyî bi kar tînin.

4.7.3. Teknîk û zanist

Di beşa "huner û edebiyat" de me behsa çend amûr û alavên teknîkî kir ku mirov pê zewqê ji van berheman werdigire. Piraniya amûr û alavên nû yên bikêrhatî li piraniya dinyayê belav dibin. Berê carinan sed sal an hezar sal dem vedikêşa heta ku ew berhem ji deverekê digihîştin deverên din, heta berî nîv sedsalê jî gihîştina berhemên teknîkî hêdîka çêdibû. Lê niha ku tiştêkî hêja yê teknîkî were îcadkirin, ew di salekê yan mehekê de dikare li hemû dinyayê belav bibe.

Ne tenê amûr lê navên wan jî bi leza bayî belav dibin. Li gel telefon, kompûter, radyo, televizyon ên li jor behskirî, herwiha elektrîk (ji yûnanî), faks (ji latînî), kamera (ji yûnanî), otomobîl³⁵ (oto- ji yûnanî, mobîl ji latînî) otobûs (yûnanî-latînî) û bi sedan amûrên din ên nû xwedî navên navneteweyî ne.

Taybetiyeke giştî ya peyvên teknîkî ew e ku ew vê dawiyê bi piranî di inglîzî, fransî yan zimanekî din ê ewropî de hatine çêkirin lê ew li ser bingehê hin peyvên yûnaniya kevn an latînî (kêm caran li ser bingehê peyvên ji hin zimanên din) hatine avakirin. Hin caran peyv ji du beşan pêk tê ku yek ji zimanekî ye, yê din ji zimanekî din. Bo nimûne, televizyon ji tele- ya ji yûnanî û -vizyon a ji latînî pêk hatiye. Hêjayî gotinê ye ku gava em dibêjin kamera ji yûnanî ye yan faks ji latînî ye, mebest ne ew e

³⁵ Tirimpêl, turumbêl, tombêl jî bi eslê xwe formên "xirabkirî" yên ji peyva "otomobîl" in.

ku ev peyv di latînî yan yûnaniya kevn de bi heman maneya em niha bi kar tînin de dihatin xebitandin. Na, kamera yan faksên niha li Serdema Antîk nedihatî nasîn lê eslê van peyvên ji wan zimanan e.

Herdem hemû peyvên teknolojîk ne di her zimanî de li kar in. Di zimanên Rojhilata Navîn de jî çend navên xwemalî bo çend berhemên teknîkî yê nû hatine çêkirin. Otomobîl di erebî de bi navê "seyyare" tê nasîn ku wek "seyare, siyare" ketiye kurdî jî (xaseten li Iraq û Sûriyê). Ew ji rehê erebî s-y-r- (livîn) hatiye çêkirin. Di tirkî de otomobîl bi navê "araba" tê nasîn ku wek "erebe" di kurdî de jî belav bûye (bi taybetî li Tirkiyê). Eslê peyvê bi rêya erebî ji zimanên îranî ye. Berê "erebe, araba" ne bi maneya "otomobîl" lê bi wateya erebeyên dûv heywanan bû lê zimanê tirkî (û di kurdî de jî li deverên li ber tesîra tirkî) maneya vê peyvê berfireh kiriye yan raguhastiye û daye tiştêkî nû.

Hewateya erebeyê di inglîzî de niha "car" e ku bi eslê xwe kurtkirina "automobile car" anku "erebeya otomobîl" e. Di farisî de heman tişt niha bi navê "maşîn" tê nasîn ku kurtkirina "avtomaşîn" ya rûsî ye ku hevrehê "oto-" û "makîne" ye. Di farisî de herwiha peyva "xodro" (bi-xwe-liv) jî hatiye çêkirin lê xelk wê bi kar naîne.

Piraniya zimanan navgîna li ser rêyên asinî / hesinî dimeşe bi navê "trên" dinasin ku bi rêya inglîzî "train" ji farisî "train" (rêk, rêçik, xetik) ji latînî tractus (kişandî, xîçandî) ye. Lê erebî navê "qîţar" lê kiriye û ev peyv derbazî farisî û kurdî jî (bi kêmî li Iraq, Îran û Sûriyeyê) bûye. Ew jî bi eslê xwe maneya "sira, rêz, tiştên li dûv hev" tê hem di inglîzî de û hem jî di erebî de peyva kevn maneyeke nû wergirtiye. Di kurdî de carinan navê "şemendefêr" yê qaşo kurdî li vê navgînê tê kirin lê di rastiyê de ev peyv ji farisî "chemin de fer" (rêya asinî/hesinî) ye.

Erebeyên ku mirov dikare pê bigere û tê de binive / raze / rakeve di piraniya zimanan de bi navê "karavan" tên nasîn (di gelek zimanan de wek "van" kurtkirî jî li kar e). Ev nav di inglîzî de li van tirimpêlan hatiye kirin lê eslê peyvê ji Rojhilata Navîn ji peyva "karwan, kerwan" e ku ne tenê di kurdî de lê di zimanên din de jî li kar e: farisî karvan, tirkî kervan, ermenî karawan, erebî qeyrewan...

Navgîneke (amrazeke) din a nûjen a ku li Rojhilata Navîn bi navên xwemalî tê nasîn navgîna firînê ye ku di kurdiya nivîskî de niha navên wek "firoke, balafir" lê tên kirin. Di axiftina xelkê de bi kêmî li Başûr û Rojava ew bi navê "teyare" tê nasîn ku "ţaire" ya erebî ye ku ketiye gelek zimanên din jî yê Rojhilata Navîn û Navenda Asyayê. Ew ji rehê erebî ş-y-r- (firîn) e. Di tirkîya osmanî de jî berê ev peyv bi navê "tayyare" dihat nasîn lê tirkîya niha derbazî bikaranîna peyva "uçak" (ji uç-mak = firîn) bûye ku wek "uçax" ketiye nav axiftina kurdên Bakur jî. Farisî jî ji "teyyarê" ya berê derbazî bikaranîna peyva "hevapeyma" ("hewapîv") bûye.

Ne tenê amûrên teknîkî lê herwiha beş û şaxên zanistî jî bi piranî bi navên xwe yê navneteweyî tên nasîn ku axlebe di inglîzî, fransî yan almanî de li ser peyvên yûnanî yan latînî (kêm caran jî li ser bingehê hin zimanên din) hatine avakirin: arkeolojî, biyolojî, cografya, fîlosofî, matematîk û bi sedan peyvên din jî.

Gelo çima em hin ji van makîneyên nû bi navên navneteweyî dinasin û li hinan jî navên xwemalî bar dikin? Çima kurd, ereb, farisî û tirkî radyo û televizyonê wek hev bi nav dikin lê her yek navekî yan çend navên cuda li firoke û balafiran dikin?

Hejmara navên amûrên teknîkî yê ku bi navên neteweyî (ne navneteweyî) tên nasîn bisinor in. Sebebê binavkirina bi navên neteweyî dikare kê-m-zêde tesadîfî be. Lê gava ku zimanên serekî yê ewropî heman navî li tiştekî bikin, bi ihtimaleke pir mezin zimanên din jî dê heman navî bi kar bînin. Bo nimûne, sebebê bikaranîna navên neteweyî di binavkirina "firoke, balafir"an de ew e ku di zimanên ewropî de jî navên neteweyî yê xweser ji vê navgînê re hene: inglîzî "airplane", fransî "avion", almanî "Flugzeug", rûsî "smolyot" û hwd.

4.7.4. Cil û libas

Gelek caran tê gotin ku uhin millet bi cil û libasên xwe tên nasîn. Ev rast e lê tenê bi awayekî berteng: cilûbergên cejn û şahiyên ên millet û deverên ji hev cuda dikarin ji hev cuda bin. Lê di jiyana rojane de niha piraniya cilan li seranserê dinyayê wek hev in. Eger li her derê ne wek hev bin jî (bo nimûne li hin deveran jin serê xwe diniximînin an dipoşin lê li hinan na), dîsa jî kê-m caran cil û şiklên wan li sinorê welatekî disekin.

Hin ji navên cilan bi zelalî tê dîtin ku ji zimanên ewropî ketine kurdî, tirkî, farisî û gelek zimanên din jî yê dinyayê, bo nimûne: çakêt, pantolon, palto. Lê di rastiyê de bo nimûne ev peyvên ji mêj ve di kurdî de cih girtî jî bi eslê xwe ji zimanên ewropî (hin caran bi rêya erebî û carinan jî bi rêya rûsî) hatine nav kurdî: saqo, qapût, qemîs, sol, şekal (kurmançî) / kilaş, sapok. Heta kiras û fîstan jî ji zimanên ewropî hatine. Gumlek, cezme / cîzme û kepen ji tirkî ne. Jornavên "cil, libas" bi xwe ji erebî ne.

Li gor vekolînên navneteweyî³⁶, navên cil û libasan yek ji biwarên herî zêde ye ku peyvên biyanî pir wergirtine ji ber ku stîla cil û libasan li seranserî dinyayê dikeve ber heman pêl û sîpelan. Tê gotin ku berî sed-dused salan li deverên cuda yên dinyayê xelkê cilên ji hev cuda li xwe dikirin lê niha yekbûneke pir xurt peyda bûye.

4.7.5. Dîn û diyanet

Herdu dînen serekî yên hemû dinyayê filetî (mesîhîti, îsawîti) û îslam in ku herdu jî li Rojhilata Navîn, di nav gelên samîaxiv (aramî û erebî) de peyda bûne. Van dînan hem gelek bawerî û raman û hem jî gelek kirdar û pratîk bi xwe re belav kirine.

Li gel wan bawerî û pratîkan, herwiha navên wan jî li dinyayê belav bûne. Ev rewş tê zanîn û em ê jî bi kurtî behsa wê bikin. Lê em ê herwiha diyardeyeke kêmbehskirî jî berçav bikin: çawa gelek ji bawerî û pratîkên îslamî ne bi peyvên ji erebî lê bi peyvên îranî hatine binavkirin.

Loma kurdan, farisan, tirkan û bi dehan milletên din ên misilman peyvên wek "helal, heram, şehde, zekat, xêr, sedeqe, mela, cehnem, feqe, medrese" û bi dehan peyvên din ên têkilî îslamê jî ji erebî wergirtine.

Lê ji ber ku îslam bi xwe jî li ser bingehê dînen berî xwe (filetî û cihûtiyê) peyda bûye, gelek ji peyvên dîni ne di erebî de hatine çêkirin lê ew pêşî ji aramî yan îbrî anku bi rêya filetiyê yan cihûtiyê ketine erebî û paşî jî bi rêya îslamê belav bûne nav milletên misilman ên ne-ereb wek kurd, tirk û farisan. Hin ji peyvên wisa ev in: amîn, decal, fitre, reb, şeytan, erş û bi dehan peyvên din jî.

Bi îslamê re zimanê erebî ne tenê peyv lê herwiha navên kesan jî dane milletên din ên misilman. Niha hin hewlên binavkirina zarokan bi navên xwemalî yan "neteweyî" (wek "navên kurdî") hebin jî, piraniya misilmanên hemû deverên dinyayê bi navên pêxemberan an kesên din ên di îslamê de pîroz hatine binavkirin: Mihemed, Elî, Hesên, Hisên, Ebdulla, Ehmed, Îbrahîm, Îsa, Îsmâil, Mûsa, Yehya... yan navên jinan: Amîna, Fatma, Hacer, Eyşa, Zeyneb... Gava ku mirov li ferheng û lîsteyên navên kurdî dinêre, adeten mirov van navan di wan de nabîne tevî ku piraniya kurdan bi van navan tên

³⁶ Binêrin: *Loanwords in the World's Languages A Comparative Handbook* (Peyvên wergirtî di zimanên dinyayê de: destnameyeke berhevder) ya bi serperîştîya Martin Haspelmath û Uri Tadmor e: <http://www.degruyter.com/view/product/41172>

nasîn. Lê ew hin navên "resen" (eslî) yê kurdî didin ku di rastiyê de hejmareke mezin ji wan formên kurtkirî ji navên erebî ne. Bo nimûne: Mem (ji Mihemed), Zîn (Zeyneb), Reşo (Reşîd)...³⁷

Lê dîsa jî gelek ji tiştên bingehîn yê îslamê di kurdî û farisî de ne bi erebî lê bi peyvên îranî tên nasîn. "Xwedê, pêxember, nivêj/nimêj, rojî, guneh" hin têgeh û konseptên bingehîn yê îslamê ne lê dîsa jî ev peyv ne ji erebî hatine lê di zimanên îranî bi xwe de hatine çêkirin yan jî berî îslamê hebûn. Ev peyv hemû bi eslê xwe îranî ne û di kurdî û farisî de ev peyvên serekî ne, ne hevwaterên wan yê ji erebî "Allah, resûl/nebî, selat, sewm, xetî" ku ji hevwaterên îranî kêmtir tên bikaranîn (bo nimûn "Allah, resûl/nebî") yan jî hema qet di kurdî de nayên bikaranîn (wek mînak "sewm, xetî").

Ev peyvên îranî ne tenê di zimanên îranî de mane lê bi îslamê re derbazî gelek zimanên din jî bûne. Bo nimûne, hin ji van peyvên ketine tirkî, urdûyî, albanî, indonezî û gelek zimanên din jî yê ne-îranî lê yê ku qisekerên wan bûne misilman. Bo nimûne, hin ji van peyvên wiha di tirkî de cih girtiye: namaz (nimêj, nivêj), günah (guneh), peygamber (pêxember), oruç (rojî).

4.7.6. Kar û jiyar

Karkirin û awayên peydakirina debara jiyane anku "jiyar" (meîşet, bi R, ne bi N anku "jiyar", ne "jiyan") li hin deveran ji deverên din cuda bin jî, awayên baş yê peydakirina debara jiyane zû li dinyayê belav dibin û dibin navneteweyî. Ji ber hindê, herwiha navên karan û pîşeyan (meslekan, mihneyan) jî zû ji zimanekî derbazî zimanên din dibin.

Loma hejmareke pir mezin ya navên pîşeyan jî di kurdî û piraniya zimanên din de jî peyvên wergirtî ne. Hin ji van peyvên vê dawiyê hatine, bo nimûne "doktor, profesor, akademîsyen, rektor..." Gelek wek peyvên ji erebî tên nasîn: "beqal, etar, beytar, hekîm, cerah, cebar, necar..."

Lê hin ji van xwe li erebî jî nagiririn. Bo nimûne, "beytar" (hekîmê heywanan) bi rêya erebî ketibe kurdî jî, bi eslê xwe ji yûnaniya kevn e. "Necar" (hosteyê daran û dartiraşînê) bi rêya erebî ketibe kurdî jî, rehên wî digihin zimanên akadî û sûmerî jî.

4.7.7. Xwarin û vexwarin

³⁷ Bo vekolîneke li ser navên taybet di kurdî de binêrin: <https://zimannas.wordpress.com/2015/12/12/navnasi-anku-onosmatik/>

Gelek millet û welat bi taybetmendiyên xwarin û vexwarinên xwe dixurin û pesnê wan didin yan bi wan pesnê xwe didin. Rast e ku li her derê hin xwarin û vexwarinên xas hene lê di rastiye de xwarin bi piranî li her derê wek hev in. Hin xwarin yan vexwarin li her derê tine bin jî, dîsa xwarinên yan vexwarinên ku tenê di nav miletekî de yan tenê li welatekî hebin, bi rastî pir kêr in yan qet nînin jî.

Piraniya xwarinên dinyayê ji çend riwekan û berhemên çend heywanên xwedîkirî pêk tê. Di nav riwekan de, danê yekî di ser hemûyan re ye ku "birinc" e. Eger mirov hinekî li navê vê berhemê bi zimanên cuda vekole, dê bibîne ku di rastiye de ew di piraniya zimanan de li seranserî dinyayê heman peyv e: kurdî û farisî "birinc", tirkî "pirinç", ermenî "brinc", erebî "eruzz", îbrî "orêz", yûnanî "oruza", portugalî û spanî "arroz", rûsî "rîs", almanî "Reis", fransî "riz", îtalî "riso", inglîzî "rice"... Hemû bi eslê xwe ji eynî peyvê ne û ji zimanekî Hindistanê tên.

Berhemeke din ya sereke, ku li şûna birinc tê xwarin, di nav piraniya kurdan de bi navê "petat, patate, patates" tê nasîn. Lê ji ber ku ev peyv di erebî û tirkî de jî heye, gelek kes ji wan direvin û peyva "kurdî" "kartol" dinivîsin. Di rastiye de ti ji van herdu peyvên ne bi eslê xwe kurdî, ne tirkî û ne jî erebî ne. Peyva "petat" bi formekê yan yeke din li piraniya dinyayê berbelav e. Bo nimûne: spanî û îtalî "patata", portugalî "batata", inglîzî "potato", holandî "patat", filipînî "patatas"... Ev peyv ji zimanekî Amerîkaya Navîn bi rêya spanî li dinyayê belav bûye.

Hewateya wê "kartol" jî di piraniya zimanên Kafkasyayê, Navenda Asyayê û Rojhilata Ewropayê de peyda dibe: azerî "kartof", ermenî "kartofil", kazaxî "kartop", osetî "kartof", kirgîzî "kartöşkô", tirkmenistanî "kartoşka", ozbekî kartoshka, ukraynî "kartoplya", romanî "cartof", polonî "kartofel", latviyayî "kartupelis", rûs "kartofeli" (bi devkî "kartoşka")... hemû ji almanî "Kartoffel". Ya almanî bi xwe jî ji îtalî "tartuficolo" ye.

Ne tenê ev xwarinên berbelav lê hin ên kêmtir peyda dibin jî ji zimanekî derbazî yê din bûne. Bo nimûne, "xox, mişmiş" ji erebî hatine nav kurdî lê "gûz" ya îranî wek "cewz" ketiye erebî û jê wek "ceviz" derbazî tirkî bûye. Tirkan "bulgur" a xwe ji zimanên îranî wergirtiye lê kurdan jî hevateya wê "savar" ji ermenî aniye. Tirkan "horos" ji zimanên îranî wergirtiye lê ev peyv di kurdî de peyda nabe yan nemaye û peyva "dîk, dîkil" ya ji erebî li cihê wê di kurmancî de li kar e.

Nimûneyên me dayî bi rastî jî tenê nimûne ne û bi ti awayî peyvên wergirtî di vî warî de ne bi van sinordar in.

4.7.8. Dem

Dem li her derê kêr-zêde wek hev tê fehmkirin û pîvan. Em bi salan, bi mehan, bi rojan, bi saetan yan jî bi deqîqe û saniyeyan behsa wî dikin.

Hin ji peyvên têkilî demê xwemalî ne anku di kurdî de peyvên îranî yan jî heta hindûewropî ne. Bo nimûne, peyvên wek “roj, şev, havîn, zivistan” rehên xwe di zimanê me de digihînin proto-hindûewropî anku maka zimanên ewropî. Hin peyv tenê dema zimanên kevn yê îranî diçin, wek mînak “sal”.

Hin peyv jî bi zelalî ji zimanên din hatine wergirtin, bo nimûne “saet, deqîqe, saniye” ji erebî. Navên piraniya mehan bi rêya erebî ji îbrî, aramî yan akadî anku ji zimanên samî hatine wergirtin, bo nimûne “sibat, adar, nîsan, hezîran, tebax/ab, îlon/eylûl, çirî/ tişrîn, kanûn”.

Peyva “hefte, heftî” bi zelalî ji peyva “heft” (7) hatiye dariştin. Ew ne tenê di kurdî û farisî de heye lê jê wek “hafta” ketiye tirkî jî. Destpêka piraniya navên hefteyê bi zelalî ji zimanên îranî ye, bo nimûne “yekşem, duşem, sêşem, çarşem, pêncşem” anku ji navên hejmarên 1 – 5 hatine dariştin. Lê dawiya van peyvan “-şem” (di hin devokan de “şemb, şemî, şembî”) ne ji îranî lê ji îbrî ye. Herwiha di hin devokên kurdî de peyvên wek “sebt” (şemî) û “lehd” (yekşem) hene ku ji erebî ne û di rastiyê de di erebî de jî ji îbrî ne.

Li aliyekî din, çend ji navên rojên hefteyê ji zimanên îranî ketine tirkî: “çarşamba, perşembe”. Herwiha “Pazar” (yekşem) jî ji peyva îranî “bazar” hatiye wergirtin ji ber ku wê rojê bazar dihatin danîn. Herwiha “Pazartesi” (duşem, roja piştî bazarê) bi destpêka xwe ji îranî û dawiya xwe ji tirkî ye. Navên rojên din yê hefteyê di tirkî de “Sali” (sêşem) û “Cuma” (în, cume) ji erebî ne. “Cumartesi” nîverebî-nîvtirkî ye.

4.7.9. Civak û birêvebirin

Awayê birêxistina civakê û birêvebirina wê li her dera dinyayê ne wek hev e lê gelek wekhevîyên bingehîn li seranserî dinyayê hene. Li piraniya cîhanê biçûktirîn yekîneya koma mirovan mal e, paşî tax (mehel) yan gund e, paşî nahî / qeza û bajaran in û taliyê jî welat û dewlet in. Mal bi piranî ji malbatekê (aîleyekê) pêk tîne, rûniştvanên heman gundî ji yek yan çend êl û eşîran in yan jî çend gund bi hev re ji heman eşîrê ne, welat jî kêr daran ji gelekî û gelek daran jî ji çend gelan pêk tîne. Mal ji aliyê malxwê û kabaniyê ve, gund ji hêla muxtarekî ve, eşîr ji layê axayekî ve, qeza ji aliyê

qayimeqamekî ve, bajar ji aliyê şaredar yan waliyekî ve, û welat jî ji hêla serok û hin wezîrên wî ve tê birêvebirin.

Rewş ne tenê li Kurdistanê yan li Rojhilata Navîn lê li gelek deverên din jî yê dinyayê wiha ye yan wiha bû. Ev sîstem jî carekê li hin cihan peyda bûne û jê li deverên din jî belav bûne. Loma gava ku mirov li zimanan jî dinêre, dibîne ku di wan de piraniya peyvên têkilî vê pergala birêvebirinê jî wek hev in û ji heman çavkaniyê hatine wergirtin.

Peyvên vê mijarê di zimanên ewropî de bi piranî ji latînî ne. Bo nimûne, peyvên inglîzî "family" (malbat), "village" (gund), "city" (bajar), "state" (dewlet), "country" (welat), "government" (hikûmet), "president" (serok), "minister" (wezîr), "governor, mayor" (walî), "administration" (îdare, birêveberî)... hemû ji latînî (bi rêya fransî) hatine wergirtin.

Di zimanên Rojhilata Navîn de peyvên vê mijarê bi piranî ji erebî hatine wergirtin. Ew ne tenê di kurdî de lê herwiha di farisî, tirkî, urdûyî, peştûyî û piraniya zimanên din jî yê misilmanan de li kar in (di hin ji van zimanan de yek yan çend lib ji nimûneyên me ne li kar in lê piraniya wan di van hemû zimanan de cih digirin: aîle, muxtar, eşîr, qeza, nahîye, mehel, herêm / menteqe, dewlet, hikûmet, walî, welat/wilayet, îdare, hukim, ceza, siyaset...

Peyvên "civak, civat" bi xwe jî di rastiye de ji peyva erebî "cema'e(t)" hatine ku di kurdî de jî wek "cemaet" li kar e lê di formên xwe yê "civat, civak" de zêdetir hatiye kurdîkirin.

Hin peyvên vê mijarê jî bi rêya erebî ketiye kurdî û zimanên din yê misilmanan lê erebî bi xwe ew ji zimanên din wergirtine, bo nimûne: "beledî / belediye, qanûn, namûs, iqlîm, lijne..." ji yûnaniya kevn yan bi rêya yûnanî ji latînî.

Lê hemû peyvên vê mijarê ne wergirtî ne yan jî hemû ne ji erebî ne. Bo nimûne, "gund, bajar" peyvên xwemalî ne. "Axa" ne ji erebî lê ji tirkî hatiye wergirtin. Li aliyekî din, tirkî "şehir" (bajar) ji îranî wergirtiye.

Di vê mijarê de peyva "wezîr" hêjayî binavkirineke taybet e. Ew niha bi forma xwe ya erebîkirî di kurdî û farisî de li kar e. Lê eslê peyvê bi xwe îranî ye. Ev nimûneyeke ji **vewergirtinê** ye ku dê li jêrtir were behskirin.

Fikirên civakî û dezgehên civakî yê nû êdî ne herêmi lê cîhanî ne. Loma gelek ji wan êdî ne ji erebî (zimanê serdest yê Rojhilata Navîn) lê yekser ji zimanên ewropî tî: parleman / parlamento, komîte, kongre, kongres, demokrasî, sosyalîzm, radîkalîzm, terorîsm, komunîzm, federal, federasyon...

4.7.10. Sîstema hînkirin û fêrbûnê

Kêm caran sîstema hînkirin û fêrbûnê li du welatan bi temamî wek hev e. Lê tevî vê jî, li piraniya welatan mirov gelek ji beşên ku dixwîne wek hev yan nêzîkî hev in. Bo nimûne, miroc hînî xwandina û nivîsînê dibe, fêrî hejmartinê dibe, dielime dîrok û edebiyatê. Navê gelek dersan di piraniya zimanên dinyayê de eynî ne: matematîk, fizîk, cografya, kîmya...

Navên dezgehên xwandinê jî li piraniya dinyayê wek hev in yan jî li her devereke berfireh navekî ji eynî rehî heye. Bo nimûne, cihê ku zarok diçin dersê lê bixwînin teqrîben di hemû zimanên ewropî de bi eslê xwe bi eynî navî tê nasîn lê li gor dengnasiya zimanan piçekê ji hev cuda bûye: inglîzî "school", almanî "Schule", holandî "school", portugalî "escola", fransî "école", spanî "escuela", polonî "szkoła", îtalî "scuola", rûsî "школа" (şkola)... hemû ji latînî "scola", ya latînî bi xwe ji yûnaniya kevn.

Di nav misilmanan de heta vê dawiyê yek ji herdu yan jî herdu peyvên "medrese, mekteb" dihatin bikaranîn. Bo nimûne, kurdî, farisî, urdûyî, "medrese", kurdî, tirkî, kazaxî, kirgîzî, ozbekî, oyxurî, tacikî, tirkmenistanî, hindî û hejmareke mezin ya zimanên din jî "mekteb, mektep" bi kar dianî û piraniya wan niha jî vê peyvê dibêjin û dinivîsin.

Mixabin petîperistiya tirkî û di bin tesîra nijadperistiya tirkî de, petîperistiya kurdî jî xwast xwe ji van herdu peyvên di nav gel de li kar bişon. Tirkan peyva "okul" ya qaşo tirkî "oku-mak" (xwandin, xwendin) lê di rastiyê de ji têkilkirina "oku-mak" ya tirkî û "école" [êkol] ya fransî çêkir. Kurdan qaşo xwe ji peyva biyanî şûşt lê di rastiyê de xwe avêt himêza du peyvên biyanî:

- Qelemşorên kurmançî "dibistan" ya ji farisî û ji xelkê re nenas neqil kir cihê "mekteb, medrese" yê di kurdî de berbelav.
- Qelemşorên soranî peyva qaşo "kurdiya pak û petî" ya "qutabxane" darişt lê di rastiyê de "qutab" ne kurdî ye lê ji erebî ye.
- Di herdu lehceyan de jî çendîn peyvên din jî ceribandin, wek "fêrgeh, xwandingeh, xwendegeh, perwerdegeh..." lê ti ji wan jî cihê "mekteb, medrese" negirtiye.

Vê dawiyê piraniya peyvên vê mijarê ji zimanên ewropî tî. Hem navên dersan, wek "biyolojî, kîmya, fizîk, matematîk, cografya..." û hem jî hin peyvên din, wek "kurs, semînar, kolej, lîse" û hwd.

4.7.11. Avahî û bicihbûn

Mal û tiştên nav malê wek prensîp ji destpêka mirovatiyê ve hebûne. Loma mirov dikare texmîn bike ku peyvên têkilî wan di zimanan de dê kevn û xwemalî bin.

Lê di rastiye de modelên avahiyan, beşên wan û tiştên di wan de heyî bi piranî nûjen in. Berê di nav kurdan de xanî bi piranî ji beşeke tevahî pêk dihat, odayên rûniştinê, xewê, karkirinê ji hev ne cuda bûn. Cihên şûştinê, xwarinçêkirinê û destavxweşkirinê bi kêmî havînan (lê bi piranî her çar demsalan) li derve bû. Ev ne tenê rewşa kurdan bû: eger mirov çend dehsalan yan sedsalan paşve biçê, li piraniya dinyayê wisa bû.

Anku beşên xanî – bo nimûne medbex, hemam (herdu ji erebî) – yan tiştên tê ve – bo nimûne qenepe (ji fransî), mase / mêze (ji îtalî), sofa (ji inglîzî, ew bi xwe ji erebî) – peyvên wergirtî ne. Heta navê hin tiştên ku mirov texmîn dike her û her hebûne, peyvên wergirtî ne: lihêf û betenî ji erebî, doşek ji tirkî. Fikra parvekirina xanî li ser çend beşan jî bi navê giştî yê beşan ve jî di kurdî de ji tirkî ye (“ode” ji tirkî “oda”) yan jî ji erebî (“mezel, menzel”).

Di rastiye de heta peyva “mal” bi xwe jî ji erebî ye û ketiye cihê “ke-” ya îranî. Lê ev êdî ne wergirtineke kultûrî lê wergirtineke bingeîn e û li jêrtir behsa wan tê kirin.

Li aliyekî din, tirkî peyva “duvar” (dîwar) ji zimanên îranî wergirtiye.

4.7.12. Jornav (hîpernîm)

Di kurdî de hejmareke mezin ya gulan, giyayan û daran navên xwe yê xwemalî hene. Herwiha çendînan heywanan jî navên xwe yê xwemalî hene. Lê tevî vê jî (bi kêmî heta vê dawiyê) ti navekî hevbeş yê xwemalî ji van heywanan yan jî van gul û giya û daran re tine bû.

Hemû heywanên xwedî navên xwemalî û biyanî bi hev re bi peyva ji erebî wergirtî “heywan” tînan/dihatin nasîn. Bi heman awayî hemû gul û giya û dar jî bi hev re bi peyva ji erebî “nebat” dihatin/tînan nasîn. Yan hemû heywanên bi perr û baskên yê ku difirin bi navê “teyr” yê ji erebî tînan/dihatin nasîn tevî ku gelek ji cûnên teyran navên xwe yê xwemalî hebûn jî.

Vê dawiyê çendînan hewlên afirandina peyvên xwemalî li cihê “heywan, teyr, nebat” hatine dan, bo nimûne:

- heywan: canewer, giyanewer, ajal (“ajel” di rastiye de berfirehkirina peyvê ye ji ber ku ew li cihên heyî di nav xelkê de maneya “dewar, sewal” dide, ne maneya hemû heywanan)
- nebat: riwek, şînkati, hêşinahî
- teyr: balinde, firinde

Lê di rastiye de ti kêmasiyek di kurdî de nîne em van peyvên esil-biyani yên di nav gel de li kar bidomînin. Eger em li bihêztirîn zimanê dinyayê yê niha anku li inglîzî binêrin, em ê bibînin ku rewş di vê meseleyê de jî tam wek kurdî ye:

Di inglîzî de jî gelek heywan û nebatan navên xwe yên xwemalî hene. Lê di inglîzî de jî ti peyveke xwemalî bi maneya “heywan” yan “nebat” peyda nabe. Bi wê mebestê inglîzî jî “animal” (heywan) û “plant” (nebat) ji latînî wergirtine. Berevajî kurdînivîsan, inglîzînivîs bi van peyvên di zimanê wan de cihgirtî razî ne û serê hevzimanên xwe bi peyvokên çêkirî naêşînin.

Di rastiye de rewş ne tenê di kurdî û inglîzî de lê di piraniya zimanên din de jî wisa ye. Peyvên xwemalî bi jêrnavan (hîponîman, bi inglîzî *hyponym*) anku bo tiştên yek bi yek hene lê bo jornavan (hîpernîman, *hypernym*) wek “heywan, nebat” kêma in û adeten ji çend zimanan (latînî, yûnanî, erebî, sanskrîtî) hatine wergirtin.

Bo nimûne, piraniya zimanên din jî yên ewropî bi maneya “heywan” û “nebat” heman peyva “animal” û “plant” yên ji latînî bi kar tînin:

- heywan: inglîzî, fransî, spanî, portugalî hemû “animal”, îtalî “animale”... hemû ji latînî “animalis”.
- nebat: inglîzî û holandî plant, fransî plante, spanî û portugalî planta, îtalî pianta, almanî Pflanze...

Di zimanên misilmanan de jî:

- heywan: farişî hiyvan, tirkî hayvan, urdûyî heyvan, indonezî hewan, kazaxî xayvan, somalî xayawaano, ozbekî “hayvon”, azerî heyvan, oygurî “haywan”, peştûyî “heyvan”... hemû ji erebî “heywan”.

4.8. WERGIRTINÊN NAVXWEYÎ

Mebest ji wergirtinên navxweyî (*internal borrowing*) wergirtina ji zarava yan devokeke heman zimanî ye. Em ê pêşî li ser wergerandina navbera lehceyan bisekinin, paşî li ser wergirtina di navbera devokên kurmancî de.

Ji wergirtinên zaravayî em ê behsa wergirtinên ji soranî yan bi rêya soranî ketî kurmancî wek nimûne bikin. Ji wergirtinên devokî jî em ê bala xwe bidin wergirtinên navbera kurmanciya navendî û kurmanciya rojhilatî.

4.8.1. WERGIRTINÊN ZARAVAYÎ: JI SORANÎ BO KURMANCÎ WEK NIMÛNE

Van salên dawiyê têkiliya navbera zarava û devokên kurmancî xurttir bûye. Bi rêya hevnasîna kesan, medyayê û xwandina berhemên bi zarava û devokên din, kurdên ji deverên cuda dest pê kiriye ku peyvên di devoka wan de tine bin jî fehm bikin û heta bi kar jî binin.

Nivîsîna zimanê kurdî bi zaravaya kurmancî dest pê kiriye³⁸. Lê salên 1900 ji ber qedexeya li ser zimanê kurdî li Bakurê Kurdistanê (warê piraniya kurmancîaxivan) û serbestiyeke rêjeyî li Başûrê Kurdistanê, soranî zêdetir derfet û delîvên pêşketinê hebûn. Ji ber ku di dawiya salên 1900 de gelek berhem li ser mijarên cuda bi soranî hatibûn nivîsîn, hin kurmancînivîsan jî xwe spartiyê xwandina wan û gelek peyv jî jê wergirtine û paşî ew di nivîsên xwe yên bi kurmancî de jî bi kar anîne. Bi vî awayî gelek peyv ji soranî derbazî kurmancî bûne.

Lê gelo ev peyv çî ne? Ew çawa ji soranî derbazî kurmancî bûne? Sebebên wergirtina wan çî ne? Di kurmancî de çawa tên bikaranîn? Gelo eslê wan peyvan soranî ye yan jî gelo soranî tenê rêya wergirtina wan bûye? Anku gelo ew peyv di soranî bi xwe de hebûn yan hatine çêkirin yan jî soranî bi xwe jî ew ji zimanekê din wergirtine û bi rêya soranî ketine kurmancî jî? Gelo hejmara wan peyvan çend e? Heke heta niha hejmara wan peyvan nehatibe diyarkirin, gelo qet mimkin e ku mirov wan bihejmêre?

Di vê meseleyê de divê çend zelalkirinên pêdivî bîn kirin.

- 1) Gava ku em dibêjin "kurmancî peyv ji soranî wergirtine", gelo em behsa çî "kurmancî" dikin?
 - a. kurmanciya devkî ya giştî

³⁸ Bi zaravaya lurî berî kurmancî hatiye nivîsîn. Lê berevajî ku hin kurd idia dikin, ji aliyê zimannasî ve lurî ne beşek ji zimanê kurdî ye. Ew ne farisî ye jî. Lê heke mirov ji aliyê zimannasî ve lê binêre, lurî û farisî ji lurî û kurdî zêdetir nêzîkî hev in.

- b. kurmanciya devkî ya di bin tesîra soranî de
 - c. sormancî
 - d. kurmanciya nivîskî ya di bin tesîra soranî de
 - e. kurmanciya berhemên ji soranî wergerandî
 - f. kurmanciya nivîskî ya giştî
- 2) Gava ku em dibêjin "kurmancî peyv ji soranî wergirtine", gelo em behsa çi "soranî" dikin?
- a. soraniya devkî
 - b. soraniya nivîskî
- 3) Gava ku em dibêjin "kurmancî peyv ji soranî wergirtine", gelo mebesta me
- a. tenê ew peyv in ku bi eslê xwe soranî ne?
 - b. yan jî her peyv e ku bi rêya soranî ketiye kurmancî?

Li vê derê mebesta me bi peyvên "kurmanciya devkî ya giştî" ew peyv in ku li hemû yan piraniya deverên kurmancî di nav xelkê "sade" de hebin. Di kurmanciya wiha de peyvên ji soranî wergirtî ihtimalen qet tine ne. Heke hebin jî, bi tiliyên destan mirov dikare bihejmêre. Bo nimûne, kurmancîaxivên sade yên diyarbekirî, dêrsimî, efrînî, êrîvanî yan xorasanî di mala xwe de, di nav zar û zêçên xwe de ihtimalen yek peyva ji soranî wergirtî jî bi kar naînin. Bi heman awayî di nav soranîaxivên "sade" yên sineyî, kerkûkî yan seqizî de ihtimalen ti peyvên ji kurmancî wergirtî di mal de nayên bikaranîn. Heke çend peyv hebin jî, hejmara wan pirr bisinor e.

Li deverên ku sinorên kurmancî û soranî digihin hev, tesîra herdu zaravayan li ser hev heye. Bo nimûne, li Başûrê Kurdistanê li parêzgeha Hewlêrê hin bajarok kurmancîaxiv û hin jî soranîaxiv in. Ji ber cîranî û têkiliyên qisekerên herdu zaravayan, tesîra wan li ser heye: hem di kurmanciya wan deveran de şûn û şopên soranî diyar in û hem jî di soraniya wan deveran de tesîra kurmancî berçav e. Ew tesîr ne tenê di peyvnasanî (leksîkal) ye lê herwiha dengnasanî (fonolojîk) û pirtiknasanî (morfolojîk) e jî. Li hin deveran zehmet e mirov bibêje ka ew bi kurmancî yan jî soranî diaxivin. Bi taybetî devoka klasîk ya eşîra sûrçiyên wisa ye.

Mebest ji "sormancî" bi ber firehî têkilkirina kurmancî û soranî ye. Hin caran ev bi qest tê kirin: bo nimûne, gava ku kurmancek û soranek li gel hev biaxivin, herdu ji hev fehm bikin lê ti ji herduyan 100 % bi zaravaya yê din neaxive, hingê yek yan herdu dikarin ew bidin ku heta bikarin peyv û rêzimana li gor zaravaya din bi kar bînin daku ji hevberê wan re fehmkirin hêsan be.

"Sormancî" bi piranî demkî ye: kurmancek dikare wê li gel soranekî bi kar bîne lê gava ku bi kurmancekê re biaxive, vegere "kurmanciya xwe ya normal". Soranek jî dikare wisa bike.

Lê kurmancên ku li hin deverên soranîaxiv dijîn yan soranên ku li deverên kurmancîaxiv dijîn, dikarin piştî demekê bi rastî jî bibin sormancîaxiv anku hewl bidin bi zaravaya din biaxivin lê dîsa jî tesîra zaravaya wan bi xwe bi berfirehî li ser axiftina wan hebe. Anku dibe ku demekê ew êdî ne zaravaya xwe baş bizanin û ne jî bi temamî hînî zaravaya din bûbin. Yan jî belkî bi temamî hînî zaravaya din bûbin lê êdî zaravaya wan bi xwe bi giranî di bin tesîra zaravaya din de mabe. Bo nimûne, ev rewşa gelek kurmancîaxivên li Hewlêrê yan Silêmaniyê bi cih bûyî ye.

Kurmanciya nivîskî ya di bin tesîra soranî de bi çend awayên cuda berçav dibe. Gelek ji nivîskar û rojnamevanên kurmanc yê de vera Behdînan li gel xwandina bi kurmancî (bi taybetî behdînî) û erebî, herwiha xwande van berhemên soranî û guhdarên bernameyên soranî ne. Têkiliyên wan yê şexsî jî li gel nivîskar û rojnamevanên soranî dikarin hebin. Bi dilxwazî yan jî ji nehişyarî tesîra soranî li ser wan heye. Di haletê baş de ew kurmanciya xwe bi peyv û gotinên soranî berfireh û zengîn dikin. Di halê xirab de kurmanciya wan di bin tesîra soranî de belingaz û perîşan dibe.

Piraniya nûçe, nivîs û hevpeyvînên medyaya bi kurmancî ya Başûrê Kurdistanê wergerandina ji soranî ye anku ew ne yekser bi kurmancî hatine nivîsîn. Hin wergerên baş hene ku berhemên wisa werdigerînin ku mirov qet bîra wê nake ku berhem wergerandî ye. Lê di gelek wergeran de şûn û şopa soranî bi awayekê bêserûber di wergerê de diyar e. Bo nimûne, vê dawiyê bûye edet ku di nûçeyên ji soranî wergerandî de mirov gotinên wek "[kesê mirî] bi xakê spart" bi maneya "[kesê mirî] bin-ax kir" dibîne.

Kurmanciya nivîskî ya giştî anku ne tenê ya yekser di bin tesîra soranî de jî van 20 - 30 salên dawiyê gelek gotin ji soranî wergirtine û niha ew bûne beşek normal ji kurmanciya nivîskî. Ew bi piranî peyvên kultûrê (bi taybetî medya û çapemeniyê) ne ku berê di kurmancî de tine bûn yan jî li cihê wan hin peyvên erebî yan tirkî yan ewropî dihatin bikaranîn.

Lê di rastiyê de serekaniya kêr peyvan ji wan soranî ye. Eslê wan jî belkî heta 90 % farisî ye. Soranî tenê demek kurt berî kurmancî ew ji farisî wergirtine û bi rêya soranî ew paşî ketine kurmancî jî:

"aheng, amade, araste, asayîş, çalak, daraz, derûn, derya, ferheng, mest, nirx, pesend, peyam, rewş, rexne, saz (kirin), şêwe, şoreş, werziş, umêd, zindî..." û bi dehan – heke ne bi sedan – peyvên din.³⁹

Hin peyv jî bi rêya soranî ji hewramî / goranî ketine kurdî: "wate, wane".

Lê peyvên ku bi xwe di soranî de hatibin çêkirin û jê derbazî kurmançî bûbin, gelek bisinor in. Gelek ji wan jî wergerên yekser yên ji erebî ne. Bo nimûne "parêzgeh" ji soranî "parêzga, parêzge" li ber erebî "muhafeze" ("cihê parastinê/parastî").

Li aliyekî din, ne tenê kurmançî peyv ji soranî wergirtine lê herwiha soranî jî ji kurmançî yan bi rêya kurmançî ji zimanekî din wergirtine. Armanca me li vê derê ne vekolîna van peyvan e lê miro dikare serpe çend nimûneyan bide: "bakur, başûr, civet, evîn, heval, mirov, penceşêr / şêrpençe, rojev, govar (kovar)" û paşpirtika "-van" (wek di peyvên "nêçîrvan, şervan, rojnamevan") de tenê çend nimûne ne. Hêjayî gotinê ye ku ji bilî nûpeyvan anku neolojîzman (govar/kovar, rojev, rojnamevan), du peyvên bingehîn jî (mirov, evîn) di nav van çend nimûneyên me de peyda dibin.

4.8.2. WERGIRTINÊN DEVOKÎ

Di hin devokên kurmançî de hin peyv hene ku di devokên din de maneya wan bi hin peyvên din tê îfadekirin. Bo nimûne, mirov dikare lîsteyeke kurt tenê wek nimûne ji kurmançiya rojhilatî (bo nimûne Dihok) û kurmançiya navendî (wek mînak Mêrdîn) bide:

Dihok	Mêrdîn
şiyar	karîn
li nik, li layê	li ba, li aliyê
bo	ji bo, ji ... re
wisa, wesa	wilo
vêca	îcar, îca

Lê nivîskarên kurmançînivîs yên ji Dihokê tenê bi devoka xwe namînin û yên mêrdînî jî xwe bi devoka xwe ve sinordar nakin. Ew peyvên wek van yên di devoka nivîskar de peyda nebin jî ji devokên din

³⁹ Binêre bo nimûne: Jafar Hasanpoor: *A Study of European, Persian, and Arabic Loans in Standard Sorani* (Lêkolînek li ser peyvên wergirtî ji zimanên ewropî, farisî û erebî di soraniya standard de). <http://www.scribd.com/doc/61598245>

neqil dikin nivîsên xwe. Xaseten gava ku nivîskar naxwazin heman peyvê di nivîsa xwe de dubare bikin, ew dikarin peyvên hevwater yê ji devokên cuda bi kar bînin. Bo nimûne, “li cem, li ba, li nik, li aliyê, li hêla, li rexê...”

Heta demekê ev wergirtin tenê bi nivîskî ye anku bi axiftinê ew kes van peyvên nabêjin, paşî ev peyvên ji devokên din hêdî-hêdî di axiftinên nîv-resmî de derdikevin û taliyê dikarin bibin beşek ji axiftina rojane yan van kesan jî.

4.9. WERGIRTINÊN BINGEHÎN

Berî ku têkiliyên zimanê kurdî û erebî peyda bibin jî, “dinya” li derdora kurdan hebû, roj bi “sibê” dest pê dikir, dayikên gelek kesan xwişk û bira hebûn ku ji wan kesan re “xal” û “xalet/xaltî” bûn û babên gelek kesan jî xwişk û bira hebûn ku ji wan kesan re “mam” û “met” bûn. Berî heman têkiliya herdu zimanan, bi ihtimaleke mezin li Kurdistanê mirîşk dihatin xwedîkirin û bo cotbûn û zêdebûna wan mirîşkan, nêrên wan jî lazim bûn ku hin kurmanç jê re dibêjin “dîk” û hin jî “dîkil”.

Lê dîsa jî ev peyv hemû jî erebî hatine wergirtin: *dinya, sibe, xal, xalet/xaltî, mam, met, dîk/dîkil...*

Bi ihtimaleke mezin di nav kurdan de berî têkiliya zimanên kurdî û erebî, hin navên din li cihê van peyvên hebûn. Anku ev peyvên wergirtî ne wergirtinên kultûrî ne ji ber ku ev tişt ji xwe di kurdî de hebûn û bi ihtimaleke mezin hin peyv jî li cihê wan hebûn.

Wergirtina peyvên wisa, ku hevwateryên wan ji xwe di zimanê wergir de hene, di zimannasiyê de bi nave **wergirtinên bingehîn** (*core borrowing*) tên nasîn. Navekî din yê vê diyardeyê **vepeyvkirin** e (*releksîkalizasyon, bi inglîzî relexicalisation*) anku binavkirina bi peyveke din.

Ev diyarde ne tenê di kurdî de lê di gelek zimanên din de jî peyda dibe.

Helbet berî ku têkiliya zimanî di navbera farisî û erebî de dest pê bike yan têkiliya zimanî ya tirkî-erebî û tirkî-îranî dest pê bike jî, roja van miletan bi sibê dest pê dikir, bi nîvro nîvî dibû û bi êvarê ber bi dawiyê diçû. Lê dîsa jî niha di farisî de jî roj bi “sobh”a (*sibe, spêde*) ji erebî dest pê dike û bi “zuhr” (*nîvro*) ya dîsa ji erebî nîvî dibe. Roja tirkî jî bi “sabah” ya ji erebî dest pê dike û bi “akşam” (*êvar*) ya ji îranî ber bi dawiyê diçe.

Berê jî “dinya” li dor faris û tirkan jî hebû lê niha li dor tirkan jî “dünya” ya ji erebî û li dor farisan jî “donya” ya dîsa ji erebî heye. Faris û tirkan jî wek kurdan gelek ji navên xizm û kesûkarên xwe ji erebî wergirtine tevî ku bêguman berî têkiliyên van zimanan li gel erebî jî ev kesûkar her hebûn:

- farisî: ‘emo (mam), xalû (xal), xalê (xalet, xaltî)
- tirkî: hala (met – hevrehê “xalet”), adam (zelam, mêr)

Van herdu zimanan ne tenê ji erebî lê ji hev jî peyvên malbatî wergirtine:

- farisî: daî (xal – ji tirkî “dayî”)
- tirkî: kadın (jin – ji îranî “xatûn”), koca (mêr – ji îranî “xoce”)

Li aliyekî din, helbet “hewa” li derdora tirk û ereban jî hebûye berî ku têkiliyên wan li gel gelên îranî peyda bibin. Lê dîsa jî erebî peyva “hewa” ji zimanên îranî wergirtiye û bi şiklê erebîkirî ew daye tirkî, swahîlî û gelek zimanên din û heta bi forma erebîkirî li zimanên îranî jî vegehandiye.

Rewş ne tenê li Rojhilata Navîn wiha ye. Bo nimûne, inglîzî jî “uncle” (mam, xal), “aunt” (met, xalet), “cousin” (kuzen, pismam, dotmam, kurxal, keçxal...), “niece” (keça birayî yan xwişkê), nephew (kurê birayî yan xwişkê) û hejmareke mezin ji peyvên din yê malbatî bi rêya fransî ji latînî ne. Roja inglîzan jî bi “noon” (nîvro) ya ji latînî nivê dibe. Hewayê inglîzan jî “air” dîsa bi rêya fransî ji latînî ye.

Hin ji wergirtinên bingehîn li gel hevwateriyên xwemalî dijîn lê hin jî bi temamî hevwateriyên xwe yê xwemalî wînda dîkin. Bo nimûne, li cihê “xal, xalet/xaltî, met/metik” yê erebî ti peyvên xwemalî di kurmancî de nemane tevî ku bi ihtimaleke mezin berî ku ev peyv ji erebî werin wergirtin, hin peyvên din hebûn. Lê ji ber ku ew di ti nivîsên kurdî de nemane, em nikarin bibêjin ka ew çî ne. Herwiha helbet em nikarin bibêjin ka ew peyvên xwemalî bûn yan ew jî ji zimanekî din hatibûn wergirtin.

Gava ku peyvên xwemalî mabin jî, ew adeten di tenê di hin devokan de mane û di hinan de jî bi temamî cih daye peyva wergirtî. Bo nimûne, di kurmanciya rojhilatî de peyvên xwemalî “sotin” û “spêde” (destpêka rojê) mane lê di kurmanciya navendî de wan bi temamî cih daye peyvên “şewitîn/şewitandin” û “sibe, serê sibê” yê ji erebî. Ji van peyva “şewitîn/şewitandin” qet cih di devokên kurmanciya rojhilatî de di nav xelkê de cih negirtiye. Peyva “sibe” (wek “siba, sibahî, suba, subahî”) di devokên rojhilatî de cih girtiye lê tenê bi maneya “roja piştî îro” (bi inglîzî *tomorrow*) lê ne bi wateya “destpêka rojê” (*morning*). Di kurmanciya navendî de “sibe” yan varyanteke wê bi van herdu maneyan li kar e.

Vê dawiyê di zimanê kurdî yê nivîskî de **vepeyvkirineke** (releksîkalizasyon, *relexicalization*) bi awayekî din serdest e: peyvên ji erebî yên cihê xwe girtî bi peyvên bi texmînê xwemalî lê di rastî de wergirtinên ji hin zimanên din (xaseten ji farisî) tên veguhastin. Kurtiya zimanê jêder li pey peyvê hatiye nivîsîn (E = erebî, F = farisî, FR = fransî, R = rûsî, T = tirkî)

- dinya → cîhan (F)
- behr → derya (F)
- mekteb, medrese → dibistan (F)
- qanûn (bi eslê xwe yûnanî ye) → zagon (R), yasa (T)
- zengîn (bi xwe peyveke îranî ye) → dewlemend (dewle- E, -mend F)
- heq → maf (E)
- xerîte (bi eslê xwe yûnanî ye) → nexşe (E-F)

Bi dehan nimûneyên din jî yên wiha hene ku em di nivîsareke din de behs dikin.

4.10. VEWERGIRTIN

Vewergirtin (*reborrowing*) tê maneya wê ku peyvek ji zimanekî (yan ji malbateke zimanî) çûye zimanekî din lê paşî dîsa li zimanê jêder (yan li zimanekî ji malbata zimanên jêder) vegekiye.

Bo nimûne, bi berfirehî tê zanîn ku peyva “wezîr” ji erebî ketiye kurdî û farisî. Lê di rastiyê de erebî ew peyv ji zimanekî îranî (ihtimalen pehlewî) wergirtiye, lê paşî ew peyv bi şiklê xwe yê erebî li zimanên îranî (bo nimûne kurdî û farisî) vegekiye. Em dikarin tarîxa wergirtina vê peyvê wiha diyar bikin:

- zimanekî îranî (ihtimalen pehlewî) “viçîr, guzîr” → erebî “wezîr” → hin zimanên îranî (bo nimûne kurdî) “wezîr” (farisî “vezîr”)

Di rastiyê de hejmareke peyvên wisa di kurdî û farisî de hene ku pêşî ji zimanekî îranî (adeten ji pehlewî) ketine erebî û paşî ji erebî li kurdî û farisî vegekiye. Li vê derê em ê lîsteyeke netemam pêşkêş bikin:

îranî (pehlewî) →	erebî →	îranî (kurdî)
pisteq	festeq	fisteq, fistiq
dên	dîn →	dîn (diyanet)

zendîk	zendîq	zendîq
xendek	xendek	xendeq, xendek
viçîr	wezîr	wezîr

Adeten peyva îranî ya çûyî nav erebî, bi şiklê xwe yê erebîkirî hem li kurdî û hem jî li farisî vegeriye. Lê carinan kurdî û carinan jî farisî forma îranî parastîye lê zimanê din forma erebîkirî wergirtiye. Bo nimûne, em dikarin navê du berhemên daran bidin:

- farisî eslê peyva îranî “pistê, piste” (pehlewî “pistek”) parastîye lê kurdî forma erebîkirî “fisteq, fistiq” li cihê wê vewergirtiye
- kurdî eslê peyva îranî “gûz” (pehlewî “gewz”) parastîye lê farisî forma erebîkirî “cewz” li cihê wê bi şiklê “cûz” vewergirtiye.

Vewergirtin ne tenê di navbera zimanên îranî û erebî de peyda dibe. Bo nimûne, inglîzî peyva îranî “karwan, kerwan” wergirtiye û peyva “caravan, van” (karavan, mala seyar, mala seferî, otomobîlên ku mirov dikare tê de bijî û xew bike) jê çêkiriye. Paşî jî heman peyva di inglîzî de çêkiriye ketiye kurdî jî. Mirov dikare wiha vê vewergirtinê pêşkêş bike:

- zimanekî îranî “karwan, karvan” → inglîzî “caravan” → zimanekî îranî (kurdî) “karavan”

Hin caran heta zimanan peyvên xwe yên hev wate heçku bi hev veguhastibin. Bo nimûne, di piraniya zimanên Rojhilata Navîn de fêkiyek/mêweyek heye ku bi navê “pirteqal, purteqal” (kurdî), “porteqal” (farisî), “portakal” (tirkî), “burteqal”, “burtuqal” (erebî) tê nasîn. Ev peyv ji navê welatekî Ewropayê anku ji navê “Portugal” hatiye. Lê tiştê ecêb ew e ku di gelek zimanên ewropî de ev fêkî bi peyveke rojhilatî anku bi “narinc”ê tê nasîn: spanî “naranja”, portugali “laranja”, îtalî “arancia”, fransî û inglîzî “orange”...

4.11. WERGIRTINÊN SERPÊ

Mebest ji wergirtinên serpê (bi inglîzî *nonce borrowing*): bikaranîna bêje yan biwêjên biyanî di nav zimanekî de ne bêyî ku wan peyvên biyanî di wî zimanî de cihê xwe girtibe anku “rûniştibe”. Peyva “serpê” li vê derê ji gotina “li ser pê” anku “ji piyan ve”, ne “rûniştî”, ne “cihê xwe girtî”.

Wergirtinên serpê ji aliyê kesên duziman (bilingual) ve tîn bikaranîn. Şertê navbera “wergirtinên asayî” (normal) û “wergirtinên serpê” ew e ku “wergirtinên asayî” ji aliyê kesên yekziman ve jî tîn bikaranîn lê “wergirtinên serpê” tenê ji aliyê kesên duziman ve tîn bikaranîn.

Bo nimûne, peyvên “ode” û “son” herdu ji tirkî ne. Peyva “ode” di kurdî de “wergirtineke asayî” ye ji ber ku kurdên tirkînezan jî (li derveyê Bakurê Kurdistanê jî) vê peyvê bi kar tînin. Peyda “son” (dawî, dûmahî, xilasî) jî di axiftina gelek kurdan de li kar e lê dîsa jî ew wergirtineke serpê ye ji ber ku tenê ji aliyê kurdên tirkîzan ve tîn bikaranîn.

Diyardeyeke din ya giştî di nav kurdan de li Bakurê Kurdistanê û Tirkîyê ew e ku di nav axiftina kurdî de gelek kes hejmaran bi tirkî dibêjin. Bo nimûne: “Em sala *iki bin onbeş* (2015) li wir bûn.”

Wergirtinên serpê ji ber çend sebebên tîn kirin. Di rewşa kurdî de li gor giringiya xwe mirov dikare wan sebebên wiha rêz bike:

- qiseker zêdetir şarezayê zimanekî din e, rojane wî bi kar tîne û nizane ka filan peyv bi kurdî çî ye
- qiseker hevwateriya peyva biyanî bi kurdî dizane lê ya biyanî hêsantir tê bîrê
- qiseker texmîn dike ku guhdar dê baştir peyva biyanî fehm bike
- ti peyveke hevwater yan jî ti peyveke hevtesîr ya xwemalî nayê dîtin yan di wê gave de nayê bîra qisekerî
- qiseker dixwaze bi zanetî peyvên biyanî bi kar bîne yan daku atmosfereke biyanî biafirîne yan jî diyar bike ku zimanekî din jî dizane.

4.12. ÇI BIRRÊN PEYVAN TÎN WERGIRTIN?

4.12.1. Navdêr

Heta niha me hema-hema tenê navdêr wek nimûne ji wergirtinan dane. Rast e ku navdêr di nav peyvên wergirtî de piranî ne lê bi ti awayî ne tenê ne.

Yek ji sebebên piraniya navdêran di nav peyvên wergirtî de ew e ku piraniya peyvan wek din jî ji xwe navdêr in. Lê di kurdî û gelek zimanên din de jî peyvên ji hemû birran dikarin bîn wergirtin.

Li jor me hejmareke pir mezin ji navdêrên wergirtî pêşkêş kiriye. Li jêr em ê ji her birra din ya peyvan hin nimûneyan bidin.

4.12.2. Rengdêr

Hejmareke mezin ji rengdêrên kurdî û – bo nimûne – farisî, tirkî û inglîzî jî bi eslê xwe biyanî ne. Bo nimûne "cahil, hêdî, miskîn" ji erebî, "sax, genc" ji tirkî yan "demokratîk, radîkal" ji zimanên ewropî hatine wergirtin.

Rengdêrên wergirtî jî wek rengdêran bi giştî jî di kurdî de komeke vekirî ye anku rengdêrên nû – hem yê xwemalî û hem jî yê wergirtî – dikarin zêde bibin. Carinan hin peyv bi eslê xwe ne rengdêr in lê gava ku ketine kurdî, bûne rengdêr. Bo nimûne, peyva "xirab" di kurdî de maneya "nebaş" dide anku rengdêr e. Lê eslê wê yê erebî "xerab" di erebî de ne rengdêr lê navdêr e û maneya "kavil" dide.

4.12.3. Lêker

Ti peyvên biyanî nikarin yekser wek lêker bêyî guherîn derbazî kurdî bibin. Lê ev nayê wê maneyê ku hin ji lêkerên kurdî ne bi eslê xwe biyanî bin.

Her lêkera kurmancî bi forma xwe ya ferhengî bi paşgira "-in" yan "-n" bi dawî dibe. Di di beşa lêkersaziya bi dariştinê de li ser çêkirina lêkeran ji rehên samî hatiye vekolîn. Lêkerên wergirtî di kurdî de bi zerûrî hewceyî paşpirtikên lêkersaz in (adeten –andin / -în). Bo nimûne:

- sekinîn, sekinandin (ji rehê "s-k-n-" yê erebî ku herwiha di peyvên wek "sakin, sekn, me-sken, mi-skîn" de jî heye)
- şewitîn, şewitandin (ji rehê "ş-w-t-" yê erebî ku herwiha di peyva "şewat" de jî heye)
- xebitîn, xebitandin (ji rehê "x-b-t-" yê aramî ku herwiha di peyva "xebat" de jî heye)

Lê awayekî din yê hê jî bibertir yê lêkerên bi eslê xwe biyanî di kurdî de bi rêyeke wisa çêdibe ku peyv wek navdêr yan rengdêr ji zimanekî din dikevin kurdî û bi alîkariya "lêkerên sivik" yê kurdî (adeten "kirin" yan "bûn") dibin lêkerên biwêjî. Bo nimûne:

- "analîz" ji zimanekî ewropî → kurdî "analîz kirin"

- “çap” bi rêya farisî ji hindî → kurdî “çap kirin” (teb’ kirin, weşandin)

4.12.4. Hoker û girêder

Hejmareke ne kêr ya hoker û girêderên kurdî jî bi eslê xwe biyanî û – bo nimûne – farisî, tirkî û inglîzî jî bi eslê xwe biyanî ne. Bo nimûne, hin peyvên sade yêr wek ”belê, feqet, lê(kin, lakin), ema, teqrîben, zêde” bi eslê xwe ji erebî ne. Piraniya wan û gelekên din ji erebî ketine farisî û tirkî jî.

Heta peyva tirkî ”hayır” (na, ne) ya tirkî jî wergirtineke ihtiramî ji peyva erebî ”xeyr” (xêr) e. Heman peyv bi maneya ”xêr” wek navdêr jî ketiye tirkî. Di rastiyê de heman peyv ketiye kurdî jî û li gel peyva kurdî ”ne-” peyveke durehî (hîbrîd, *hybrid*) ”nexêr” çêkiriye ku formeke ihtiramî ya li cihê ”na, ne” ye.

Tirkî peyva ”eğer” (eger, heke) ji zimanên îranî wergirtiye. Lê hin devokên kurdî jî ”-se” ya tirkî ya hev-erka (hevwezîfeya) ”eger”ê îcar ji tirkî wergirtiye (*li jêrtir li beşa gireyên wergirtî binêrin*).

4.13. ÇI PEYV KÊM TÊN WERGIRTIN?

Mirov dikare bi hêsanî bibêje ku ti birrên peyvan nînin ku nikaribin bîn wergirtin. Lê dîsa jî hin birrên peyvan pir kêr tîn wergirtin. Lê dîsa jî hin birrên peyvan hene ku pirr kêr tîn wergirtin. Ew adeten birrên girtî ne ku hema-hema qet peyvên nû lê zêde nabin û peyvên kevn jî kêr daran jê dikevin.

4.13.1. Cînav

Mirov dikare reh û rîşên piraniya cînavên (zemîr, *pronoun*) kurdî bigihîne makezimanê proto-hindûewropî. Anku ji hingê ve ev peyv di kurdî de hebûne tevî ku helbet pir guherîne jî lê bi ti peyvên din nehatine veguhastin.

Anku hem di kurdî de û hem jî di piraniya zimanên din de cînav adeten peyvên xwemalî ne. Lê ev jî nayê wê maneyê ku cînav *qet* nikarin werin wergirtin yan cînavên wergirtî peyda nabin.

Di rastiye de cînavê “qet” bi eslê xwe erebî hatiye wergirtin. Li aliyekî din, hevwateriya vî cînavî bi eslê xwe di zimanên îranî “hîç” e ku wek “hiç” ketiye tirkî jî. Anku ne tenê di kurdî de lê di zimanên din de jî wergirtina cînavan mimkin e tevî ku ne diyardeyeke berbelav e jî.

Hin cînavên hin zimanên ne lêzim jî wek hev in. Bo nimûne, kurdî “min”, azerî û gelek zimanên din yê tirkîkî/tûranî “men” (bi tirkîya resmî ya Tirkîyê “ben”), fînlandî “minä”. Ji ber ku kurdî, azerî û fînlandî her yek ji malbateke cuda ya zimanî ye, wisa dixuye heçku ev peyv hevreh anku ji eynî rehî bin û hin zimanan ev ji hev girtibe. Lê li gor zimannasiya dîrokî, ev tenê tesadîfî ye û mirov nikare isbat bike ku ev peyv ji zimanekî ketiye zimanên din.

4.13.2. Daçek

Daçek jî kêmtên wergirtin. Lê dîsa di nav wan de jî istisna û awarte hene.

Bo nimûne, daçeka kurmancî “(li/ji) cem”⁴⁰ (li nik, li ba, li dev) ji erebî “cenb” e. Hevwateriya wê ya zazakî “het” ya zazakî ji ermenî hatiye wergirtin. Herwiha mimkin e ku “(le) merr” (bo, bo xatirê, ji ber) ya soranî jî ji ermenî “hamar” hatibe wergirtin lê ev bi esehî nayê zanîn û dikare hevreh “(ji/li) ber” ya kurdî be lê bi ihtimaleke biçûk.

Daçeka kurdî “miqabilî” (beramberî, hevberî filan tiştî yan filan kesî) ji erebî hatiye wergirtin. Daçeka “navbeyn, navbên” (navber) ji “nav” ya xwemalî û “beyn” ya erebî pêk tê.

Di zimanên îranî de bi piranî pêşdaçek (*preposition*) hene û di zimanên tirkîkî/tûranî de jî halên rêzimanî (*grammatical case*) ku dişibin paşdaçekên (*postposition*). Lê di kurdî de (xaseten di kurmancî de) hem pêşdaçek û hem jî paşdaçek peyda dibin. Paşdaçeka kurmancî “da, de” hevdeng û hevwateriya tirkî “-da, -de” ye. Bo nimûne:

- kurdî: “di defterê **de**”
- tirkî: “defter**de**”

Bi esehî nayê zanîn lê mimkin e ku ji mêj ve ev paşpirtik ji tirkî ketibe kurdî. Lê ew ne tenê di kurmancî de li Bakurê Kurdistanê lê heta di soranî de jî wek “-da, -a” peyda dibe. Loma hê zêdetir vekolîne pêwîst in heta ku mirov bigihe qenaeteke xurt li ser vê mijarê.

⁴⁰ “Cem” tenê di kurmanciya navendî, rojavayî û bakurî de heye, di kurmanciya rojhilatî de û di lehceyên din yê kurdî de peyda nabe.

Hin caran jî hin daçek bi tesadîfî wek hev in. Bo nimûne, ji aliyê etîmolojî ve mirov dikare bi esehî bibêje ku pêşdaçeka “bi” ya kurmancî û “bi” ya erebî ne hevreh in anku ne kurdî ew ji erebî wergirtiye û ne jî erebî ji kurdî wergirtiye tevî ku ew hev wate û hev-erk in. Herwiha ji aliyê etîmolojî ve “bi” ya kurdî û “by” ya inglîzî jî ne hevreh in tevî ku ew jî hev wate û heverk in.

4.13.3. Hejmar

Hejmar di zimanan de hin peyvên bingehîn in loma adeten ew peyvên pir kevn yê zimanî ne û xwemalî ne. Lê ew jî ne bi temamî ji wergirtinê “rizgar” in.

Bo nimûne, bi berfirehî tê zanîn ku “sifir” ya kurdî û farisî û “sıfır” ya tirkî ji erebî ne. Di rastiyê de “sifir” ya erebî ketiye gelek zimanên ewropî jî û “zero” ya inglîzî jî bi rêyeke dûr ya di ser çend zimanan re dîsa ji heman peyva erebî ye. Sebebê vê ew e ku berê hejmarê sifir û bi taybetî jî dehcarîkirina hejmaran bi zêdekirina 0-ekê li wan nedihat nasîn loma ti peyvên xwemalî jî jê re tine bûn.

Li aliyekî din, vê dawiyê hejmarên mezin ji zimanên ewropî ketine zimanên Rojhilata Navîn. Bo nimûn, peyvên “milyon, milyar, trilyon, katriyon...” ji zimanên ewropî êdî di kurdî, farisî, tirkî, erebî û gelek zimanên din jî yên dinyayê de cih girtine.

Heta li gel hejmarên sade yên 1 – 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90, 100 jî, eger mirov li kurmancî, soranî, zazakî û farisî binêre, mirov dê bibîne ku ev hejmar di kurmancî û soranî de pir ji zazakî zêdetir dişibin farisî tevî ku bi awayekî giştî bêguman e ku kurmancî û soranî wek din ji farisî zêdetir nêzîkî zazakî ne. Kerem bikin, em li van hejmaran di van ziman û zaravayan de binêrin:

kurmancî	soranî	farisî	zazakî
yek	yek	yek	yew
du	dû	dû	di
sê	sê	sê	hîrê
çar	çwar	çihar	çar
pênc	pênc	penc	panc
şeş	şeş	şeş, şîş	şeş
heft	hewt	heft	hewt

heşt, heşt	heşt	heşt	heşt, heşt
neh	no	noh	new
deh	de	des	deh
yazde(h)	yanze	yazdeh	yewendes
diwazde(h)	dwanze	devazdeh	diwês
sêzde(h)	syanze	sîzdeh	hîrês
çarde(h)	çarwarde	çardeh	çarês
pazde(h)	panze	panzdeh, pûnzdeh	pancês
şazde(h)	şanze	şazdeh, şûnzeh	şiyês
hevde(h), hivde(h)	hevde	hivdeh	hewtês
hejde(h), hijde	hejde	hijdeh	heştês
nozde(h)	nozde	nozdeh	newês
bîst	bîst	bîst	yek
sî, sih	sî	sî	hîris
çil, çel	çil	çihl	çewres
pêncî	penca	penca	pancas
şêst	şest	şes	şestî
heftê	hefta	hefta	hewta
heştê	heştâ	heştâ	heştay
not, nod	not	neved	neway
sed	sed	sed	sey

Sebebê van cudahiyan giring di navbera kurmançî û zazakî de (û bi piranî wekheviya di navbera kurmançî, soranî û farisî de) bi taybetî di hejmarên 11 – 20 û herwiha di hejmarên 30, 40, 50, 100 de ew e ku di rastiyê de hemû hejmarên kurmançî, soranî û farisî ji pehlewî ne lê hejmarên zazakî bi piranî yan bi temamî xwemalî ne.

Wergirtina hin peyvên wiha bingehîn wek hejmaran û bicihkirina wan li şûna peyvên xwemalî belkî bi hin kesan xerîb be. Lê mirov dikare tenê li bikaranîna hejmarên tirkî di axiftina niha ya gelek kurdên Bakur de bifikire û dê tê bigihe ku wegirtina hejmarên sade jî ne tiştekî nedîtî ye û loma idiaya me ya ku dibêje hemû hejmarên sade yên kurdî û farisî ji pehlewî ne, ne gotineke xerîb e. Herwiha mirov dikare li bikaranîna peyva “zero” ya inglîzî di axiftina kurdî, farisî, erebî de bifikire.

Herwiha wergirtina hejmaran ne tişteki xerîb e ji ber ku hejmar di bazarê de tîbîkî bîkaranîn û hemû bajarên Kurdistanê heta vê dawiyê jî pîrziyman bûn.

4.13.4. Endamên leşî

Endamên leşî (laşî) anku beşên ne birreke rêzimanî ya peyvane (wek navdêr, rengdêr, hoker, daçek, hejmarnav...) lê komeke peyvên heman mijarê ye. Gelek caran tîbîkî gotin ku navên beşên leşî nayên wergirtin yan pîr kêmtîbîkî wergirtin. Rast e ku di kurdî de jî, gelek ji navên endamên leşî peyvên xwemalî ne, bo nimûne “ser, çav, guh, ziman, dest, pê...”

Lê dîsa di nav endamên leşî de jî peyvên wergirtî hem di kurdî û hem jî di zimanên din de peyda dibin. Bo nimûne, peyva “til, tilî” (bi inglîzî *finger*) ne peyveke xwemalî/îranî ye lê ihtimalen ji aramî ye. Peyva “kef” (“kef”a destan, *palm*) û peyva “mêlak” (*liver*) ji erebî ne. Herwiha “qelb” jî ji erebî ye û ji bilî kurdî ketiyê farisî û tirkî jî lê bi temamî peyva îranî “dil” yan hevwateriya wê ya tirkî “yürek” ji rewacê nexistine.

Peyva “kezeb” (ceger, ceger) ji aramî yan ji erebî ketiyê kurdî. Li aliyekî din, hevwateriya wê di tirkî de “ciğer” ji zimanên îranî hatiye wergirtin.

Heta peyvên bi maneya hemû leşî yê wê wek “beden, cesed, cism, wicûd” bi xwe jî ji erebî ketine kurdî, farisî û tirkî.

4.14. KURTEDÎROKA WERGIRTINA PEYVAN DI KURDÎ DE

Peyvên hemû zimanan ji çend çavkaniyên cuda ne. Bo nimûne:

- 1) ji binemala wî zimanî bi xwe (di kurdî de ji proto-hindûewropî, proto-hindûarî û proto-îranî)
- 2) ji zimanên cîran (bo nimûne wergirtina ji hev di zimanên Rojhilata Navîn de: erebî, farisî, kurdî, tirkî...)
- 3) ji çavkaniyên navneteweyî (bo nimûne peyvên wek “kamera, radyo, televizyon” ku di pîraniya zimanên dinyayê de wek hev in.)

- 4) peyvên ku di filan zimanî bi xwe de ji peyvên heyî hatine çêkirin (ji peyvên xwemalî bo nimûne "dest-pê-kirin" yan jî ji peyvên xwemalî û biyanî wek mînak "fehm-kirin" yan jî ji peyvên biyanî meselen "talih-û-nesîb").

Armanca vê beşê ew e ku diyar bike ka peyvên kurdî (bi taybetî kurmançî) ji kîjan çavkaniyan in. Hedefa vê vekolînê destnîşankirina çavkaniyên peyvên kurdî ye anku gelo peyvên di kurdî de heyî ji kû hatine. Merema vê vekolînê ya serekî ne ew e eşkere bike ka peyv ji kurdî çûne kîjan zimanan. Ew jî hêjayî vekolînê ye lê li vê derê ne mijara me ye.

Her zimanekî komê ji peyvên "xwemalî" hene ku tenê di wî zimanî de hene yan jî di wî zimanî û zimanên lêzimî wî de hene ku wek mîras ji maka wan zimanan mane. Lê piraniya peyvên xwerû yên hemû zimanan eslen biyanî ne: ew ji zimanên din hatine wergirtin.

Sebebê vê ew e ku peyv li gel tiştan tên çêkirin. Dema ku kesekî televizyona yekem çêkiriye, peyva "televizyon" jî bo çêkiriye. Piştî wê êdî ne hewce bûye ku her miletek navekî cuda bo wê tiştê çêke. Ev ne tenê bo tiştên çêkirî lê herwiha heta radeyekê bo tiştên xweristî û siriştî jî dibe. Bo nimûne, meymûn li Kurdistanê ne heywanekî berbelav e. Dema ku ji devereka din hatine Kurdistanê (yan kesan ew anîne), hingê peyva "meymûn" jî li gel wê hatiye. Yan jî dema ku kurd çûne devereka ku meymûn lê hebûne, wan navê wê jî li wê derê bihîstiye û li gel xwe aniye Kurdistanê. Madem ku peyva "meymûn" di zimanekê dî de hebûye, kurdan ti pêwîstî bi çêkirina navekê bo wî nedîtiye.

Kêm caran meyla bikarînerên "sade" li ser çêkirina peyvên nû beramberî peyvên biyanî hebûye. Madem ku peyvek heye, ew dikare bi hêsanî derbasî zimanê(n) din jî bibe û mirov ne hewce ne ku serêşiyê bo xwe peyda bikin heta ku bi kotekî bo xwe peyvekê çêkin.

Lê ji ber hin sebebên siyasî û civakî, hin kurd û hin kesên ji milletên din jî dixwazin hefza xwe ji peyvên bi eslê xwe biyanî bikin. Bi baweriya wan çêtir e ku mirov peyvên "petî" û "paqij" yên kurdî li cihê yên eslen biyanî bîne.

Lê gelo bi te kîjan ji van peyvan şîrîntir in: "belê, şekir, welat" yan jî "diwazdeh, tirşî, xwê"? Eger illeh pêwîst bike, tu hazir î kîjan ji wan koma peyvan ji zimanê kurdî biavêjî?

Ya rast "belê, şekir, welat" eslen biyanî û "diwazdeh, tirşî, xwê" jî kurdiya "petî" û "paqij" in!

Ji aliyê zimannasî ve qedir û qîmetên peyvên "xwemalî" yan jî eslen biyanî ne ji hev cuda ye. Di ser re jî bi piranî peyvên eslen biyanî yên cihê xwe girtî ji peyvên nûçêkirî û kêmfehmkirî gelek baştir in. Hemû kurd ji peyvên "kitêb, qelem, defter" yên eslen biyanî fehm dikin û danûstandina di navbera

kurdan de bi wan peyvên gelek hêsan e. Lê peyvên "pirtûk, pêûs, lînûsk" bo piraniya kurdan "biyanî" ne tevî ku ew li ser bingehê peyvên kurdî hatine çêkirin jî.

Bi diyarkirina reh û rîşên peyvên kurdî, armanca min qet ne ew e ku hin peyvên di qedir û qîmetê de di ser hinên din re bigirim û bi ti awayî jî doza "paqijkirina" kurdî ji peyvên biyanî nakim. Lê bi diyarkirina çavkaniyên peyvên kurdî dixwazim dîrok û der û deverên zimanê kurdî tê re derbasbûyî destnîşan bikim.

Wek din ji aliyê "pîrozî" û qedirgirtinê ve hemû ev peyv li ber dilê min wekhev in: "roj" ji protohindûewropî, "şem(b)î" ji îbrî, "welat" ji erebî, "şekir" ji sanskrîtî, "nivişt" ji farisî, "savar" ji ermenî, "sax" ji tirkî, "semawer" ji rûsî, "xerîte" ji yûnanî, "qesr" ji latînî, "kompûter" ji inglîzî, "destpêkirin" ku di kurdî bi xwe de hatiye çêkirin, "xuşîn" ku j dengê xweristî yê wî karî hatiye afirandin, "

4.14.1. Ji hindûewropî

Zimanê kurdî ji bingehê xwe ve zimanekî hindûewropî ye. Piraniya zimanan ji Ewropayê (inglîzî, fransî, yûnanî, rûsî...) di ser Kurdistan û Îranê re heta Hindistanê ji zimanên vê binemalê ne. Lê bo nimûne erebî û tirkî ne ji vê malbatê ne.

Peyvên herî kevn yê zimanê kurdî ji proto-hindûewropî (maka zimanên hindûewropî) ne. Bo nimûne hemû hejmarên kurdî (ji bilî "sifir"ê), hemû cînavên kurdî (ez / min, tu / te, ew / wê /wî, em / me, hûn / we, ew/wan), piraniya endamên leşî (ser, çav, dest, pê...), gelek heywanên kedî û yê nêçîrê (ga, hesp, mih/mî, se, gur, rûvî...), piraniya ji peyvên avûhewayê (av, ba, baran, berf, zevî...) ji rehên hindûewropî ne anku peyvên wek wan lê hinekî jê guherî di zimanên din yê hindûewropî de jî mane. Bo nimûne mirov dikare hejmarekê, cînavekî, heywanekî û parçeyeka leşî bide:

- cînavê "min" (bi devkî "mî"): kurdî "min, mi", farisî "men", avestayî "mene-", sanskrîtî "ma, mam", yûnanî "me", latînî "me", fransî "me, moi", inglîzî "me, my, mine", rûsî "minya"...
- hejmara "2": kurdî "du", farisî "do", avestayî "dve", sanskrîtî "dve", rûsî "dva", yûnanî û latînî "duo", fransî "deux", inglîzî "two", swêdî "två", almanî "zwei"...

- heywanê "ga" (gamêş, çêlek, manga, golik): kurdî "ga", farisî "gav", avestayî "gav", sanskrîtî "gav, go", rûsî "govyado", ermenî "kov", inglîzî "cow" (bixwîne: "kaw"), almanî "Kuh", swêdî "ko".
- parçeya leşî "pê" (ling): kurdî "pê", farisî "pa", belûçî "pad", avestayî "pade", latînî "pês", yûnanî "pous", fransî "pied", inglîzî "foot", almanî "Fuss", swêdî "fot"...

Herwiha piraniya lêkerên bingehîn yên kurdî jî ji rehên hindûewropî ne: "bûn" (inglîzî: "be"), "dan" (fransî: donner), girtin (inglîzî: grab), "man" (inglîzî: re-main)...

Li gor teoriyên niha, qisekerên zimanên hindûewropî ji başûrê Rûsyayê bi rê ketine, hinek ber bi rojavayê ve çûne û li Ewropayê bi cih bûne. Hinan jî berê xwe daye rojhilatê û li Hindistanê, Îranê û Kurdistanê bi cih bûne. Zimanê kurdî jî bi eslê xwe ve wisa hatiye Kurdistanê. Ev barkirin û bicihbûn texmînen 4000 – 3000 sal berî niha çêbûye.

Lê ev nayê wê maneyê ku hemû kurd bi eslê xwe ji dereka din hatine Kurdistanê: gelê kurd jî – wek piraniya, eger ne hemû – gelan encama têkilbûna komên cuda-cuda ye. Wek çawa ku hemû kurd ne ji eynî rehên xwînî ne, wisa hemû peyvên kurdî jî ne ji eynî rehê hindûewropî ne. Rewşa hemû zimanan wisa ye.

4.14.2. Ji îranî

Kurdî, farisî, belûçî, pehlewî, avestayî hin zimanên serekî yên îranî yên niha yan yên berê ne. Mebest bi "îranî" ne tixûbên niha yên Îranê ne lê deverê û malbateke zimanan ya ji Îranê berfirehtir e. Di van zimanan de hin peyvên hevbeş hene ku di zimanên din yên hindûewropî de peyda nabin. Peyvên wiha wek peyvên "îranî" tên nasîn.

Hin ji peyvên îranî siyasî û eskerî ne: azad, bac, ceng, leşker, qehreman, rim. Hin jê hunerî ne: awaz, stran, newa, huner. Hin jî navên heywan û riwekan û têkilî wan in: ker, mirîşk, pîvaz, nok, avis. Hin jî peyvên rojane ne: bîrsî / birçî, xweş, xanî...

4.14.3. Ji sûmerî, akadî û aramî

Gava ku kurdî û zimanên din yên îranî hatin devera çiyayên Zagrosan û paşî Mezopotamyayê, berî wan hin şaristanî li deverê hebûn yan jî berê hebûn lê êdî nemabûn. Şaristaniyên îranî yên pêşîn

Imparatoriya Medî û Imparatoriya Parsî bûn. Wan herduyan gelek tesîr ji şaristaniyên hevdemî xwe yan jî berî xwe (sûmerî, akadî anku babîlonî, aşûrî anku aramî) wergirtin. Hem nivîsîna bi sertîrikan (cuneiform) ji wan şaristaniyan hat kopîkirin û hem jî bi wan re gelek peyv ketin zimanên îranî.

Çend peyvên giring ji vê serdemê ev in: "dîwan" (eslen bi maneya "nivîsîngeh") ji sûmerî "tippu" (nivîsîn), "şûşe" bi rêya akadî ji misriya kevn, "şemî" (û "- şem" ya bi dawiya piraniya peyvên hefteyê ve: duşem, sêşem...) bi rêya aramî ji îbrî.

Derengtir jî zimanê aramî wek cîranê zimanê kurdî gelek peyvên giring dane kurdî: "gawir, gore, kirîv, pergâl..."

Peyvên ji aramî di kurdî de hê jî gelectir in lê piraniya wan bi rêya erebî ketine kurdî.

4.14.4. Ji erebî

Baş tê zanîn ku zimanê erebî bi rêya îslamê û peyvên têkilî dînî tesîr li ser zimanê kurdî û hemû zimanên misilmanan kiriye. Peyvên wek "dua, zekat, hec, şehde, Qur'an, ayet, mela, mizgeft, tobe, zikir..." ji erebî hatine kurdî.

Lê ji bilî peyvên dînî herwiha peyvên siyasî û îdarî jî bi piranî ji erebî ne: "dewlet, izin, meaş, medrese, next, siyaset, ticaret, welat, zilm, zerer, zewac, ziraet..." Lê herwiha piraniya peyvên zanistî yan teknîkî jî: "wext, saet, deqîqe, ilm, kitêb..."

Lê herwiha gelek peyvên sade yên kurdî jî: "belê, lê (bi maneya "ema, feqet" ku ew jî ji erebî ne), cîran, bela, hez, hevîr, cerr, mal, eyal, aîle, xelk, zêde, razî..." Herwiha gelek lêkerên rojane yên kurdî jî ji erebî ne: "sekinîn, hez kirin, fehm kirin, cemidîn, şidandin" ... Kurdiyeka ji peyvên erebî "paqijkirî" nikare bê fikirkirin bê ku mirov zimanê kurdî bikuje!

Lê divê ew bê gotin ku gelek ji peyvên bi rêya erebî hatî bi eslê xwe ne erebî ne lê erebî jî ew ji zimanekî din wergirtine: "dikan, Dîcle, heykel, kursî, necarr, nîsan, temûz..." bi eslê xwe ji sûmerî ne lê bi rêya erebî ketine kurdî. "Erş, keleh, ticaret, terciman, zebanî..." bi eslê xwe ji akadî (zimanê Babîloniyaya berê) ne lê bi rêya erebî hatine nav zimanê me. "Bereket, ceza, cizye, hec, hikmet, sirat" peyvên têkilî dînî îslamê ne lê eslê wan aramî ye (zimanê serekî yê fileyên Rojhilata Navîn). "Namûs, qanûn, xerîte" wek peyvên ji erebî tên nasîn lê ew bi rêya erebî ji yûnanî ne.

Erebî jî gelek peyv ji zimanên îranî wergirtine: "benefşe, bernamec, beqşîş, bûstan, cam, cewher, cezer (gêzer), destûr, enbar, fincan, fistiq, fulaz (pola), hendese, meydan, muhr, rizq, sirac (çira), tac, terz, ustaş (hosta), wehşî, werd (gul), wezîr, xencer, xiyar, zenbeq, zendîq, zencî, zincîr..."

Berî îslamê û li destpêka îslamê erebî bi piranî peyvên teknîkî û îdarî ji zimanê edebî yê îranî anku ji pehlewî wergirtine. Paşî hin peyvên helbestî yên îranî bi rêya helbestên dîwanî yên farisî ketine erebî: "yasemîn, bûse/bewse (bi maneya "maç", ji farisî "bûsê", bi kurdî "ra-mûsan").

4.14.5. Ji sanskrîtî

Di heman demê de, ku kurdî û zimanên din yên îranî li Rojhilata Navîn bi cih bûbûn û gelek peyv zimanên samî (akadî, aramî, erebî...) yên ji xwe rojavatir werdigirtin, ji zimanên îranî rojhilattir şaristaniya hindî gurr û geş bû. Zimanê serekî yê vê şaristaniyê sanskrîtî bû ku hejmareka peyvên jê ketiye kurdî û zimanên din yên îranî.

Piraniya peyvên ji sanskrîtî riwek û berhemên wan in: "bacan, birinc, bîber, lîmon, mûz, nargîle, nîlûfer, qend, şeker..." Lê herhwiha bo nimûne "ferfûr" jî ji sanskrîtî ye.

4.14.6. Ji farisî

Kurdî û farisî du zimanên ji eynî rehî ne. Gelek peyvên wek hev di farisî û kurdî de hene lê ne kurdî ew ji farisî wergirtine û ne jî farisî ew ji kurdî wergirtine lê herdu ji zimanên makên wan (proto-îranî, proto-hindûiranî, proto-hindûewropî) hatine wergirtin. Lê dîsa jî hin peyv di farisî de hatine çêkirin û paşî kurdî ew peyv yekser ji farisî wergirtine.

Kurdî û farisî di hemû dîroka xwe de zimanên cîran bûne loma peyvên ji farisî ne tenê ji serdemekê ne lê hin nû ketine kurdî û hin jî bi sedsalan û belkî hezarsalan berî niha. Farisî di serdema berî îslamî de wek farisiya navîn (pehlewî) û piştî îslamê jî wek zimanê fermî yê îranê û zimanê edebiyata bilind bû. Farisî piştî îslamê bi giranî ket bin tesîra erebî lê dîsa jî wek zimanekî zengîn û berhemdar bûye û wî tesîreka mezin li tirkî, kurdî û hemû zimanên derdorî xwe hebûye.

Gelek ji peyvên ji farisî di kurdî de wisan in ku hevrehên wan bi xwe jî heman demê di kurdî de hene lê peyva ji farisî bi maneyeka piçekê ji ya xwemalî ya kurmancî cuda tê bikaranîn. Peyvên ji farisî li

derveyî kevanan û yên xwerû kurmancî jî di kevanan de hatine nivîsîn: “bazarr (bajarr), geşt (gerr, gerrîn), keman (kevan), meh (heyv / hîv), peyam (peyv), peyman (pîvan), tuxm (tov)....”

Wek tê dîtin ew peyv hem bi maneya xwe û hem jî bi dengê xwe nêzîkî hev in. Eslên ew eynî peyv in lê bi demê re ji hev guherîne û kurdî maneyên cuda dane her yekê ji wan kita cotpeyvyan.

Lê gelek peyv jî ji farisî hatine ku hevrehên wan yên kurmancî yan nînin yan jî nemane: amade (ji “ameden = hatin”), nivîşt (ji “nivîšten = nivîsîn”), rewş (ji “reften = çûn, meşîn”), saz (ji rehê dema niha yê lêkera “saxten = çêkirin”), “saxte” (ji “saxte = çêkirî”), werziş (ji “verzîden = rahênan, temrîn kirin; çandin”)...

Hin peyv jî vê dawiyê ji farisî hatine ji ber ku ew di zimanê kurdî yê di nav gel de nayên bikaranîn: “cîhan, derya, ferheng...”

4.14.7. Ji ermenî

Têkiliyeka gelek dirêj di navbera zimanên îranî û zimanê ermenî de hebûye. Ji ber serdestiya şaristaniyên îranî beramberî ermenî, gelek ji peyvên hevbeş yên îranî û ermenî ji zimanên îranî ketine zimanê ermenî. Lê ermenî jî hin peyv dane zimanên îranî, bi taybetî kurmancî û zazakî ku dîrokiyen bi ermeniyan re û di nav ermeniyan de hebûne.

Hin ji peyvên ji ermenî di kurmancî de ev in: boç (dûvik, kilik, kurî), kulîn, kulox, law, savar, torin (nevî), xaç, hêlî (awêne, neynik)... Belkî herwiha “kar/ karik, gom / gov...”

4.14.8. Ji tirkî

Nêzîkî hezar salî ye ku kurdî û tirkî cîranên hev in. Tirkî bi sedan peyv ji zimanên îranî wergirtine lê gelek peyv dane zimanên îranî jî, bi taybetî kurmancî û zazakî lê herwiha soranî û farisî jî. Peyvên ku li vir bîrên rêzkirin ne tenê di “tirkmancî” de lê di kurmanciya standard de jî hene.

Hin ji navên heywan û riwekan ev in: “beq, çîçek, çîlek, deve (hêştir), ordek / werdek, qaz, qû, wilax (dewar), qawin, quzilqurt, qûm (xîz).” Hin xwarin jî ji tirkî ketine kurdî: “aprax / îprex, dolme, dodirme, doner...”

Balkêş e ku tirkî hin peyvên eşîrî û gundewarî jî dane kurdî: “axa, dol, êl, koç, koçer, kok.” Hin rengdêr û hoker jî ev in: “boz, genc, sax, tim”. Hin navên cografî jî bi temamî yan beşek jê ji tirkî hatine çêkirin: “Gîlîdax, Kurdax, Qeredaj, Qerejdax...”

4.14.9. Ji rûsî

Şaristaniyên destpêkî li Rojhilata Navîn bûn lê nêzîkî hezar salî ye ku Rojava di teknîk û kultûrê de pêşketîtir e. Ev jî bûye sebaba wergirtina peyvên. Hin ji van peyvên ji rûsî gihîştine zimanên Rojhilata Navîn: “îskan (glas, peyale, perdaq), kalaşnîkov, kartol (petat), mazot, polîtbiro, semawer, sol (di zazakî de bi maneya “xwê”), zimanok...”

4.14.10. Ji Rojavayê: yûnanî, latînî, fransî, inglîzî...

Niha Rojava di teknîk û bi dehsalan yan sedsalan li pêş Rojhilata Navîn E. Loma niha piraniya peyvên nû yên zanistî, teknîkî, siyasî û civakî ji Ewropayê tînin zimanê kurdî û hemû zimanên cîhanê.

Ji berê ve yûnanî û latînî du zimanên bitesîr bûne. Ji yûnanî bi piranî peyv bi rêya fransî yan inglîzî ketine kurdî lê gelek peyv bi rêya erebî jî (yan jî kêman caran bi rêya tirkî). Ew ji peyvên teknîkê, tibê, felsefeyê, siyasetê û pîşesaziyê pêk tînin: “belxem, fanos, felsefe, fener, lîblîs, Incîl, kelemî, kilîd / kilîl, mencenîq, namûs, qalib, qanûn, qelem, rîtil (< lîtir/lître), temel, tirb, tirpan, tiryak, zewac”. Hin peyv hê ji serdema zimanên navîn yên îranî (pehlewî) jî: zîpare, zîv.

Ji latînî peyv bi piranî bi rêya zimanên ewropî (fransî, inglîzî) vî dawiyê ketine kurdî lê hin jê bi rêya zimanên rojhilatî jî hê ji mêj ve: “beledî, firrin, fîstan, gumirk, lenger, mase / mêze, qefes, qemîs, qesr.”

Heta nîva sedsala bîstem zimanê serekî yê ku peyv jê li dinyayê belav dibûn fransî bû. Piraniya ewropî yên vî dawiyê wergirtî di zimanê kurdî de bi forma xwe ya fransî ne. Bo nimûne peyvên bi –lojî yan jî bi –syon bi dawî tînin bi rêya fransî ketine kurdî.

Niha inglîzî serdest e. Peyvên teknolojîyê: kompûter, Internet, telefon, televizyon, smartfon, iPad, iTouch; kultûrê: aktor, film, karton, sînema; sporê: basketbol, beyzbol, futbol, voleybol, handbol...

Lê inglîzî ne niha tenê peyvan dide zimanên din lê di heman demê de bi berdewamî peyvan ji zimanên din jî werdigire. Em çend nimûneyên bidin ku ji zimanên îranî yan bi rêya zimanên îranî ketine inglîzî: bulgur (bulxur, savar), caravan (karwan), caviar (xavyar, xerz, hêkên masiyan), check/cheque (çek, wereqe), chess (kişik, şetrenc, ji peyva "şah"), dervish (derwêş), gravity (giranî), henna (hene, xena), jackal (çeqel, keftar), jasmine (yasemîn), khaki (xak, xakî), kiosk (ji "koşk"), meze (meze, xwarinên ji cûnên cuda li ser maseyê), orange (ji "narinc"), pajamas (pêcame, derpê), Susan (navekî jinan e), tulip (lale, ji "tilbend")...

Di kurdî bi xwe de çêkirî

Gelek peyvên kurdî pêkve (hevedudanî, compound) ne anku ji du yan zêdetir peyvan hatine çêkirin. Hemû beşên wê dikarin xwemalî bin, bo nimûne wek "dest-pê-kirin, nû-çe, bi-ser-ketin, vir (ji "vê derê"), wir (ji "wê derê"), pêk (bi yek/hev)...". Carinan beşek dikare xwemalî û yek jî biyanî be, bo nimûne "fehm-kirin, deh-f-dan, sax-bûn, cemid-în, şid-andin...".

Carinan heta hemû beşên peyvê dikarin biyanî bin lê dîsa jî ew di kurdî de li gor rêzimana kurdî hatiye çêkirin: "filmkarton". Hin caran jî beşên peyva hevedudanî xwemalî bin lê peyva pêkve bi xwe wergera yekser ya gotineka biyanî be, bo nimûne: "binnivîs, jêrnivîs".

4.14.11. Ji zaravayên din

Ziman ne tenê peyvan ji zimanên biyanî werdigirin lê herwiha ji devok û zaravayên din jî neqlî xwe dikin. Her zimanê nivîskî li ser bingehê yek yan du-sê zaravayan yan devokan hatiye avakirin lê ti zimanên standard nînin ku xwe tenê bi devokekê ve sinordar bikin.

Kurdî zimanekî wek hin zimanan (bo nimûne norwecî, yûnanî, albanî û heta inglîzî jî) pirnavendî ye. Çend formên wî yê nivîskî hene: bi kêmî kurmancî, soranî, zazakî. Kurmancî bi xwe jî du-sê navend he(bû)ne: bi alfabeya latînî li Ewropayê, Tirkîyê, Sûriyê, bi alfabeya erebî li Iraqê, bi alfabeya krîlî li Ermenistanê.

Van salan wergirtina peyvan di navbera zaravayên kurdî de zêde bûye. Bo nimûne kurmancî ev peyv ji soranî wergirtine: "ajel, gewre, netewe, peywendî, pêwîst, pêwîs..." Li aliyekî din kurmancî bo nimûne ev peyv dane soranî: "dever, evîn, heval, mirov ..."

Kurmancî bi rêya soranî herwiha peyv ji hewramî jî wergirtine, wek mînak: "wane, wate". Herçi zazakî ye, wê pirtir peyv ji kurmcancî wergirtine ji ku dabin kurmcancî. Lê bo nimûne paşpirtika "-ox", ya ku di hin nivîsên kurmcancî de tê dîtin (gotox= bêjer, kirox = bikir, kesa/ê ku dike), ji zazakî derbasî kurmcancî bûye.

4.14.12. Encam

Armanca vê kurtevekolînê ew bûye ku bi nimûneyan diyar bike ka peyvên kurdî ji kû tên. Armanca min bi ti awayî ne ew e ku bibêjin filan peyv ji yê din "paqijtir", "kurdîtir" yan "pîroztir" in. Armanca vê vekolînê fehmkirin û danfehmkirina têkiliyên dîrokî yê zimanê kurdî û civaka kurdî ye.

Divê vekolînên li ser zimanê kurdî li ser bingehê zimannasiya zanistî bin, ne li ser hewldanên îdeolojî ku dixwazin yan kurdî ji peyvên bi eslê xwe biyanî "paqij" bikin yan jî eslê biyanî yê peyvên bi qest bikin "kurdî".

Piraniya hemû peyvên hemû zimanan bi eslê xwe biyanî ne ji ber ku madem peyvek di zimanekê din de hebe, wergirtina wê ji çêkirina peyveka nû hêsantir e: gelek hewl hatine dan daku navên xwemalî bo "televizyon"ê yan "kompûter"ê bên çêkirin lê piraniya kurdan her van peyvên cihê xwe girtî bi kar tînin.

Avêtina peyvên cihê xwe girtî yê bi eslê xwe biyanî ji zimanê kurdî 1) ti feydeyî nagihîne zimanê kurdî û 2) ti ziyane jî nagihîne "dijminan". Lê avêtina wan peyvên dê zerereka mezin bide zimanê kurdî û kurdî li ber kurdîxivan giran û seqet bike.

Peyvsazî di zimanê kurdî de dê di hejmarê were de bidome.

XUENÎNÇEFTÎ⁴¹

Řizgar Behadur

Nasanin

Xuenînçeftî ya natewanî le xuenîn, girift çewerî-nekiryayg e û řebtîg we kemhûşî û temefî le ders xuenîn neyrî. Kesîg tüş xuenînçeftî bû xas nîetüenî witegan le yektir cyawe bikey û bixuenî, Eřa nimûne mumkin e le naw metnîg witey “şewekî” nüsiryäü, beřam minafîg ki girift xuenînçeftî dîrî ewe cûr witey “îware” bixuenî. Herleywa biřîg we î nexueşîe üşin “witekûrî”⁴².

Xuenînçeftî yey cûr nexueşî meqzî e û dewere neyrî. Beřam minafeylîg tüş xuenînçeftî bîne eger kumekyan bîkrî û bernamey taybet eřayan binen tüenin dersyan tamam biken.

Nîşaneyl

Herçen ta werce medrese sext e pey we xuenînçeftî biwiryey, beřam hatî xanewadeyl nîşaneylîg bünin ki minafeyyan giriftîg dîrî. Şayed malimeyl yekim kes bûn bizanin minafeyl î girifte dîrin, çün wextîg le minafmedreseyl twan çîştîg eřayan bixuenin giriftege xuey nîşan dey.

⁴¹ dyslexia

⁴² word blindness

Werce medrese

Çen nîşane hen eger le minafîg we dî bikiryen mumkin e ew minafe tüş xuenînceftî bû:

1. Dîr zwan girdin
2. Dîr witey taze yad girdin
3. Xas yad negirdin teraneyl minafane û bazîeyl řîtmîk

Dewrey medrese

Wextîg minaf pa neye medrese eger çeftxuen⁴³ bû î nîşaneyle xastir dyar den:

1. We gürey sinî xas nîetüenî çîştîg bixuenî
2. Çîşteylîg jinfî xas nîefamîdeyan
3. Eger tun dersî biyen derkî nîekey
4. Řiz û tertîb çîştegan xas le yadî nîemînî
5. Ferq û şebahet nîşaneyl û witeyl le layew xas dyar nîe
6. Nîetüenî witeyl na-aşna bixuenî
7. Yad girdin zwan bîgane eřay sext e

Naxafeyl û gewresafeyl

Nîşaneyl xuenînceftî le naxafeyl û gewresafeyl her mînî e nîşaneyl ew nexueşîe le naw minafeyl. Herçen eger zütir pey we pî biwen xastir e, beřam hergiz eřa kumek kirdin we î nexueşeyle dîr nîe. Biřîg le nîşaneylîg hatî le naw naxafeyl û gewresafeyl dyar biyey yane n:

1. Xuenîn û we deř berz eřayan sext e
2. Manay cuk û qiseyl çincigdar xas halîyan nîew
3. Wext le desyan derçû
4. Nîetüenin we çen wite sertay çîştîg barin e yek

⁴³ dyslexic

5. Yad girdin zwan bîgane eřayan sext e
6. Sext e çîşt we yad bisparin
7. Xas nîetüenin meseleyl řiazî heř biken

Xuenînceftî le zwan û řînüseyl cyacya

Endazey xuenînceftî we gürey zwan û řînüs ferq key. Zwaneylîg řînüsyân řîk-û-pîktir e girift xuenînceftî le nawyan kemtir e. Du cûr řînüs dîrîm, řînüs qül û řînüs tenik. Řînüs qül řîk-û-pîk nîe û nîşaneyl elifba û deňegan yekew nîegrin, beřam řînüs tenik řîk-û-pîk e û eřa her deň tenya yey nîşaney elifba daniryas. Eřa nimûne le řînüs lîlîsî herçen î cift witeyle (mint/pint, cough/bough, gave/have) cûr yek nüsiryen beřam cûr yek nîexueniryen. Ew witeyle le řînüs Kurdî ki řînüs tenikîg e leywa nüsiryen: mint/paynt, kaf/baw, geyv/hev. Eger tenya binûřîm e řîwey nûsan ew witeyle dyar dey ferqyan tenya ha yekim nîşane û çîman ewane “nîmçe lif”⁴⁴ in, beřam wextîg bitwaym bizanîm esřyan çes û çü bayed bixueniryen dünîm yane nîmçe lif nîn û wegerd yek ferq fereyg dîrin. We î xatire çeftxueneylîg ki wegerd řînüs qül serkar dîrin cya kirdin deňegan û xuenîn eřayan fere sexttir e. Beřam çeftxueneylîg ki wegerd řînüs tenik serkar dîrin tenya kund in û kemtir iřtîba ken.

Bayiseylî

Xuenînceftî ha des biřîg jin⁴⁵ ki řuřti meqz kuntruř ken û çîman le naw xîzan we mîrat řesî.

Dyar e î sifeteyl irsîe des xen e naw ew beşeyle le meqz ki wegerd zwan serkar dîrî û bûn e bayis ewey ayim netüenî nîşaneyl û witeyl nüsiryay xas bixuenî.

Faktureyl xeter

Du ihtimař eřa tüş bîn we xuenînceftî wicûd dîrî:

⁴⁴ minimal pair

⁴⁵ gene

1. Wicûd xuenînçeftî le naw xîzan
2. Girift le beşîg le meqz ki merbût e we xuenîn

Girifteyl

Xuenînçeftî çen gile girift le düay xueyew tyerî:

1. Girift le yad girdin. Wexatir ewey xuenîn binewayg e eşa yad girdin dersegan, minafîg girift xuenîn biyaştü le dersegan mînî e cî.
2. Girifteyl ictimaî. Eger xuenînçeftî çareser new mumkin e bû e bayis kemî xudbawerî, nigeranî û dür keftin le dûs û keskar.
3. Girifteyl dewrey gewresafî. Eger kesîg netüenî bixuenî û bifamî wextîg gewre bû bîdeslat mînî û nîetüenî le jyanî pîşreft bikey.

çareser

Xuenînçeftî zûrim le wext medrese çîn xuey nîşan dey. Bîştir minateyl çen saî werce medrese ya le kîtas yekew tüenin xuenîn yad bigrin, beîam minateyl çeftxuen le î sine nîetüenin xuenîn yad bigrin.

Eger minafîg dîrtir le minateyl tirek des key we xuenîn ya nîşaneyl xuenînçeftî dîrî wegerd duktur řawîj biken. Eger xuenînçeftî le minafiew çareser nekrî ta gewresafî her mînîdey.

Xastirîn çareser eşa î girifte pîşgîrî e. Eger werceqaî pey biwiriyey minafîg girift xuenînçeftî dîrî bû le dewrey werce medrese des bikiryey we çareser kirdinî. Yekîg le řîeylîg kumek minateyl key ta xastir yad bigrin bixuenin istifade le çen cûr bazî minafane s. Eşa nimûne wegerd neqaşî nîşan minateyl den çî çîştîg wegerd deñ “L” ya “M” şîrû bû, ya çî çîşteylîg bineym e lay yek ta witey tazîg duris bû cûr “guî” û “ziřat” ki wegerd yek bûn e “guîziřat”.

Le dewrey medrese îş werce her çîştîg bayed malimeyl wegerd î girifte aşna bikiryen û amûjyarî bikiryen ta çün wegerd minateyl çeftxuen řeftar biken ki le nigeranî minateyl kemew biken û karîg biken ta le naw kîtas řebet bûn û cûr hamkîfaseylyan le ders beşdarî biken.

Le bineřetew çareserî xuenînçeftî du beř dîrî: çareser kirdin girift xuenîn û çareser kirdin girfteyl řewanî ki we xatir xuenînçeftî duris bûn. Çareserî řewanî kumek key ta ewaney çeftxuen in girifteylyan kemitirew bû û xastir pêşřeft biken.

Eřa ewey xastir bitüenin bixuenin bayed dewrey amûziřî cyaganeyg eřayan binen. Le ew dewreyle bayed yadyan biyen çün witegan le çen deň duris bîne û her deňîg çü nûsirrey. Herleywa bayed we deň berz witegan bixuenin û manay ew witeyle bifamin. Inca were were bayed witeyl feretirîg bixuenin û yad bigrin.

Netîce

Herçen xuenînçeftî yey nexueřî meqzî e û ta îse darûîg nîe ta î girift meqzîe dewere bikey, beřam î nexueřîe çare dîrî û çeftxueneyl tüenin yad bigrin çicûr duris bixuenin. Eger dyar da kesîg girif le duris xuenîn dîrî bayed zü des bikiryey we çare kirdinî. Bayed bizanîm le beyn xuenînçeftî û hûř hîç řabiteyg nîe û î girifte nîřaney kemhûřî nîe, we î xatire bayed î girifte çareser bû ta î keseyle le ders û karyan dúa nekefin. Her leywa her eqere ki çareser kirdin girift xuenîn muhim e, asûde kirdin û aramî řewanî î keseyl îře muhim e. Inca istifade kirdin le tiknîkeyl duris xuenîn û amûjarî řewanî le kinar yek tüeni netîcey xastirîg we bar barî.

CIHÊRENGIYA CIVAKÎ

nivîsîn: George Yule

wergerandin: Dilyar Amûdî (di wêne de)

Di beşê berî⁴⁶ vê de em li ser cihêrengiyên bikarhanîna zimanî li herêmên cuda yên erdnîgarî sekinîn. Lê dîsa jî ev nayê wê wateyê ku her kesê li heman herêma erdnîgarî di heman rewşê de bi heman awayî diaxivê. Em baş dizanin ku bikarhanînen taybet yên zimanî, wek mînak argo, di navbera hin kesên civakê de ji hinekan din zêdetir e. Herwiha em baş jî dizanin ku kesên li heman cihî dijîn lê belê rewşa wan ya perwerdehî û aborî ji hev cuda ye, heta asteke bilind gelekî ji hev cuda diaxivin. Ya rast dibe ku ev rewş bi eşkerî yan veşartî wek diyarkereke endamîtiya komeke civakî yan komeleyeke axivîne were bikarhanîn. **Komeleya axivîne** komeke mirovan e ku norm û bendewariyên wan di bikarhanîna zimanî de dişibin hev. Vekolîna li taybetmendiyên zimannasî ya kesên komeleya axivîne wek zimannasiya civakî⁴⁷ tê binavkirin

⁴⁶ di beşê pirtûkê de yê berî vî beşî

⁴⁷ di nîqaşeke koma zimanê kurdî li ser facebookê ev têgeh ji aliyê Husein Muhammedî ve hatiye dayîn <https://www.facebook.com/groups/zimaneKurdi/permalink/524268567630490/>

Zimannasiya civakî

Têgeha zimannasiya civakî bi gelemperî li pêwendiya di navbera civak û zimanî de vedikole. Ev qadeke fireh ya vekolînê ye ku ji hevkarî û danûstendina di navbera çend şaxên akademîk yê wek mirovnasî, civaknasî û zimannasiya derûnî dest pê kir. Em ê di analîzkirina zimanî de ji aliyê civakî ve van pêwendî û girêdanan gişan bi kar bînin.

Zaravayên civakî

Tevî ku meyla vekolînên gerdîşî heye ku li şêwazê axivîna mirovên gundewaran vekole jî, wek me di babeta 18an⁴⁸ de. Vekolîna li zaravayên civakî bêtir di navbera axiverên gundan û bajaran de dihatin vekolandin. Di vekolîna civakî li zaravayan de, mirov bêtir bala xwe dide çînen civakî yê ku hevpariyên wan hene. Du çînen sereke hene, yek “çîna navîn” e ku gelek salên xwe di perwerdehiyê de borandine û karên wan ne yê fîzîkî ye û “çîna xebatkar” e ku salên wê yê perwerdehiyê kêmtir in û karên wê jî bi awayekî girantir in. Lewra gava ku em behsa “axaftina çîna xebatkar” dikin em behsa zaravayeke civakî dikin. Têgehên “jorîn” û “jêrîn” ji bo ku careke din koman dabeş bikin, tên bikarhanîn, nexasim li ser bingehê aborî ta ku em qala “zaravaya çîna navîn a jorîn” bikin, wê jî bikin zaravayeke din a civakî.

Wek hemû vekolînên zaravayan, di saloxandina zaravayên civakî de tenê hinek taybetmendiyan bikarhanîna zimanî tên analîzkirin. Ec saloxet jî bilêvkirin, peyv û pêkhate ne yê ku bi yek teşeyê di nav çîna xebatkar û bi teşeyeke cuda di nav çîna navîn de tê bikarhanîn. Wek mînak; li Edinburgh, li Scotlandê, di nav axiverên çîna xebatkar a jêrîn de peyva *home* wek [heɪm], li ser qafiya *fame*, tê bilêvkirin û di nav axiverên çîna navîn de wek [hɒm], li ser qafiya *foam* tê bilêvkirin. Ev cudahî cudahiyeke biçûk e lê belê dîsa jî nîşaneke rewşa civakî ye. Mînakeke din heye ku bêtir tê zanîn, *ain't* wek di hevoka *I ain't finished yet* ku di nav çîna xebatkar de ji çîna navîn zêdetir likar e.

Gava em li mînakên din yê bikarhanîna zimanî digerin, em çîna civakî wek **guherokeke civakî** dihesibînin û bilêvkirin û peyvê jî wek **guherokeke zimannasî** dihesibînin. Em dikarin cihêrengiyên sistematîk di bikaranînê de diyar bikin eger em bihesibînin bê her çînek her guherokê çiqasî bi kar

⁴⁸ hîn ew beş nehatine wergandin lê werin lê niha bêyî wê jî nivîs dikare were fêmkirin.

dihîne. Ev rewş ya kêmpayda yan jî giş-an-qetyê ye anku em dibînin ku çînek teşeyeke axaftinê ji ya din zêdetir an kêmtir bi kar tîne, yan carinan jî qet bi kar nayênin, anku ew bikarhanîn tenê di nav çînekê de heye.

Perwerde û Pîşe

Li gel ku mercên jiyana her yekî ji me yê cuda û tekane me diajo ku her yek ji me bi awayekî takekesî biavaxe jî, ku ew we zaravaya kesî yan jî **îdyolekt** nasîn, em bi giştî hewl didin ku wek wan kesên derdora xwe bin yê ku bingeheên perwerdehiya me/kar an pîşeya me û wan yek e.

Ew kesên ku di temenekî biçûk de dev ji perwerdehiyê berdaye, bi giştî bi şêwazekê diaxivin ku nêzîkî hev in û di nav wan kesên ku perwerdeya xwe qedandiye de kêmpayda dibe. Axiftinên wek *Them boys throwed somethin'* yan *It wasn't us what done it* dihewînin bêtir bi perwerdehiya kêmpay ve girêdayî ye. Lê ew kesên ku demek zêdetir di pergala perwerdehiyê de buhirandiye meyla wan zêdetir e ku gelek taybetmendiyên din têxin axaftina xwe ku ji wê dema zimanê nivîskî buhirandî tê, lewra ew kes dê bizanin ku *threw* di şûna *throwed* de be û dê bizanin ku *who* ji *whatê* zêdetir e gava ku behsa mirovan dibe.

Mirovên temenmez bi giştî encamên perwerdehiya xwe di pîşesaz û rewşa xwe ya civakî de dibînin. Wek mînak birêveberiya bankayê û awayê diaxivin û berevajî wê xebatkarên ku caman paqij dikin û awayê ku bi hev re diaxivin bi giştî berjengên giring yê cihêrengiyên civakî ne. Di salên şêstî zimannasê civakî William Labov ji sê cihên cuda li New Yorkê, agahî berhev kirin ku ew jî derbarê awayê bilêvkirinê de bûn. Ew der jî Saks Fifth Avenue bû (ku alavên buha, çîna navîn a jorîn), Macy's (Buhayî navîn, çîna navîn) û Klein's bû (alavên erzan, çîna xebatkar). Labov çû van dikanan û ji firoşkaran çend pirsyarên taybet wek *where are the women's shoes?*⁴⁹ ta ku bersivê wek *forth*

⁴⁹ cihê pêlavên jinan li kû ye?

*fllor*⁵⁰ bi dest xîne. Ev bersiv du derfetên bilêvkirina(an bilêvnekirina) /r/ paşdengî⁵¹ anku dengê /r/ li dû dengdêrî ye.

Li dikanan, bersiv sabit bû û her ku rewşa civakî bilind dibû her ku dengê /r/ zêdetir dihat bilêvkirin û her ku rewşa civakî diket, dengê /r/ di nav xebatkarên dikanê de kêmtir dibû. Lewra rêjeya guheroka zimannasî (r) axaftina çîna navîn a jorîn û çîna navîn û çîna xebatkar nîşan dide.

Di lêkolînekê li Brîtanayê, li bajarê Trudgill (1974) ya ku 65 kîlometreyî dûrî Londonê ye, dîsa nixê civakî bi heman guherokê (r) ve girêdayî bû. Li vir xwînerên çîna navîn di xwendinê de dengê /r/ ji xwînerên çîna xebatkar kêmtir bi lêv dikir. Bi taybetî li vî bajarî wisa diyar dibû ku çîna navîn a jorîn yekcar dengê /r/ê yê paşdengî bi lêv nedikir. Wan wisa digot *Oh, that's mahvellous, dahling!*⁵² Encamên herdû lêkolînan di tabloya 19.1ê de hatine diyarkirin

Tabloya 19.1 Rêjeya bilêvkirina /r/ paşdengî

Çîna civakî Xwendin	New York	
Çîna navîn a jorîn	32	0
Çîna navîn a jêrîn	20	28
Çîna xebatkar a jorîn	12	44

⁵⁰ qata çaran

⁵¹ postvocalic: herwiha bi giştî di axaftinê de, li dû dengdêrî wenda dibe lê wek di vê lêkolînê de diyar dibe ew jî li gorî perwerdehiyê ye.

⁵² Oh, that's marvellous, darling!. nivîsîna wê wisa ye

Hêmakerên civakî

Wek di tabloya 19.1ê de jî diyar dibe, guheroka dengê /r/ dikare li gorî du cihên cuda nîşanên berevajî yên rewşên civakî bin lê li herdû cihan jî diyar dibe ku bikarhanîna hinek dengan di civakê de wek **hêmakereke civakî** dixebite. Ev hêmakerên ku di axaftina me de hene(yan tune ne) diyar dikin ku em ji çîneke civakî ne, çî hayê me jê hebe çî jê tune be.

Gelek nîşanên din yên bilêvkirinê di cîhana inglîzî hene ku diyar dikin bê em ji kîjan çîne ne, wek bilêvkirina *-ing* bi *[n]* ye ya bi *[ŋ]* di dawiya peyvê de, wek di peyvên *thinking* û *sitting* de. Bilêvkirina ku wek *sittin'* û *thinkin'* bêtir girêdayî axaftina çîna xebatkar e.

Hêmakereke din jî xistina “[h]yê ye ku di encamê de peyvên *at* û *hat* wek hev bixuyên. Ev di destpêka peyvê de diqewime û bilêvkirina wek *I'm so 'ungry I could eat an 'orse*.⁵³ derdikeve. Di inglîziya nûjen de, ev bilêvkirina bi çîna jêrîn û kêrperwerde ve girêdayî ye û wisa diyar e ku heman hêmakera civakî ya Charles Dickensî dihewîne ku di nivê sedsala nozdehan de nivîsibû. Wî ev şêwe di *David Copperfield* bo karakterê bi navê Uriah Heep bi kar dihanî ta ku diyar bike ku ji çîna jêrîn e, wek di mînaka (from Mugglestone, 1995).

“I am well aware that I am the umblest person going,” said Uriah Heep, modestly;

“ . . . My mother is likewise a very umble person. We live in a numble abode, Master

Copperfield, but we have much to be thankful for. My father's former calling was

*umble.”*⁵⁴

Şêwaza axaftinê û guherandina şêwazê

Labov di lêkolîna xwe ya dikanan de, ne tenê karî şêweyên civakî dabeş bike wek di tabloya **19.1**ê de lê belê şêwaza axaftinê jî wek taybetmendiyeke civakî bo bikaranîna zimanî jî dabeş kir. Cudahiya herî zêde di şêwazê de di navbera ya fermî û ya nefermî de diçe û tê. Şêwaza fermî ew şêwaz e ya ku mirov zêdetir başa xwe dide awayê axaftinê û ya nefermî jî gava ku kêmtir bala xwe didê. Carinan

⁵³ I'm so hungry I could eat an horse.

⁵⁴ beşek ji pirtûkê

jî wan wek “şêwaza baldar” û “şêwaza jixweber” bi nav dikin û ew rewşa ku keseke ji şêwazekê diçe yê dî jî wek **guherandina şêwazê** tê binavkirin.

Gava ku Labov di destpêkê de li cihê alavanan dipirsî, wî wisa ferz dikir ku ew dê bi şêwazeke nefermî bersivê bide. Piştî ku bersiv dihat dayîn wî wisa xwe dikir wek ku baş deng nehatibûyê û digot “biborîne?” ta ku bihêle firoşkar bersivê dubare bike ku mirov bi giştî bi baldariyeke zêdetir bi lêv dike ta ku bersiv zelaltir be. Vê jî awayê raberker yê axivîna bladê ya axiverî nîşan dida, gava axiver gotina *fourth floor* dubare dike, dengê /r/ yê paşdengî di hemû koman de bêtir peyda dibe. Peydabûna zêde û ya berbiçav di koma Macy’s de bû. Di lêkolînê din de jî wisa diyar bû ku axiverên çîna navîn bêtir hewl didin ku şêwaza axaftina xwe bi ber axaftina çîna navîn a jorîn ve bibin gava ku bi baldarî biaxivin.

Çend poresdûrên bihûrgilî yê din hene ku mirov bikare şêwaza axaftinê çêtir bisenifîne. Ji yekî bixwaze ku bi dengê bilind nivîseke kurt bixwîne, ta ku bêtir bala xwe bide bilêvkirina di şûna ku rasterast di hevdişînekê de tu bersivan jê bixwazî. Sedem jî ev e ku gava tu ji mirovekî biaxwazî ku nivîsekê bi dengê bilind bixwîne dê zêdetir bala xwe bide bilêvkirinê û dê versiyoneke fermî ji şêwaza axaftinê derkeve.

Gava ku Labov bi vî awayî analîz kir bê ka New Yorkî çawa dikin wî dît ku dengê /r/ di hemû koman de bi awayekî berbiçav zêde dibe. Zêdebûna wî dengî di navbera çîna navîn a jêrîn de gelekî zêde bû ku ew bilêvkin bi rastî ji bilêvkirina dengê /r/ di nav çîna navîn a jorîn bi xwe de jî zêdetir bû. Wek ku ji lêkolînê din jî diyar bû gava ku axiverên wan koman yê xwediyên statuyên navîn di rewşên fermî de hewl didin ku bi awayekî biprestîj biaxivin ku bi komên bilindtir ve girêdayî, meyla wan çêdibe ku bi zêdehî wê şêwazê bi kar bînin. Ev şêwe jî wek “hîpekorektî” tê nasîn ku axiver awayin seyr û teşeyên cuda hildiberînin û ew jî bi armanca ku “çêtir biaxivin”.

Rêzimana kurdî ya 90-salî

”Kurdî yek ji balkêştirîn zimanan e. Bicoş, ahendar, hêsan, deqîq, zengîn û cihêreng e, bo hînbûnê hêsan e...”

Wiha dest bi kitêba xwe ya rêzimana kurdiya kurmancî bi zimanê fransî dike, keşîş Paul Beidar di kitêba xwe ya bi navê *Grammaire Kurde* (Rêzimana kurdî) de ku sala 1926 hatiye çapkirin. Ew herwiha pê ve diçe û pesnê serpêhatî û bi taybetî jî gotinên pêşiyar yên kurdî dide. ”Kurdî li ser her mijarê gotineke pêşiyar heye.”

Ji vê kitêba kurdî (tenê 77 rûpel) lê delal diyar e ku Beidar aşîq û evîndarê zimanê kurdî, xaseten serpêhatî û gotinên pêşiyar yên kurdî ye. Beidar li Zaxo jiyaye û geriyaye û zimanê kitêba wî bi piranî devoka vê deverê ye.

Di her beşa kitêbê de serpêhatiyek yan çîrokeke (*narration*) kurdî li gel wergera wê ya fransî li rex hev hatine bicihkirin. Paşî mijareke rêzimanî tê pêşkêşkirin. Herwiha yek yan çend gotinên pêşiyar tên rabekirin.

Li destpêka kitêba xwe Beidar idia dike ku “kurdî ti alfabe nînin. Ew bi hemû alfabeyan tê nivîsîn.” Helbet kitêb berî 90 salan hatiye nivîsîn û hingê rewş ne wek niha bû lê dîsa jî hingê jî kurdî bi alfabeyekê diyar (alfabeya erebî-farisî) dihat nivîsîn. Herwiha kurdînasên rojavayî yên berî Beidarî jî alfabeyekê nivîsandin yan latînî bo veguhastina kurdî bi kar dianî.

Mixabin Beidar ne guh daye alfabeya ku kurdan pê dinivîsî û ne jî ya ku vekolerên ewropî berî wî bi kar anîbû. Wî hewl daye kurdî li gor rastnivîsîna fransî binivîse. Bo nimûne, Ş wek CH, I wek E, S-ya qelew (“sad” a erebî, S-ya wek di peyva “sed” de) carinan wek C û hin caran jî wek Ç dinivîse. Ji van

jî xerîbtir, bo ku fransîxwîn komdengên EN û EM (bi kurdiya niha –IN û –IM) wek l-ya bêvilî (nasal) nexwînin, Beidar herdem E-yekê li dawîya wan jî dinivîse, bo nimûne “min, zalim” wek “mene, zaleme” dinivîse.

Loma nivîsîna wî ji xwandevanê niha re pir xerîb e. Bo nimûne, ew dinivîse *j' gotene hatta kerene, ria pázda çalané a* li şûna nivîsîna *ji gotinê heta kirinê riya pazde salan e*. Di rastiyê de Beidar ne tenê ji xwe re rastnivîsîneke xerîb bijartiyê lê bi xwe jî li gor wê nake. Eger li gor rêbaza li destpêka kitêba xwe de kiriba, diviya wiha ev hevok nivîsîba: *J' gottené hattá kerené ria pázda çalane a*.

Beidar kitêba xwe li gor beşên rêzimanî parve kiriye, bo nimûne beşek li ser alfabeyê ye, yek derbarê navdêran e, yek sebarek bi cînavan e, yek li ser hejmaran û hwd. Ji her rûpela kitêbê diyar e ku Beidar ji serpêhatî û gotinên pêşiyên yê kurdî hez dike. Lê di heman demê de ji her rûpelê diyar dibe ku warê Beidar baş rêzimana kurdî fehm nekiriye û herwiha di ware rêzimannivîsîna bi fransî de jî ne zêde şareza ye.

Malpera me *Zimannas* vê kitêbê dixê xizmeta kurdîxwîn û kurdînasan:

<https://zimannas.wordpress.com/2015/11/30/paul-beidar-grammaire-kurde-1928/>

Ziman û Mirovayetî

Nûsînî: Professor Peter Trudgill

Wergêrran le înglîsiyewe: Hesênê Qazî

Zimannasî Birîtaniyayî Grev Corbett, le kitêbekey da lemerr cînsî zimanî, basî pêwendiyekî ta radeyek çawrrakêş deka le nêwan cînsî rêzimanî û cînsî însanî le zimanî Lehîstanî da. Le zimanî Lehîstanî da, ciyawaziyekî rêzimanî heye le doxî ko da le serêkewe le nêwan însanî nêr, û le serêkî dîkewe, însanî mê, ajell û şitan da. Ew dellê: 'ewe wêdeçê dabeşbûnêkî be taybetî cînsiyetî bê', û le rastîşda waye.

Bellam, her wek ewîş amajey pêdeka, zimanî Rûsî ke xizmî zimanî Lehîstaniye, ew xeslletey niye û boye dijware hest be 'ciyawaziyekî aşikra be piley nîsbî jnan û piyawanî Lehîstanî û Rûsî' bîkrê. Le bendî 4y ew kitêbe da ême basî jimareyek babetman kird ke pêwendî be ziman, cîns û cînsî komellayetiye hebû. Meseleyekî çawrrakêşî ke ême lewêda basman lêwe nekird ewe ye: ta çi radeyek detuwanê pêwendî le nêwan binaxey komellayeti û dewrî komellayeti, û ciyakirdinewey cînsiyetî le ziman da hebê? tenanet eger ême neş tuwanîn be dillniyayiyewe sebarete be tebî'etî komellayek le ser binemay binaxe rêzimanîyekanî zimanekey îdî'ayek bikeyn, bellam billêy bîkrê sebarete be xeslletekanî komellnasaney ziman bizanîn ? Nimûnekanî zimanî İnglîsî webîr bihêninewe ke le bendî 4 da amajeman pêkirdin hemûyan birîtî bûn le pesind bûn le lay jnan bo ewey zor formî 'dirusttir' le piyawan be kar bihênin. Nimûnekanî ciyawazî taybetî le ser binemay cînsî şêwezarî nêr û mê hemû degerrawe ser kokirdinewey xorak le komellgeyekda ke le rûy têkinolojiyewe pêş nekewtibû yan komellgeyekî koçer ke têyanda dewrî cînsekan zor be aşikratir diyarî dekra. Ca boye daxuda dekirê heta ciyawazî dewrî komellayeti jnan û piyawan le komellgeyekî taybetî da gewretir û ziyatir negorrtir bê, her awaş ciyawaziye zimaniyekan gewretir û ziyatir pitew bin?

Ewey xuwarewe tewaw le cêyî xoy daye. Ême le bendî 4 da amajeman pêkird komell dewrî ciyawaz bo piyawan û jnan dadenê, bellam her awaş raste ke ewey komell daydenê detuwanê bigorrdirê û

deş gorrdirê – û ew demî degorrdirê eger jimareyekî kafî le endamanî komell hest biken becêyê û pesinde ke gorranêkî ewto rûbida. Bo nimûne, le zorbey komelle rojawayiyekanda, zor le xellik ta ew cêgey degerrêtewe ser dewrî cînsan le merr ewey ke çî lebare û çî le bar niye boçûnî xoyan gorriwe yan xerîkin deygorrin. Û ew destpêkirdinaney dûrkewtinewe le qalbî darrêjrawî dewrî cîns renge ew rastiye şî bikatewe ke ciyawazî zimanî le nêwan jnan û piyawanî cewantir-- dozîneweyekî zor çawrakêş le komellnasîzman da -lerrûy amariyewe kemtîre le axêweranî besalldaçûtir da.

Zorbey ew kembûneweyey ciyawazî cînsî zimanî wa wêdeçê wekû bertekdaneweyekî bexo pênezanî gorrane komellayetî û boçûnekan bê. Legell eweşda bizûtinewey komellayetî aşikra le pênanaw kem kirdinewey ferq û ciyawazî dananî cînsî û dewrî qalib darrêjrawî dewrî cîns geywete hêndêk le hewlî agadarane bo karkirdin le ser zimanan û gorênî zimanî û akarî zimanî. Le gell eweşda, ew hewle wuşiyaraneyane zor car cextyan nekirdûwe le ser ciyawazî rasteqîney nêwan qisekirdinî piyawan û jinan. Le rastîda zorbey serinc Leser binaxe û vokabularî zimanekan xoyan çeqî bestûwe. Ta ew cêgay degerrêtewe ser zimanî Inglîsî, bo nimûne, serinc dirawete ser wuşey wek çairman. Ewîş le ber ewey ke wuşey lem çeşine wêdeçin ferq û ciyawaz daner bin, le katêda le rastîda dekirê xellikî ser be her dûk cînsekan bigirnewe, bellam be ruwallet nêranen le ber ewey towî -man (piyaw) yan têdaye. Le rabirdû da, ew xellikew dewrî çairman (serok) yan be estowe degirt be girdbrî nêr bûn, û wuşeke be aşkirayî le binawanda wuşeyekî lêkdiraw bû le çair û man . Legell eweşda, zor le axêweranî zimanî Inglîsî, îdî ew wuşeye wekû wuşeyekî lêkdiraw wernagirin û çî birr îdî hest bewe naken ke ewe le dû kutî – çair û man - pêk hatûwe û her wek çon bîr le pêkhatey lêkdirawî çupboard wate çup û board nakenewe. (û hellbet birrgey duwayî çairman wek m'n telefuz dekrê, wek le birrgey duwayî wuşey woman da.) le gell eweşda, zor le axêweranî dîke wek wuşeyekî lêkdirawî werdegrin, û hêndêkiyan serincî xellikî dîkeyan bo ewe rakêşawe ke her nebê wuşeke be lay nêr da deşkêtewe. Ewe lew sallaney duwayîda geywete wuşyariyekî berz sebarew bew babete û bekarhênanî ziyatirî zarawey ke ferq û ciyawazî dananên wek çair yan çairperson yan/û, bo jinan çairwoman.

Le zimanî Inglîsî da, wek zor le zimananî dîke, rêgey nerîtî û resmî kirdine cênawî nawan wekû person (kes) ke têyda cîns diyar niye be bekarhênanî cênawî he (ewî nêr) diyarî kirawe nek be şe(ewî mê).

Lewaneye ristey: the first person to finiş his dininer (yekem kesî ke nanxwardinî xoy tewaw kird) mebest le xellikî ser be her dûk cînsekan bê, bellam ristey: the first person to finiş her dininer tenê dekirê amajebê be kesî mê. Ew rastiye ke dekirê 'he' bew şêweye be kar bihêndirê û nakrê 'şe' bew

şêweye bekar bihêndirê renga le rûy nerîtiyewe rengdanewey binaxey destelatî nêr bê le komellî ême da. Lew sallaney duwayîda, axêweran û nûseran têkoşawin xoyan lew nayeksaniye biparêzin be rêgey bekar hênanî 'şe' lew şêwe jênêtîke da, yan be bekarhênanî formî s/he – hellbet diyare ewe her le nûsînda dest deda.

(axêweranî zimanî Fenlandî û Mecaristanî be xoşiyewe amajey pêdeken ewe giriftêke ke le zimanekanî ewanda nayete gorrê – birwane bendî 3-î em kitêbe!). Egerçî, zimanî Inglîsî, hemîşe zor boy hasantir û zor me'qûlanetir bûwe ke xoy lew girifte rizigar ka be bekarhênanî 'they' wek tak: the first person to finish their dinner. (yekem kesî ke xwardinî xoyan tewaw kird).

Zimanî Inglîsî her weha jimareyek wuşey cûtokey hen bo nêran û mêyan, ke le yekem têrrwanîn da, wekû yek weberçaw dên.

Gentleman – lady

Man- woman

Boy- girl

Zarawey lew çeşne bûn be babetî hêndêk qise le ser kirdin û lêduwan, û wek lêxurdibûneweyekî ziyatir derî dexta, le bekarhênanî rasteqîne da behîç cor yeksan nîn. Leweş ziyatir, zor lewaneye şêwey ciyawazî bekarhênanî boçûnî ciyawaz le komellî ême da sebarete be jinan û piyawan yan dewrî cînsan be giştî derbiberrê û dabigrêtewe. Bo nimûne, mana serdagîrawekanî wuşey 'lady' (xanim, yay) ta radeyek ciyawazin le mana serdagîrawekanî gentleman, û ta ew cêgayey ke degerrêtewe ser çilonayetî bekarhênanî, 'lady' le zor rûwewe le rastîda wek ' man' waye. Zor le axêweranî zimanî Inglîsî fêrî mindallekanyan deken ewe bê edebaneye eger kesêk wek 'woman' bang biken (bellam le ser 'man' eweyan fêr naken). Le Birîtaniya dekrê wek 'sales ladies' amaje be firoşiyarî jinî dûkanekan bikrê (bellam nek 'sales gentlemen'). Le tabloy nêw dûkanekanda dekrê tabilloy 'ladies' wear (poşakî jinane) be tenîşt 'men's wear' (poşakî piyawane) we bibîndirê û zor nimûneyê dîke.

Robi Lakoff lew bareyewe gutûye ewe le ber eweyê wuşey 'lady' te'bîrêkî cuwane le wuşey 'woman' . Lêreda te'bîrêkî cuwan bûwe be şitêkî pêwîst le ber manay serdagîrawî 'woman' ke dekirê belay hêndêk xellkewe naxoş bê. Eweş diyare le ber piley xwarewetirî jin bûwe ke be şêweyekî nimûneyî le komellî ême da bûyetî, her weha le ber manay serdagîrawî cînsiy wuşey 'woman' ke le komellêkî

jêr destelatî nêr da heyetî. (manay serdagîrawî cînsî cuwantir derdekewê eger miro em dû ristane be yekewe berawerd bika:

Şe's only thirteen, but şe's already a woman û şe's only thirteen, but şe's already a lady.)

(ew her temenî sêzde salle, bellam le êstawe xanimêke. û ew her temenî sêzde salle, bellam le êstawe jinêke.)

Her awaş, 'girl' û 'boy' be hîç cor yeksan nîn. Boy(kurr) hellbet amaje ye be kesêkî nêrî cewan, bellam zor le xellik belayenewe pesind niye eger ew nêwe bo kesêkî ke temenî le bîst sallan berewjûrtir bê bekar bihêndirê, û be dillniyayiyewe zor be berbillawî bo amaje be kesêkî serewey bîst sallane be kar nahêndirê. Le layekî dîkewe wuşey 'girl' (kiç) dekrê bo amaje be jinêk be kar bihêndirê ke temenî be şêweyekî berçaw le serewey bîst sallane, û ewe şitêkî naasayî niye miro bibîstê ke girûpêk le xellik ba billêyîn le 'five men and six girls' (pênc piyaw û şeş kiç) pêk hatûwe. Be gutinêkî dî zor asayî lêhatûwe wuşey zor şêwe mindallane bo jynan be kar bihêndirê ta piyawan.

Her wek ta êsta amajeman pêkirdûwe, manay serdagîrawî ew bekarhênane nayeksanane lew sallaney duwayîda le berçaw derinehawêjrawin, û wuşyariy ziyatir sebarete be tebî'etî ew ferq û ciyawazî le gell danane wa wêdeçê êsta geyştibête gorranî zimanî le lay hêndêk le axêweran. Jimareyek le axêweran destiyân pêkirdûwe le bekarhênanî wuşey 'girl' xo biparêzin bo amaje kirdin be jinanî jûr temen. Legell eweşda, bo hêndêk lewan, be tewawî rûn niye ewan le ciyatiyan debê çî wuşeyek bekarbihênin. Hêndêk jinî cewan pêyan xoşe wek 'woman' bang bikrên, bellam hêndêkiyan na, û hemîşe hasan niye bizandirê kardanewe çî debê sebarete be bekarhênanî wuşegeli 'woman' û 'girl'. Ewe wawêdeçê, wek rêgayek bo xo parastin lew girifte, bigate bekarhênanî ziyatirî wuşey 'lady' ke le rabirdû da zor asayîtir bûwe ke wuşey 'girl' bekar bihêndirê – û be şêweyek ke nîşan deda manay serdagîrawî 'woman' êsta bo 'lady' ş dest deda, wek em risteye:

Cohn is going out with a new lady tonight (can emşew le gell xanimêkî taze weder dekewê). Lakoff denûsê çî manay niye eger miro qiseyekî awa bika: After ten years in gaol Harry wanted to find a lady.

(duway de sall zîndan Harry deyewîst xanimêk bibînêtewe.)le rastîda gutinêkî wa le rabirdû da be şitêkî bê cê û narrêk dadendira. Bellam êsta bo zor le axêweranî cewantir, be tewawî şitêkî asayî ye.

Le ber ewey ziman û komell zor le nizîkewe be yekdî bestirawnetewe, le hêndêk nimûnan da, dekrê gorranî komellayetî burûjêndirê be rêgay serincdanî kardanewey zimanî ew layenaney komellayetî ke miro pêyî xoşe allugorriyan têda bibînê. Duwaye, hîway eweş dekrê, ziman û komell her dûkyan bigorrdirên. Le hêndêk nimûnan da, hewldan bo gorranî ziman, yekcar zor serkewtû bûwe. Bo nimûne, le Dewllete Yekgirtûwekanî Emrîka, ew nêwaney le lafaw û bahozan dendirên êsta be yeksanî le nêwan nêwî nêr û mê da dabeş kirawin û be her dûkyan helldedirên (le katêkda le pêşû da be tewawî nêwî mêyîneyan lê dendirê), û renga, leweş girîngtir, êsta berçespî şîkirdinewey pîşe çî dîke markî cînsî pêwe niye.

Le gell eweşda sebarete be wuşegelî 'lady' û 'woman' û 'girl' ew gorrane zimaniyayaney wedest hatûn, wêdeçê, belanî kemewe bo hêndêk le axêweran ew gorranane nebin ke be dillyan buwe. Le rûy nerîtiyewe, wuşey 'man' zor ziyatir le wuşey 'woman' bekar hatûwe, û wuşegelî 'lady' û 'girl' zor ziyatir le 'gentleman' û 'boy' bekar hêndirawin. Hewlî wuşiyarane dirawe bo gorran be arrastey kemtir kirdinewey bekarhênanî wuşey 'girl' (wek wuşeyekî sûk bo jinanî jûr temen) û 'lady'(wek te'bîrêkî xoşî be kemdanan), û ziyad bûnî bekar hênanî wuşey 'woman' ke kemtir nîşaney ferq û ciyawazî kirdinî pêwe diyare. Legell eweşda, tewaw dest deda, le dadê da le rastîda zarawey 'lady' ziyadbûnî bekarhênanî bibîndirê. Gorranî zimanî be amadeyî be dûy gorranî komellayetî da dê, bellam hemîşeş hasan niye karêkî ewto bikrê ew core gorrane wêpêş gorranî komellayetî bikewêtewe.

Em core têwegilaney zimannasan lew babetaney ke pêwendiyar be ziman û cînsî komellayetiyewe heye nimûneyeke lew şêweyey ke zor le zimannasanî komellayetî hestî pêdeken, tewaw be cêşe, bo êmemanan ke hêndêk zanyarîman heye sebarete be tebî'etî pêwendî nêwan komell û ziman tewaw girînge ew têgeyştinane be komellgeyekî herawtir rabigeyênîn le nimûney ewto da ke ew core zanyarî û têgeyştinane core nîrxêkyan heye. Tenanet yarmetiyekî zor girîngtirî ewto bew rêgayê ra derdekewê ke têyda henûke zor le zimannasan heta dê ziyatir serinc dedene ser le nêwçûn û le kîs danî çêşinawçêşiniy zimanî le cîhan da.

Le bendekanî pêşûy em kitêbe da basî jimareyek nimûneman kird ke le ber boçûnî na 'eqllanî û biryarî ferq û ciyawazî legell daner, zor car le layen hukûmetanewe yan destgay resmî dîkewe le ber nezani yan pêşdawerî û demargirjî kar geştûwete darriştinî coreyek le siyasetî zimanî ke kartêkerî sedeme pêgeyênerî hebûwe le ser perwerde û xwêndî mindallan û tenanet le ser komellanîş be giştî. ême dîtiman hikûmetî Birîtaniya le sedey hejdehemda hewlî da qise kirdin be zimanî Geylîk pawan

bika û qedexey qanûnî le ser danê. Ême ew şêwaneman cext kirdewe ke çon lehce nastandardekanî Inglîsî wek şêwey Emîrîkayî Efrîqayî Inglîsî (AAVE), be helle be lexwarewetir yan nalebar dandirawe. Ême basî eweman kird çon şêwezarekanî Inglîsiy Pîcin be çawî sûk wek 'Inglîsî teq û leq' temaşa kirawin. Her weha ême basî ew barudoxe nalebare siyasiyeman kird ke têyda axêweranî zimane kemayetiyeke wek Romanî zor car xoyanî têda debîninewe û hestî pê deken.

Zor nimûney dîkey wek ewe û demargirjî û name'qûlî dekirê bas bikeyn. Bo nimûne, le sallî 1944, wezîrêk le hikûmetî Ferranse da hewlî da bekarhênanî wuşey Inglîsî le zimanî Ferranseyi da naqanûnî bika, le ser binemay betewawî helley ke goya zimanî Ferranseyi le jêr coreyek le herreşe daye. Zor le zimanan le jêr herreşe dan, her wek le xuwarewe debînin, bellam be dillniyayiyeyekî here zorewe Ferranseyi yek lew zimanane niye. Her weha lew sallaney duwayîda bizûtineweyekî siyasî behêz le Dewllete Yekgirtûwekanî Emrîka serî helldawe ke be bizûtinewey 'tenê her inglîsî' be nêwbange, ew bizûtinewey hewlî ewe bûwe hemû zimanekanî dîkey cwê le Inglîsî le jiyânî perwerdeyi, kultûrî û siyasî zor le eyaletekanî Emrîka fit ka û deryan bihawêjê. Hêndêk le piştîwananî ew bizûtinewey dellên ewan boye piştîwanî le hengawêkî ewto deken çunke hellkewtî zimanî Inglîsî le metirsî daye. Hellbet, le rastîda, Inglîsiy Emrîkayî yek lew zimanane ye ke le hemû zimanêkî dîke kemtir herreşey lêdekirê.

Ewe cêgay pejareye, bellam rastiyeke komellnasîzimane ke babetî le merr ziman detuwanê hem pîstîrîn û hem baştirîn rûy însanan werrû xa, û ewey ke hêndêk kes ke wekî dîke şanazî be xoyan deken jîr û me'qûl bin detuwanin be şêwey ewperrî namentîqî û sererroyane bicûllênewe katêk babetgelî lemerr ziman dêne gorê. Yek lew şitaney ke zimannasan be giştî û zimannasanîkomellayeti be taybetî be mawey sallan têkoşawin bîken ewey xellik han biden be şêweyekî zor jîranetir û me'qûlanetir bîr le babetgelî le merr ziman bikenewe be rrêgay zaniyarî pêdanî ziyatiryan sebarete be ziman. Ewe bo hemû çeşnekanî awez le merr însaf, yeksanî û tenanet bo dahatûy mirovayetiş girînge. Hîçkam le boçûne name'qûlekanî sebarete be ziman ke ême basman kirdin le rastîda hîç firryan be rastiyeke niye û çî binemayekî rastiyan niye, bellam ewan dekirê akamî tall û nabecêyi cor be coryan lê bikewêtewe.

Yek le akame zor dilltawênekanî boçûnî lew çeşne detuwanê mergî ziman bê. Pirsiyarêkî ke zor car le zimannasan dekirê ewey: le dinya da çend ziman heye? wullamdanewey ew pirsiyare ta radeyek dijware, nek le ber babetî lehce - le beranber – ziman da ke kame lehceye û kame ziman ke ême lem kitêbe da çendîn car basman lêwe kird. Le gell eweşda, renge hênde helle nebê eger bigutirê êsta

6,000 ziman le dinya da heye. Ewey ke bedillniyayiyewe waye eweye ke ew jimareye êsta kemtire lewey ke le rabirdû da bû û hemîşeş kemtir debêtewe. Le sallanî kotayî sedey bîstemda , zimanan be rêjeyekî karesatawî û le zêde kip debîn û namênin be bê ewey şwênyan pirr bikrêtewe.

Ewey ke rûdeda eweye ke komellgekan be pêwajoy gorrînî zimanî da têperr debîn. Ewe manay waye ke komellgeyekî taybetî wurde wurde dest le zimanî bûmî xoy helldegirê û le ciyatiyan dest deka be qisekirdin be zimanêkî dîke. Ewe le mêjûy komellnasîzimanî cîhan da berrêje pêwajoyekî baw bûwe. Bo nimûne, dû sed sall lemewpêş, zorbey danîştûwanî Irlend axêwerî bûmî Geylîkî Irlendî bûn. Êsta zorbeyekî heraw birîtîn le axêweranî zimanî Inglîsî bûmî. Ber le dagîrkarî û serkewtinî Romenekan, danîştûwanî zorbey ew cêyaney ke êsta Ferranseye axêwerî zimanî Sêllîkî Gewlîş bûn. Legell eweşda, duwacar, ewan zimanî xoyan le bîr kird û zimanî dagîrkerekanî xoyan; Latîn yan wexo kird, ke duwacar bû be Ferranseyî. Duwatir, beşekanî Bakûrî Ferranse be dest Firranke Ellmanî zimanekan dagîr kira. Legell eweşda, ew dagîrkerane duwacar kewtine nêw pêwajoyekî ziman gorrîn û way lê hat ewanîş destyan kird be Ferranseyî qise biken. Her bew şeweye, Vîkingekanî Norwêjî axêwer ke axirekey beşek le Bakûrî Ferranseyan dagîr kird û lewê damezran ew şwêney ke ême êsta pêy dellêyn Normandî destyan le zimane Skandînaviyekey xoyan hellgirt û zimanî Ferranseyiyan wexo kird. Çend weç duwatir, le akamî dagîr kiranî Inglîstan be dest Normenekan le sallî 1066 da, ew Skandînaviyekeyanê pêşû zimanî Ferranseyiyan le gell xoyan hêna bo Inglîstan. Legell eweşda, her ke le Inglîstan damezran, tenê çendîn weçî pê çû ke toremey Normenekanî dagîrker carêkî dîke zimanî xoyan bigorin, ew car le Ferranseyiyeke bo Inglîsî.

Legell eweşda, ciyawazî ewdemî û barudoxî modêrrin xêrayî û berdirêjîy gorrînî zimaniye ke le sertaserî cîhan da rûdeda. Le zor nimûnanda, leweş ziyatir, gorrînî zimanî degate mirdinî ziman be tewawî, wate bizir bûnî ziman be tewawî lem dinyaye. Katêk Normenekan destyan le qise kirdin be Norwêjî hellgirt û zimanî Ferranseyiyan wexo kird, zimanî Norwêjî tuwanî le zêdî xoy bimênêtewe û kip nebê. Bellam êsta eger zimanî Irlendî duwacar le Irlend bizir bibê , ke zor wêdeçê wa bê bellam wenebê pêşî pê negîrê, ew demî ewe debê be nimûney mirdinî ziman be tewawî.

Le Urûpa, jimareyek le zimanan tenanet hênde le mêj niye kip û xamoş bûn, bo nimûne, Korrinîş le sedey hejdehem le Çornwall kip bû. Ê zimanî Manks, ke xizmêkî nizîkî Irlendiye, duwayîn axêwerî xoy le sallanî 1950 kan le Isle of Man le kîs da. Zor zimangelî Urrûpayî dîke êsta le jêr herreşey neman dan:

Geylîkî Skatlendî, Birêton le Birîtanî, Firîsiyayî le Holend û Ellman, Samî le Skandînaviya, Romanş le Swîs.

Le paşmawey dinya gîrugirifteke zor lewe cîdîtire. Bo nimûne, le Emrîkayekan, le katî yekem pêwendî Urrûpayî le sedey pazdehem da, be lanî kemewe hezar zimanî ciyawaz qîseyan pê dekira. Le mawey 400 sallî rabirdû da, belanî kemewe 300 lew zimanane be tewawî mirdûn û kip bûn. Lew 700 zimaney mawnetewe, tenê 17 yan ziyatir le 100,000, kes axêweryan heye, û tenê yek lew zimanane, wate Navaho, le Emrîkay Bakûrî ye. Le hatinî Urrûpayiyekan bo Emrîka bem layewe her le Dewllete Yekgirtûwekanî Emrîka 50 ziman mirdûn.

Le nawçey uqiyânûsî Aram, ew gîrugirifte tenanet rene ewendey dîkeş cîdîtir bê. Renge yek çarekî gişt zimananî diniya lew nawçeye da qîseyan pê bikirdirê, û zor lewan le rastîda le jêr herreşe dan. Bo nimûne, le Austiraliya, serdemayek nizîkey 200 zimanî bûmî hebûn. Hellbet 50 yan mirdûn, û 100-î dîkeyan le giyanella dan û zorî nemawe bikûjênewe. Renge çendêkyan, nizîkey 30 zimanêkyan bituwanin xoyan bigeyênine sedey bîst û yek.

Zimannasan pêyan waye ke ewe gîrugiriftêkî yekcar zor cîdiye, û parastinî çeşnawçeşinî zimanî le dinya da debê karêk bê ke bixrête ber karî dîke her bew şêweyey ke hewl dedirê bo parastinî çeşnawçeşinî bîolojîk.

Bo nimûne, aşkiraye, ke pêwendî nêwan zimanan û kultûran pêwendiyekî nizîke, û bizir bûnî zimanan le dinya detuwanê ta radeyekî zor pêwajoy yekdest kirdinî (homogenization) kultûrî xêratir bika. Dinyayekî tek kultûrî nek her cêgayekî gîraw û naxoş rene cêgayekî zor datepîw û bê birewîş bê, zimanan wek beşêk le hellgiranî amrazî pêwendî û têkellawî rene şitî başîş bin çunke ewan karî ew kultûraney ke le rûy abûriyewe bedestellatin û komelle pîrr heşîmetekan zor dijwar deken xoyan bixene nêw û cêgay komellge piçûkitrekan bigrinewe.

Zimannasanî komellnasîziman, î here hellkewtûyan Coşowa Fişman y Emrîkayî be dijî ew pêwajoye çalakane xebatî kirdûwe. Pêşgîriy le gorrînî ziman û hodanewey çalakiyekî ewtoye ke pêdawîstiyekî zorî be tecrubey komellnasîziman, zanst û karî sext û her weha dirawêkî zor heye. Mebest lew kare yarmetî kirdine bew komellge piçûkaney ke le jêr herreşe dan bo ewey bituwanin zimanekanyan bigwêznewe bo weçî duway xoyan. Diraw bo wegerristinî polî sawayan ke têyanda zimanî zigmakî bekar bihêndirê dekirê zor girîng bê. Derifetî mallî û piştgîrî û rexisandinî helî eweş ke zimanekê le

jiyanî rojane da bekar bihêndirê girînge. Her weha eweş pêwîste bo komellgeyekan ke têbigen dûzimanayeti asayî û bekelke û corêk niye le ladan û xewş.

Legell eweşda, tenanet renga zor girîngtir, boçûn û dîtîni xellik bê le ser ziman. Zor ho hene, zor carîş hoy allos û pêçellpêç, ke boçî ziman gorrîn rûdeda. Egerçî, carî wa heye, xellik dest le zimanêk heldegirn ke xezêney kultûr û mêjûyekeyane û zimanî çendîn weçî komellgekeyan bûwe her le ber ewey be qîsepêkirdinî hest be terîq bûnewe deken û şerm dayan degirê. Eger xellik dewllemend û be destelat û le rûy têkinolojiyewe zor pêşkewtûtir le êwe zor car pêtan billên ke zimaneketan piley le xuwarewetire û duwakewtûye û ew qîseye zor car dûpate bikenewe, lewaneye bigene ewey ke bawerryan pê biken û boxoştan her awa bîr bikenewe. Her wehaş eger êwe bibînin ew xellik be zimanî êwe qîse deken le ber ewe be xirapî le gellyan decûllênewe û ferq û ciyawaziyan legell dekirê, eweş aşkiraye debête hoy pişt sardibûneweyekî yekcar zor be dijî bekarhênanî zimanêke.

Ew core nirxandine nêgatîvane hellbet her sebarete be zimanan nakirên. Zor carîş le merr lehcan dekirên, her wek lêre da bîniman. Lew babeteşewe boçûn û dîtîni nalebar û name'qûlane le ast şêwezare nastandardekan zor baw û berbillawe. Egerçî be hîç kiluwecê hîç manay niye îdî'ay ewe bikrê ke şêwezarekî, ba billêyn zimanî Inglîsî, be pêwaney zimanî ballatir û beriztîre le şêwezarekî dîke, bellam le rastîda zor xellik hen pêyan waye û be pêy ew boçûne decûllênewe. Bo nimûne, le dinyay Inglîsî ziman da, ew şêwezarey ke le xwêdingeyanda be kar dehêndirê Inglîsî standarde, bellam zimanî zorbey mindallan, û zimanî mindallanî çîni kirêkar ta radeyekî ziyatir le mindallanî çîni nêwerrast, birîtiye le şêwe corbecorekanî Inglîsiy nastandard.

Aşkiraye le waneye ew ciyawaziye bibête hoy allosî û dijwarî perwerdeyî. Legell eweşda, hokarêkî girîngî ke alozî û dijwariyekî ewto bo mindallanî çîni kirêkar saz deka lewaneye le ber boçûn û dîtîni nalebar û xirapî hêndêk le mamostayekanyan bê le ast lehce nastandardekan. Tenanet eger ew core boçûnane be anqestîş nebin, detuwanê bigate ferq û ciyawazî legell dananî nexuwazraw be qazancî lehce û rawêjî mindallanî çîni nêwerrast. Bellge sebarete bew xalle le karî derûnnasan da derdekewê, ke be pêy taqîkirdinewey şiklî hawtwana (matched guise) xistûyanete rû ta çî radeyek şêwey qîsekirdinî xellik detuwanê kartêkerî hebê le şêwey hells û kewit le gell kirdinyan da. Lew core taqîkirdinewane da ew desteyey ke taqî dekirênewe, gwê le şirîti dengî pênc axêwerî ciyawaz degrin, ke her kameyan heman birrgey pexşanêk dexwênnewe, bo nimûne, hemûşyan be rawêje ciyawazekanî Inglîsî. Duwaye dawa le bîsteran dekirê boçûnî xoyan sebarete bew pênc axêwere derbibrrin, û le taqîkirdinewe da şikirawetewe ke lêkolerewekan pêyan xoşe bizanin bîsterekan astî

lêzaniyan çendeye sebarete bew şitaney lemerr xesllet û tuwanayî axêwerekane deyllên tenanet be pêy dengiyan. Bo nimûne, dekrê le bîsteran pirsîyar bikrê axêwerekane be pêy ew nîşanane xuwarewe polîn bendî biken le ' zor jîr' ewe ta ' zor najîr', le ' zor dostane' we ta ' zor nadostane', û heta duwayî. Duwaye zor car derdekewê ke bîsteran ta radeyekî zor hawrra û hawdengin le ser ewey, ke, ba billêyn axêwerî 3 zor le axêwerî 2 jîrtire, ke ewîş be norey xoy kemtir dostaney le axêwerî 4. Nuxtey çawrakêş sebarete bew taqîkirdinewane ewey ke dû le axêwerekane lew bîsterane deşardirênewe, bellam ew her yek kese - wate heman axêwer be dû rawêjî (aççent) birrgeke dexwênêtewe. Ca boye, eger axêwerî 2 û axêwerî 5 her yek kes bin û nirxandinî bîsteran ewe bê ke axêwerî 2 zor le axêwerî 5 jîrtire, ew ciyawazî danane debê le ber ew şêwe zimaney bê ke ew bekarî dehênê. Le rastîda ew taqîkirdinewaney le Birîtanya kirawin dey selmênin ew axêweraney maskî qise kirdin be şêwey RP(telefuzî wexo kiraw) bekar dehênin be giştî zor be jîrtir û be xwêndewartir, bellam kemtir dostane û kemtir xoşewîsttir, le heman axêweran dadendirên ke maskî qise kirdin be rawêjêkî nawçeyî bekar dehênin.

Ewe ew şêweye nîşan deda ke ême têyda pişt be qalbî le pêşda darrêjraw debestîn katêk bo yekem car xellik debînîn û pêwendîyan pêwe dekeyn (her wek le nimûney nêw tirên da basman kird), û şêwey qise kirdinî ewan bekar dehênîn û dîmenêkyan le ser saz dekeyn ke pêman waye ewan çî core kesêkin. Axêweranî lehcey RP (telefuzî wexo kiraw) le waney her ke dest be qise kirdin deken binasirênewe û le layen ew kesaney be RP qise naken wekû kesanî xolekinzor û nadostane dabindirên meger ewey ewan pêçewanekey le xoyanewe nîşan biden. Wate ewan xetakarî ta ewey ke pêçewanekey deselmênin û bêgunahî xoyan we rrû dexen. Her awaş – hellbet eme zor ziyatir cêgay dillpeşewî ye - ew mindallaney ke rawêj û lehcegelî çînî kirêkaryan heye lewaney le layen hêndêk le mamostayanewe wa binirxêndirên ke tuwanayî fêr bûnyan lew mindallane kemtîre ke be rawêjgel û lehcegelî çînî nêwerîst qise deken. Meger ewey, ewanîş derfetî pêwîstyan bidrêtê pêçewanekey le xoyanewe nîşan biden.

Her wek sebarete be babetî mergî ziman, ew core boçûn û dîtine namentîqî û bê cêyane le ast şêwe zimanekan, şêwezarekan detuwanê bigate mergî lehce. Ew diyarde dillpeşewkere xoy beşêke le hewlî yekdest kirdinî zimanî le cîhan da – be taybetî renge le Urrûpa da – her wek le merr mirdinî ziman rûdeda. Le zor şwênî cîhan da heta dê corecoreyî herîmî ziman kemtir debînîn – kemtir û kemtirîş corecoreyî lehce.

Ew bar û doxe hoy taybetî heye, be taybetî le çuwarçêwey Urrûpa da, ke miro hestî nîgeranî bika be kardanewekanî mirdinî lehce. Ewe be taybetî leber eweye çunke zor kes la le mirdinî ziman dekenewe bellam zor kemtir gwê dedene ser mirdinî lehce: le hêndêk wullatî taybetî da, wa wêdeçê rûnakbîran çalakane layengirî mirdinî lehce bin.

Lewaneye dest be cê bo hemwan aşkira nebê ke lehcegelîş her wek zimanekan pêwendiyekî le ciya nehatûyan be kultûrekanewe heye. Her wek çon kultûrî neteweyî û sertaserî hen, her awaş kultûrî nawçeyî, û lehcey nawçeyî hen ke remzî ew kultûre nawçeyyanen û ewan deparêzin û bergiriyên lê deken. Le rastîda, le Urrûpay modêrrin da dekrê miro billê, her nebê le ser hêndêk nimûnan, ke nasêne nawçeyiyekan bew şeweyey ke lehcekan debine remzyan le rastîda zor bedilltirn le nasêne neteweyiyekan ke zimane standardekan remzî ewanin. Le hêndêk bar û doxan da, lehce herêmiyekan, be rahêzandinî kultûre nawçeyiyekan û nasêne nawçeyiyekan, dekrê wek hemberêkî nasyonâlîsm bcûllênewe.

Lêre da pêwîste carêkî dîke serincî ewaney ke rikyan le lehcegelî herêmî debêtewe rabikêşrê û lêyan tê bigeyêndirê ke mirdinî lehce û standard kirdin le rastîda debête hoy gîrugiriftî pêwendî ta ewey ke ew gîrugirifte çare ser bika. Ewe be taybetî ew demî dête gorrê û rûdeda ke le şwêneke zincîreyek le lehcey cugrafîyayî hebê. Bo nimûne, sinûrî nêwan Holend û Ellman le ber çaw bigrin. Her wek ewey pêştir dîtiman (bendî 1ê em kitêbe) lewê sinûrêk heye be bê ewey ke sinûrêkî lehceyî bê. Axêweranî ew ber û em berî sinûr bew lehcanê qise deken ke wekû yek wan yan zor wek yek deçin. Ewe manay ewe ye ke be çendîn weçan pêwendiyekî amade û hasanî sinûr bezên le ara da bûwe. Bo nimûne, çînî kirêkarî Holendî xellkî Nicmegen le sinûr deperrinewe bo şarî Çleves le Ellman bo serdan, bo şit kîrrîn û bo kar kirdin. Ellmaniyekanî çînî kirêkar be arrastekey dîke da deçin. Ca boye, her wek ewey ke netewekanî Urrûpay rojawa sinûran le nêw xoyan nahêllin bo perrînewe bo geşt û karkirdin, xellkî çînî nêwerrastî Holendî û Ellmanî Nicmegen û Çleves îdî çibirr le wuzeyan da niye her wek amadeyî caran lew hatû çûy perrînewe le sinûran da beşdarî biken. Eweş le ber eweye ewan çîdî natuwanin be lehcey nawçeyî qise biken. Eger xellkî çînî nêwerrastî Holendî ke tenê detuwanin be Holendî standard qise biken biyanewê bo karkirdin biçne Ellman, debê Ellmanî standard bixwênin û fêrî bin çunke xellkî Çleves le Holendî standard tînen. Zor le xellkî Holend fêrî Ellmanî standard bûn, bellam zor Ellmaniyekî kemtir fêrî Holendî standard bûn. Zincîrey lehceyî ke helî pêwendî hasanî derrexisand, belanî kemewe bo axêweranî çînî nêwerrast, be rêgey standard kirdinewe le yek hellbirrawe û têk şikawe.

Ême debê pêyî lê binêyn le kîs danî lehce û nemanî le Urrûpay modêrrin da le ber ew pêwajoyaneyê ke pêwendî be weger kewtinî cugrafiyayî û şarnişînî peyda dekatewe û ca boye le ruwangey komellnasîzimanewe renge pêşî pê negîrê. Çi şitêk niye ke ême bituwanîn lew bareyewe bîkeyn yan pêman xoş bê bîkeyn. Ewey ême detuwanîn be dijî kar û xebat bikeyn ew core le kîs daney lehceyê ke le akamî hokargelî boçûn û dîtinewe ser helldeda. Le zorbey wullate Urrûpayeyek, egerçî zorbey danîştûwan be şêwezari standard qise naken, ewan be rêgay corbecorewe ferq û ciyawaziyen legell dekrê û wayan lêkirdûn hest biken ke şêwey bûmî xoyan le xuwarewetire, nek her le rûy komellayetiye, ke bedaxewe raste, bellkû le rûy zimanîşewe, ke be dillniyayekî here zorewe rast niye û wa niye. Ca boye zehmete be seyr dabindirê, eger zor lewan hewil biden dest le şêwe qisekirdinî xoyan hellgirin û şêwezari standard wexo biken, tenanet egerîş, le hêndêk astî wîjdanî xoyanda, be rastîş neyanewê eme biken.

Le keş û hewayekî awa da, lehce nerîtiyekan yan zimane nenûsrawekan dekrê be xêrayiyekî seyr bizir bibin. Bo nimûne, lehce nerîtiyekan kemtazor le zor nawçekanî Inglstan bizir bûn – egerçî le Skatlend na – û le zor le beşekanî Ferranseyi zimanî dinyaş da wez' her waye. Hellbet, zor car, pêwendiyekî rastewrast heye le nêwan derecey dojminayeti kirdin le gell lehcekan û rêjey bizir bûnyan. Rêgayek bo begijdahatin û xebat be dijî ew dojminayetiyanê cexit kirdinewe û amaje kirdine bew komelle bextewer û ziyatir be tehemulane ke rêzêkî ziyatir le şêwezarekanî ziman degirin û sermeşqî çakin bo pêroyî lêkirdin û lasa kirdinewe.

Le zor le şwênekanî dije- lehcey Urrûpa, be Inglîstanîşewe, dîtin û boçûnêkî berbillaw le gorrê daye ke goya lehcekan zemanyan be serçûwe, konin, seretayî û nexarawin, hoy dabirranin û le rûy abûriyewe be zererin. Bo begijdahatinewe û berberekanî le ast têrruwanîn û boçûnêkî ewto, ême dekrê amaje bem rastiye xuwarewe bikeyn. Le sallî 1990, be pêy zor lew pêwananey le merr dahatî serane kirawin, sê wullatî here dewllemendî Urrûpa birîtî bûn le Lûgzamburg, Norrwêj û Swîs; her sêkyan ew wullatanen ke be lehceyan qiseyan tîda dekrê.

Her wek le bendî 5-î ew kitêbe da dîtiman, hemû danîştûwanî bûmî Lûgzamburg be lehceyan qise deken. Ewan Ellmanî û Ferranseyi fêr debin û bekaryan dehênin, bellam zimanî zigmakiyan Lugzamborgîş/ Lêtsêburgîş e, ke be giştî be lehceyê Ellmanî dadendirê. Norrwêjîş, yekêk lew wullataney Urrûpaye ke le hemû cêyekî dîke ziyatir be lehceyan qise dekirîrê. hêndêk xellik be coreyek le Norrwêjî standard qise deken, bellam zorbey xellik na, û heumercî komellayeti herçiyekî debê babibê. Xellik le radyo û tîlêvîzyon da be lehcan qise deken, pîrofêsan be lehce deris

dellênewe, û nûseran şê'r û roman be lehceyan denûsn. Legell eweşda, layenî here girîngî helumercî zimanî Norrwêjî eweye, her wek le bendî 7 da dîtîman, ke tehemulêkî kellan û berbillawî komellayetî heye lemerr corawcorî zimanî, û leweş ziyatir, corawcoriy zimanî le Norrwêj be resmî nasirawe û be resmî parêzgarî lêdekrê. Ewe be rûniyekî here cuwan lew rastiye da diyare û reng dedatewe ke le Norrwêj qanûnêk heye ke bepêy wî diyarî kirawe mamosta û fêrkaran rêgayan pê nadrê hewil biden bo gorrînî şêwey qisekirdinî mindallan le polekanî medrese da. Eger mindallan bêne medrese û be lehce qise biken, ke zorbeyan deyken, ewan debê rêgayan pê bidrê le ser ewe berdewam bin. (pêçewaneyekî tall û weyşûmey ew bar û doxe le Birîtaniya debîndirê: le sallî 1994 wezîrî perwerdey Birîtaniya raygeyand debê hemû mindallan be Inglîsiy standard qise biken.)

Norrwêj her weha lêy deweşêtewe lemerr hêş kirdine ser sûkayetî kirdin û be kem danî şêwezarekanî nawçeyş serincêkî zorî bidrête serî, be wey ra ke şêwekanî lehcey çînî xuwarewey komellayetî tewaw be zanayiyewe hênrawnete nêw zimane standardekanî Norrwêjiyewe (birruwane bendî 7-î em kitêbe). Eweş wate, zimane standardekan, be pêwîstî nabê serdestane û î nuxbe bin. Ew bar û doxe legell ewey le wullatanî dîke da rûydawe le ber yek ronên. Her, le sedey Bîstem da, katêk wa dandirabû xwêndewarî le Urrûpa hemû girewe bê û hemû kes xwêndewar bê, ême hatûyn amancman welanawe bewey ra ke xwêndewarîman bestûwetewe be fêrbûnî şêwezarekanî standard le ser binemay lehcegelî çînekanî serwetirî komellayetî, û bew çeşne fêrbûnman bo zorbey xellik diwartir kirdûwe. Êwe renge bituwanin binûsn, bellam heta netuwanin be şêwezarî standardî çînî serewe binûsn, nûsîneketan çî hîsabi bo nakirê.

Swîsîş be fire zimane bûnî xoy be nêwbange û her weha be parastinî resmî û be rêje serkewtûwaney çuwar komellgey zimanî ciyawaz. Legell eweşda, şitî here çawrrakêşî lemerr Swîs eweye ke zorbey here zorî danîştûwanî be lehceyan qise deken. Le nawçey Ellmanî zimanî wullateke da, hemû danîştûwanî bûmî be lehceyan qise deken.

Hellbet , diyare ewe zor ziyadî debê îdî'a bikrê, ke Lûkzamburg, Norrwêj û Swîs le ber ewe dewllemendin çunke be lehceyan qiseyan têda dekirê. Bellam ême nabê derecey le xo namo bûn be kem dabinêyn ke lew helumercane da dêne gorrê ke xellik lew şanaziyey ke be axaftinî şêwey nawçeyî xoyanî deken bê beş bikrên. Her weha nabê qazancî eweş be kem dabinêyn danîştûwanêkî ewtoman hebê ke bituwanin be rewani û be cuwanî hest û ramanî xoyan be şêwe zimane kanî xoyan derbibrrin, be bê ewey çawedêrî eweyan beserewe bikrê ewan ta çî radeyek be 'dirustî' qise deken yan naken.

Berawejûy ew nimûnane, le dinyay Inglîsiy ziman da , bawerêkî berrbillaw bellam heta billêyî helle û narrast le gorrê daye ke lehcekan le zincîreyek le ' helleyan' pêkhatûn û Inglîsiy standard ' dirustî' yan ' rûnî' yan ' lebarî' pê bexişrawe. Bawerriyekî ewto heye, lehceyan bo hêndêk erkan ' nalebar' in û nakirê bo mebestî perwerde û rûnakbîrî be kar bihêndirên. Her ew core dîtin û têruwanîne le zor şwênî dîkeş heye - bo nimûne, le Ferranse û Lehîstan. Helumercî Ellmaniy Swîs deyselmênê ke hîç sitêk lew boçûnane le rastiye durtir niye. Hellbet, eger miro biyewê leser babetêk be başî û he mû layene bidwê û qisey lêwebika pêwîstî bewe heye zimanî têkinîkî babeteke - ew peyv û bêjaney pêwendiyar be babetekewe heye baş bizanê û hêzî be seryanda bişikê. Bellam ewe aşkiraye, her wek pêştir dîtiman, ke hîç pêwendiyekî pêwîst le nêwan lehce û zimanî têkinîkî da niye. Ewe katêk cuwan der dekewê eger êwe gwê le qise kirdinî dû pirofêsorî Ellmaniy zimanî swîsî radêrin, ba billêyn katêk basî karekanî Heidegger deken, hellbet ewan gişt peyvî felsefî ke bo gengeşeyekî awa pêwîste bekar dehênin, bellam be bekarhênanî telefuz û rêzimanî lehcey Ellmaniy swîsî (birruwane bendî 5). Le Norrwêjîş herheman diyarde rûdeda.

Le Birîtaniya kesî ewto hen ke dellên gişt mindallan debê Inglîsiy standard qise biken çunke ew mindallaney natuwanin be Inglîsiy standard qise biken le wez'êkî lawazî abûrî û pîşeyî da debin û be zereriyar tewaw debê. Bedaxewe ewe cêgay daxê bellam raste. Ew xellkaney ke pêyan xoşe bibne cût lehce zan (birruwane xuwarewe) debê direfetî eweyan bidrêtê bo ewey şansî xoyan baştir lê biken bew rêgayewe.

Legell eweşda, be hîç kilocê ewe her heman şit niye ke bigotrê hemû kes hemîşe û le hemû cêyek debê be 'eynî şêwezari standard qise biken.

Cige leme, lêre da layenêkî exlaqî aşkiras legorrê daye lemerr mafî miroyî lehce axêweran. Eger tak û terayan be hoy regezperstiyewe derdî ferq û ciyawazî le gell danan bikêşin, ême nakrê pêşniyazyar pê bikeyn ke regezî xoyan bigorin, hellbet egerçî le şwênî wek Dewllete Yekgirtûwekanî Emrîka da mêjûyekî dirêj û cêy daxî xellkî pêst reş heye ke ewperrî hewlî xoyan deden ta ew cêyey pêyan dekrê wek xellkî pêst sipî biçin. Eger tak û terayan be hoy cînsiyetiyewe derdî ferq û ciyawazî le gell danan biçên, ême pêşniyazyar pê nakeyn cînsî xoyan bigorin, hellbet egerçî le mêjû da nimûney be nêwbang hen ke jinan le ber hoy ciyawaz xoyan wek piyaw nîşan dawe. Eger takuterayan le ber ew lehceyey qisey pê deken ferq û ciyawaziyar le gell bikrê, îdî ew demî ewe ferq û ciyawazî le gell dananekeye ke debê bixrête ber lîngan û serkut bikrê, nek lehceke, hellbet egerçî ême nabê pêman

seyr bê, eger xellik katêk biyanewê xoyan le dijî ferq û ciyawazî le gell kiran û dûçawkî biparêzin lehcekeyan be fêr bûnî lehceyekî dîke bigorin.

Ewe girînge ême le ber çawî bigrîn ke legell ciyawazî lehceyî, û demargirjî lehceyî, le xwêndingeyekan da çiman le dest dê bîkeyn û debê çon bibzûynewe. Le Birîtaniya, renga rêjeyekî kemî 12 le sedî mindallan wek axêwerî bûmî Inglîsiy standard bêne nêw medresekan. Eger ême le sîstimî perwerde da daway bûnî Inglîsiy standard bikeyn yan padaştî bo dabinêyn, 88 le sedekey dîkey mindallan be rrûnî le hellkewtêkî nalebar û be zerer da debin. Dey ême çi dekeyn le ast zorbey mindallekan ke axêwerî bûmî Inglîsiy standard nîn? ta êsta ta ew cêgayey derkewtûwe sê boçûnî ciyawaz bo wullamdanewey ew pîrse û cêbecêkirdinî reçaw kirawe. Boçûnî yekem wek' lenêw birdinî şêwey qise kirdinî nastandard' nêwzed kirawe. Le gwên ew boçûne, ke boçûnêkî kon û nerîtî ye le zorbey beşekanî Inglîsiy zimanî dinya û hêştay zor bawe, le medresekan da hemû hewlêk dedirê bo ewey pêş be mindallan bigîrê be şêwezarekanî bûmî nastandardî xoyan qise neken û, her nîşane û xeslletêkî nastandard ke mamostake hestî pê bika qisey le ser dekirê û ' rast' dekrêtewe. Bo nimûne , be mindalleke degutrê ewe ' helle ' (yan renga tenanet xirap yan abirrûçûn) e ke eger miro bilê I done it , I ain't got it, yan He a good person. Ê le layekî dîkewe, Inglîsiy standard, wek ' dirust' û ' baş' û wek modêlêk nîşan dedrê ke debê be amanc dabindirê. Ew qutabiyaney ke le Inglîsiy standard radên û fêrî debin zorcar baştir hellsukewtyan legell dekrê lewaney ke fêrî nabin.

Zimannasan, û zor xellikî dîke, lew bawerre dan ke ew boçûne, le ber çendîn hoyan helleye. Yekem, le rûy derûnnasiyewe heleye. Ziman, her wek ewey dîtiman, tenê her amrazêkî pêwendî gorrînewey peyaman niye. Bellkû le ber ewey ke remzêkî nasêne û endametî girûpîşe girînge. Gutinî ewe be mindallan ke zimanekeyan, û ew kesaney be ewanewe xoyan denasnewe, be şêweyek sûkitr û le xuwarewetirin manay serdagîrawî ewey ke mindallekan xoyan le xuwarewetirn. Emeş, be norey xoy yan dekrê bigate xo be namo zanîn le medrese û nirxekanî medrese, yan berperçdanewey ew girûpey ke mindallekan ser be ewanin. Ew boçûne le rûy komellayetîşewe helleye leweda ke renga be ser dagîrawî biyewê billê ke girûpî taybetî komellayetî bayexiyan le ewanîdî kemtîre. Ewe be taybetî katêk nabecê û naxoşe ke zimanî mindallanî pêst reşî ser be çînî xuwarewe pelledar dekrê û ewey pesnî dedirê hellsukewtî mamostayanî pêst spî ser be çînî nêwerraste. Duwa car, û renga le hemûy girîngtir, ew boçûne le rûy kirdeyî yewe helleye: helleye le ber ewey ne êsta û ne le dadê da karî pêdekrê û helldesûrrê. Fêr bûnî zimanêkî taze erkêkî zor girane, wek zor le xellik dezanin û, le zor baranewe tenanet zor diwartire ke miro lehceyekî dîkey zimanî xoy fêr bibê – le ber ewey ewan

zor weyek deçin, ciya kirdineweyan le yekitrî dijware. Ew rastiye debê didanî pêda bihêndirê ke, le nimûney yekcar zor da, axêweran nayanewê zimanî xoyan bigorin – tenanet eger boşiyân bilwê. Yekem, bewe çî qazancêkî pêwendî wedest naxrê(wek ewey ke bo wêne ba billêyn be fêr bûnî Ferranseî dest dekwê) çunke mindalleke detuwanê herçunêk bê legell axêweranî Inglîsiy standard pêwendî damezrênê. Dûyem, guşarî xo nasînewe û xo derbirrînî girûpî û hawpêwendî girûpî hawta yekcar zor behêzin. Lêkollînewey zimaniy nîşanî dawê ke girûpî hawtay law le zor nimûnan da kartêkerî here girîngî zimanî debê. Mindallan bew şêwiye gewre nabin ke wekû daykubabekanyan qise biken, û be dillniyayîşewe ewan bew şêweye gewre nabin ke wekû mamostakanyan qise biken – qalib û olgûy zimaniy ewan birîtiye lew şêweyey ke awallekanyan qisey pêdeken. Be gutinêkî dî, ew katey le polî deris da bexit dekrê bo le rîşe derhawîştin û nehêştinî qise kirdinî nastandard katêkî be fêrro dirawe. Eger mindallan derdî ewe bikêşin ke be Inglîsiy nastandard qise deken, çareserî ewe niye ke şêwezare nastandardekan nehêlîdirên.

Boçûnî dûyem be ' cût lehceyetî' nêwzed kirawe, û le layen zor le zimannasanewe be aşkirayî piştîwanî lêkirawe. Ew boçûne fêrman deka hemû takêk mafî ewey heye berdewam bê le ser bekarhênanî lehcey nastandard le mallê da, legell dostekanî, û le hêndêk helumercî taybetî le medrese da. Bellam, ew dîtine le heman kat da layengirî ewey debê Inglîsiy standard wek zimanî medrese fêrî mindallan bikrê, û wekû zimanî xwêndinewe û nûsîn. Ew dû şêwezarene, wate standard û nastandard, qiseyan le ser dekirîrê û wek dû bûnî ciyawaz mamlleyan legell dekrê, û ciyawaziyekanî nêwanyan wekû rastiye kî serincrakêş diyarî dekirê û amajey pêdekirê. Mebest le wedîhênanî ew boçûne ewey ke meyl û mirx le mindallekeda burûjêndirê û dine bidrê be rêgay xwêndinî lehcey xoy wek şêweyekî rewa û çawrrakêşî zimanî û yarmetî kirdin be mindalleke bo ewey tuwanayî kod- gorrîn (çode – switchng)î zimaniy xoy pêş bixa- wate gorrînî şêwezarekî zimanî bo ewîdîke katêk helumerc pêwîst bika (şitêkî ke zor le mindallanî ke be Inglîsiy nastandard qise deken herçunêk bê zorcar têyda karamê û başin). Ew boçûn û têrrwanîne becê bûn û lebarî şêwezare nastandardekan bo têkellawî girûpî hawta û erkî dîke be resmî denasê, û rêz le hestî mindallan û zimanekeyan degirê. Bo wedest hênanî akamî here baş pêwîst deka ke mamostayeke hêndêk zanist û agadarî hebê sebarete be ew pêwendiyey zimaniyaney tuwêjbendî komellayetî beyekewe ko dekatewe, û her weha lehcey mindalleke. Ew boçûne her awaş tenê le ser xesllet û nîşanekanî rêzimanî û peyv (voçabulary) radewestê.

(hellbet, renga bayexî xoy hebê ke mindallan têbigeyêndirên ke hêndêk rawêj

Zor le rawêjekanî dîke be beriztir dadendirên – û ew rastiyeş ke ewe rastiyeşkî komellayetî ye, nek zimanî.) Wa wêdeçê ke ew boçûn û têrruwanîne le zor rûwewe, tenê le nûsîn da, serkewtû bê, çunke nûsîn çalakiyekî wuşiyarane û kemtir otomatîkî ye le çaw qise kirdin. Be giştî, ewey mamosta le polî deris da deyka lemerr Ingîsiy standardî qise pêkirdin renege karêkî xorrayî bê – le ber ew hokargele komellayetî û derûnnasaneyaney le serewe da be kurtî cexitman le ser kirdinewe. Mindallan tenê ew kate fêrî qise kirdin be Ingîsiy standard debîn, ke le komelley ême da lehceyêke bestirabêtewe be girûpêkî taybetî komellayetî û remzî ew girûpe bê, ke ewan biyanewê bibn be endamêkî ew girûpe û çawerrwaniyekî me'qûl le ara da bê ke karêkî awa helldesûrrê, çi le rûy abûrî û çi le rûy komellayetiyewe.

Boçûn û têrruwanînî sêyem be ' têgeyştin û qebûllî ciyawaziye lehceyyekan' nêwzed kirawe. Ew dîtine dellê eger mindallan le ber nastandard bûnî zimanî xoyan derd bikêşin, ewe le ber hellwêst û ruwangey komell be giştî, û renege î mamostayan be taybetî bê, ke le ast ew core zimane heyane. Ca ewe eger awa bê, ewe hellwêst û ruwangekane ke debê bigorrdirên û, nek zimaneke. Be gutinêkî dîke, gîrugirifteke be hîç kiluwecê û le rastîda gîrugiriftêkî zimanî niye. Be pêy ew dîtiney sêyem, ême debê xwêndinewey Ingîsiy standard fêrî mindallan bikeyn, bellam, cige lewe, ême debê hewil bideyn komellî xoman awa perwerde bikeyn ke wek têtellawêkî allozî benirix, û sîstimêkî lebarî zimanî temaşay lehce nastandardekan biken, rêzyan bigrin û tehemulyan biken. Rexnegiran ew boçûneyan be xeyallî û naumêdane danawe. legell eweş da, eger zemanî bidrêtê, lewaneye bîselmênê le dû boçûnekanî dî hasantir bê, çunke lewaneye hasantir bê dîtin û rruwange bigorrdirên ta qalbekanî qisekirdinî bûmî zorbey danîştuan. Perwerde be amancî sazdanî tehemul dekrê le medresekanda berrêwe biçê – bellam tenê be dest ew mamostayaney ke le ruwangey zimaniyewe demargirj nîn (ke lewaneye duwacar boyan derkewê ke zor bekelikitre - renege le barî exlaqîşewe zor ziyatir şiyawî bergirî lêkirdin bê- le deris dadanî Ingîsiy standard). Layengiranî ew boçûne le dirêj xayen da, hîwayan be çilonayetiyeke ewtoye ke têtida axêweranî bûmî îdî çibirr lew bawerre da nabin ke ewan ' natuwanin be Ingîsî qise biken'.

Ey le kurt xayen da çî? her wek rexnegiranî dîke amajeyan pê kirdûwe, le kurt xayen da ême pêman nakrê boçûn û rruwangey cût lehceyetî wela binêyn. Ta ew katey ew aste le tehemul pêk dê ke boçûnî sêyem be amancî danawe, zerer kirdinî ew mindallaney ke tuwanayan be Ingîsiy standard naşkê herwa dirêjey debê. Le ber ewe, tenê piştîwanîkirdin le boçûnî sêyem lewaneye bibête hoy tenexî kirdin le pêdawîstiyekanî ew mindallane. Ca boye, le rruwangey zimannasewe, çareserî here

cêy rezamendî gîrugiriftî axêweranî nastandard le kultûrêk da ke Inglîsiy standardî be ser da zalle eweye ke le medresekan da têhellkêşêk le her dûk le boçûnekan , wate cût lehceyetî û têgeyştin û qebûllî ciyawaziye lehceyyekan reçaw bikrê, be le ber çawgirtinî ewey ke wa heye cût lehceyetî beşêk serkewtû bê (ewîş renga tenê le nûsîn da) û lewaneye be metirsî bê, be taybetî eger nezanane bikrê, eweş le rruwangey birewpêdanî bê bawerrî zimaniyewe.

Eger ême bimanewê corawcoriy zimanî le dinyaya da birew pêbideyn û bî parêzîn - û hellbet be wurdî corawcoriy zimanî çeçî babetî komellnasîziman e - ew demî pêwîstîman beweye gişt axêweranî gişt zimanan û gişt lehceyan be tewawî lew dillniyayiyeda bin ke şêwezarekanî zimanekeyan giştî berhe mêkî allozî serincrakêşî însanekan, komelle însaniyekan û be deyan hezar sall mêjûy mirovayetiyn, û eweş ke gişt ew şêwezaraney ziman nixî eweyan heye rabigwêzrêne ew weçaney berrêwen bèn.

Serçawey em wergêrrane bendî 10 û kotayî kitêbî:

Sociolinguistics An introduction to language and society, PETER TRUDGILL, Fourth edition 2000, Penguin Books. Chapter10,PP 185-203

ERKÊN HERFEKÊ DI KURDÎ DE:

î

î

1. dazdehem herfa alfabeya kurdî-latînî û hevdengî ئى ya kurdî-erebî ye
2. forma dema niho bo kesê duyem ji lêkera *bûn* dema peyva berî vê 'bûn'ê bi tîpek dengdar bi dawî tê:
Tu kurd î?
Tu çawan î?

-î

1. paşbendikek e pê navdêr ji rengdêran tên çêkirin:
qencî (< *qenc+î*), *xirabî* (< *xirab+î*), *sorî* (< *sor+î*)
2. paşbendikek e pê rengdêr ji navdêran tên çêkirin:
avî (< *av+î*), *bajarî* (< *bajar+î*), *zîvî* (< *zîv+î*)
3. paşbendikek e pê formên tewandî yên navdêrên zayendnêr ji formên wan yên netewandî tên çêkirin:
gundî (< *gund+î*): Ez çûm nav gundî. *Hesenî*: Hesenî av da me
4. paşbendikek e pê navên zimanan ji navên gelan tên çêkirin:
kurdî (*kurd+î*), *erebî* (*ereb+î*), *inglîzî* (*inglîz+î*)
5. paşgira kesî li gel cînavê duyem yê yekhejmar (tu):
dibêjî (tu dibêjî)
dixwî (tu dixwî)
6. (ya/yê/yê) wê/wî:
serî (serê wê/wî)
destî (destê wê/wî)
7. (*devokî*): paşgira kesî li gel cînavê duyem yê yekhejmar (ew):
ew dibêjî (ew dibêje)
8. (*bi soranî*) wî yan wê:
gutî/wutî (wê/wî got)

î-

1. pêşbendikek e wateya **ev**, **vê** û **vî** dide hin peyvan:

îro (< î+ro) = ev roj, vê rojê

îsal (< î+sal) = ev sal, vê salê

îşev (< î+şev) = ev şev, vê şevê

THE ERGATIVE CONSTRUCTION IN KURDISH

Theodora Bynon

It is well known that during the course of their histories a number of Indo-European languages, all of them members of the Indo-Iranian branch of the family, developed an ergative construction. Thus, in certain tenses of the verb, their grammars came to treat in formally identical manner the subject of an intransitive verb and the logical object of a transitive verb, the agent (or logical subject) of this latter being given a different morphological marker.⁵⁵ Now although ergativity has been studied in a wide variety of languages as a synchronic phenomenon, the opportunities for examining it from a diachronic point of view are in the great majority of cases severely limited by lack of historical documentation. The Indo-Iranian languages, however, form a notable exception. These, thanks to the availability of texts from closely related languages covering a time-span of some three millennia, provide us with a chance to observe both the development of the construction and its subsequent decline. The present paper will do no more than attempt to trace a part of this process, namely the way in which the ergative construction has disappeared from a certain area of western Iranian. It bases its arguments upon the assumption that the geographical continuum of the Kurdish dialects, whose grammars exhibit the whole range of possibilities from fully ergative systems in the north to fully accusative systems in the south, reflects the successive stages of a diachronic process. This being granted, it should be possible by ordering the synchronic patterns of representative dialects from the northern, the central and the southern regions, to arrive at a picture of the historical sequence of events which has led to the loss of ergativity in the southern dialects and to isolate the mechanisms involved in their resultant restructuring. The wider problems of precisely

⁵⁵ In Basque, a typical ergative language, the subject of an intransitive verb is in the same 'absolute' case as the direct object of a transitive verb and the subject of this latter is in the 'ergative' case. Thus *gizon 'man'* is in the absolute case (marked by zero suffix) in both *gizon ethorri d-a* 'a man has come' and *aita-k gizon ikusi d-u* 'the father has seen a man', *aita-k* 'father' in this latter being in the ergative, or 'agentive', case (marked by the suffix -k). In addition, the prefix *d-* of the final auxiliary verb in both sentences refers to *gizon* so that one could speak of the verb as 'agreeing' with *gizon* were it not for the complicating factor that in addition to this prefix the auxiliary also carries a personal ending (-t in the first, -k in the second, zero in the third person) which marks the logical subject. Thus in *aita ikusi d-u-t* 'I have seen the father' the prefix *d-* reflects the logical direct object in the absolute case *aita* and the suffix -t marks the logical subject 'I': see Wagner (1978), 38. Similarly in Georgian, *iremi 'stag'* is morphologically identical in *iremi igo tgeAi* 'the stag was in the wood' and *monadire-m mokla iremi* 'the hunter killed the stag', the agent or logical subject in the latter sentence again having a distinctive marker -m: see Schmidt (1973), 109. For list of references see p. 224.

how the construction arose historically and of why within the Indo-European family it appears to be confined to Indo-Iranian will not be dealt with here.⁵⁶

The dialects of central Kurdistan can be divided at approximately the latitude of Mosul into a northern and a southern group, the line separating them following roughly the course of the Greater Zab, an eastern tributary of the river Tigris in Iraq. The northern group will be represented in our discussion by the dialects of Amadiye and Sinjar (Blau, 1975) and by a somewhat normalized variety of Kurmanji (Bedir Khan and Lescot, 1970), the southern dialects by Mukri (Mann, 1906-9) and Suleimaniye (MacKenzie, 1961). For the Suleimaniye sentences I am indebted to a native speaker of that dialect, Mr. W. O. Amin, who is at present working on a grammatical description of his language. In addition to the above, I have relied heavily for all the Iraqi dialects on the wealth of information contained in MacKenzie (1961)⁵⁷. The transcriptions are in all cases those of my sources.

We shall first examine the relevant syntactic patterns in the northern dialects.⁵⁸ In these both the noun and the pronoun inflect for case. Apart from the vocative (which does not concern us here), there are two cases, the direct and the oblique, formally distinguished either by means of suffixes or, in the case of certain pronouns, by suppletive forms. Ergativity, as is also the case in those other Indo-Iranian languages which exhibit it, is confined to the so-called past tenses of the transitive verb. The past tenses comprise paradigms employing both simple and periphrastic constructions. The latter, which are formed by means of a participial form of the main verb and an auxiliary, will not be dealt with since they are irrelevant to the problems under discussion. The simple past tenses are derived by means of aspectual and modal prefixes from the past stem of the verb. The present tenses are derived in parallel fashion from the present stem, although they do not have an ergative construction. A simple verb form, whether present or past, consists of three elements: a prefix, a verb stem and a suffixed person-number marker (or ' ending '). The sets of person-number markers employed in the present and past tense paradigms differ formally only in the third person singular, the present tenses here having an overt marker, the past tenses zero. Thus, in Kurmanji:

First person singular

Third person singular

⁵⁶ For a discussion of the areal, typological and historical aspects of ergativity on a world scale and a comprehensive bibliography, see Wagner (1978); for ergativity in Indo-Iranian see e.g. Schmidt (1973), 116, notes 36, 37; for Hindi see Allen (1950); for hypotheses regarding ergativity in Proto-Indo-European, see Schmidt (1977).

⁵⁷ I am also grateful to Professor D. N. MacKenzie for valuable criticisms and comments on an earlier version of this paper.

⁵⁸ Bedir Khan and Lescot (1970), 176 f., 93 f.; cf. Blau (1975), 48, 71; MacKenzie (1961), 106 f., 155 f., 193 f.

Present

(intr.)	ez di-kev-im 'I fall'	ew di-kev-e 'he falls'
---------	-----------------------	------------------------

(tr.)	ez di-bin-im 'I see'	ew di-bin-e 'he sees'
-------	----------------------	-----------------------

Past

(intr.)	ez ket-im 'I fell'	ew ket 'he fell' (tr.)
---------	--------------------	------------------------

	te ez dît-im 'you saw me' (erg.)	min ew dît 'I saw him' (erg.)
--	----------------------------------	-------------------------------

Although the morphological difference is located within a single person, we will follow the practice of the grammars consulted and treat the personnumber markers as comprising two discrete sets, labelling those which go with the present stem set A and those which go with the past stem set B. The present tense is thus formally characterized by the formula prefix di + present stem + set A, the preterite by zero prefix + past stem + set B. In the examples the verbs will not be segmented, but the appropriate formula will be placed in the heading before each section so that the glosses accompanying the sentences may be confined to syntactic information. The present tense may be taken as representative of all tense and modal paradigms based on the present stem, and the preterite as representative of all those based on the past stem (pres. = present stem, past = past stem, dir. = direct case, obl. - oblique case):

Intransitive verb in the present tense (di + pres. + A):

(1) hesp	dikeve	'the horse falls'
horse-dir.	fall-3 sg.	

(2) hesp	dikevin	'the horses fall'.
horse-dir.	fall-3 pl.	

Intransitive verb in the preterite (zero + past + B):

(3) Mirov	hat	'the man came'
man-dir.	come-3 sg.	

(4) Mirov		hatin	'the men came'.
man-dir.		come-3 pl.	

Transitive verb in the present tense (di + pres. + A):

(5) hesp	mirovî	dibîne	'the horse sees the man'
horse-dir.	man-obl.	see-3 sg.	

(6) hesp	mirovan	dibîne	'the horse sees the men '.
horse-dir.	man-obl.-pl.	see-3 sg.	

Transitive verb in the preterite (zero + past + B):

(7) şivên	hesp	dît	'the shepherd saw the horse'
shepherd-obl.	horse-dir.	see-3 sg.	

(8) şivên hesp	dîtin	'the shepherd saw the horses'
shepherd-obl.	horse-dir.	see-3 pl.

(9) şivanan	hesp	dît	'the shepherds saw the horse'
shepherd-obl.-pl.	horse-dir.	see-3 sg.	

(10) şivanan	hesp	dîtin	'the shepherds saw the horses'.
shepherd-obl.-pl.	horse-dir.	see-3 pl.	

It will be seen that in the first four sentences the noun phrase is in the direct case (the unmarked form of the noun, with zero suffix in both singular and plural) and in both the present and preterite tenses the verb agrees with it. Sentences (5) and (6) are formally parallel to sentences (1) to (4), except for the presence of a second noun phrase in the oblique case functioning as direct object. In sentences (7) to (10), however, it is the logical subject, or agent, which is in the oblique case while the logical object, or goal, is in the direct case and determines verbal concord. Mainly on historical grounds, such sentences as (7) to (10) are traditionally interpreted as passives, it being stated that in the past tenses transitive verbs obligatorily take passive form ('das transitive Präteritum ist "passivisch": Morgenstierne, 1958, 172). This analysis is, with minor reservations,⁵⁹ also the one adopted in most of the analyses of Kurdish dialects which have been consulted (MacKenzie, 1961, 193; Blau, 1975, 71 f.). There is no doubt that it fits part of the observable facts. Thus, in common with passives in general, it is the agent which is the marked form from the point of view of the morphology whereas the goal is unmarked and determines the concord of the verb so that it may be considered to be the grammatical (or 'surface') subject of the sentence.⁶⁰ But, while the situation with regard to case marking and verb agreement would seem to permit the analysis of sentences (7) to (10) as passives, there are other criteria which speak against such an interpretation. Firstly, the fact that the agent is the more marked form morphologically is a phenomenon which is not limited to passives but is also characteristic of ergative constructions, in which the agent typically carries an overt morphological marker. Certain languages use a special case for this function whereas others use a case which also performs other syntactic functions, as is the situation here. Secondly, and much more importantly, sentences (7) to (10) lack a regular syntactic relationship with corresponding active sentences and thus fail to comply with a criterion which has always been considered an essential part of the definition of passive.⁶¹

Thus one would not normally speak of a sentence as being passive if there were not, in the language in question, a related sentence employing the same lexical items and exhibiting regular differences

⁵⁹ MacKenzie (1961), 193 makes the point that the past tenses of transitive verbs are conjugated in the same manner as those of intransitive verbs.

⁶⁰ Thus, in the active sentences *puer puellam amat*: the boy loves the girl, the agent is in the least marked form whereas in the corresponding passive sentences it is much more marked: *puella a puero amatur*: the girl is loved by the boy. The claimed isomorphism of passive and ergative constructions (Schmidt (1973), 111) is, however, only partial even in this respect, since there are often far more cogent syntactic arguments for the 'subjecthood' of the surface subject of a passive than for that of an ergative construction; see Anderson (1976) for various syntactic tests for subjecthood. We will in this paper adhere to the traditional view that the noun phrase which determines verbal concord is the surface subject.

⁶¹ F7 or a brief survey of opinions, from Brugmann to Chomsky, see Schmidt (1963), 2 ff.

of syntactic structure. There would seem to be two basic views regarding the nature of the category passive. Either one may see the relationship between active and passive sentences in terms of the reversal of surface syntactic functions, the direct object of an active sentence 'becoming' the grammatical subject and topic (or theme) of the corresponding passive sentence with the subject of the active sentence 'becoming' the agent, or one may interpret passivization as the suppression of the agent, that is to say the intransitivization of a transitive verb, since it is a general characteristic of passives to require only one obligatory noun phrase, which is always the goal or logical object and never the agent. Whichever definition of the category be accepted, a passive only exists by virtue of the regular formal opposition which exists between it and a corresponding active, and of these two it is invariably the passive which is the marked category.

Now in the Kurdish dialects discussed so far, the only syntactic pattern which has a regular relationship with that illustrated by sentences (7) to (10) is the so-called agentless passive which can be regularly formed from it by deletion of the agent, conversion of the main verb to the infinitive, and the insertion of an auxiliary functioning as marker of passive voice (Bedir Khan and Lescot, 1970, 193; Blau, 1975, 72; MacKenzie, 1961, 195): e.g. Kurmanji *ew hat ditîn* 'it was seen'.⁶² Such an overt morphological marker of voice is however precisely what is absent from the verb forms of sentences (7) to (10). The verb forms of these consist of prefix + verb stem + person-number marker so that they are structurally exactly parallel to those of sentences (5) and (6). Finally, so far as the topic-comment (theme-rheme) relationship is concerned, ergative sentences have the same thematic structure as active and not passive sentences have in accusative languages in that it is the agent, and not the goal, which is the topic (or theme). By topic we mean the sentence-initial constituent about which new information is to be conveyed, irrespective of whether or not it is also the surface grammatical subject (see Lehmann, 1976). In terms of thematic structure, therefore, the ergative construction of the past tenses of Iranian exactly parallels the accusative-type active of their present tenses (cf., for Pashto, Tegey, 1978, 24). For all these reasons we believe that sentences (7) to (10) must be interpreted as ergative and not as passive.

To summarize, in these northern Kurdish dialects the situation for the present tenses is comparable to that of any accusative language such as Latin or English, that is to say transitive sentences are structurally parallel to intransitive ones save for the presence of an additional noun phrase fulfilling

⁶² In Kurmanji, as in a number of other languages, ergative and (agentless) passive constructions coexist and there is thus no systematic incompatibility of the two as has been claimed (see Schmidt (1973), 111).

the role of logical object. In the past tenses on the other hand the syntactic pattern of transitive sentences is a typically ergative one in that the noun phrase with which the verb agrees is no longer the agent but the goal and there is an additional noun phrase in left-most position performing the role of agent.⁶³

If we now turn to the southern group of dialects, we find that the treatment of transitive verbs in the past tenses is not uniform throughout the area. For, while the same ergative construction with which we are already familiar is found in the northernmost of these, in the south we find a fully accusative system. Let us examine the situation in the southernmost dialect, Suleimaniye. As opposed to what we have seen for Kurmanji, neither the noun nor the pronoun of Suleimaniye inflects for case, the syntactic functions of nuclear noun phrases (that is to say, of noun phrases not preceded by prepositions) being determined by position alone. The normal or unmarked word order for transitive sentences is agent (which is also the surface subject), followed by goal (which is also the surface object), followed by verb. The verb has present and past stems and two sets (A and B) of person-number markers parallel in both phonological form and syntactic distribution to those already described for Kurmanji. Unlike Kurmanji, however, Suleimaniye also possesses a third set of exponents of person and number, quite distinct from both the personal pronouns and the markers suffixed to the verb stem. This third set of personnumber markers, which in the singular have the forms -(i)m, -(i)t, -î/y, in the plural -man, -tan, -yan, we shall label set C. Let us examine the equivalents in Suleimaniye of the ten Kurmanji sentences analysed above:

Intransitive verb in the present tense (a + pres. + A): (1')

(1) espeke	ekewêt	'the horse falls'
horse-the	fall-3 sg.	
(2) espekan	ekewin	'the horses fall'.
horse-the-pl.	fall-3 pl.	

⁶³ This analysis entails that in minimal sentences with a transitive verb and a single noun phrase this noun phrase will be interpreted as agent in the present but as goal in the past. This point could not be tested since the sources consulted lack the relevant information. It would, however, seem likely that neither of the two noun phrases of a transitive sentence may be absent.

Intransitive verb in the preterite (zero + past + B):

(3) pyaweke hat 'the man came'
 man-the come-3 sg.

(4) pyawekan hatin 'the men came'
 man-the-pl. come-3 pl.

Transitive verb in the present tense (a + pres. + A):

(5) espeke pyaweke ebînêt 'the horse sees the man'
 horse-the man-the see-3 sg.

(6) espeke pyawekan ebînêt 'the horse sees the men'.
 horse-the man-the-pl. see-3 sg.

Transitive verb in the preterite (... - C zero + past):

(7) a_waneke espeke-y bîna 'the shepherd saw the horse'
 shepherd-the horse-the 3 sg. see

(8) şwaneke espekan-î bînî 'the shepherd saw the horses'
 shepherd-the horse-the-pl. 3 sg. see

(9) şwanekan espeke-yan bînî 'the shepherds saw the horse'
 shepherd-the-pl. horse-the 3 pl. see

(10) şwanekan espakan-yan bînî 'the shepherds saw the horses'
 shepherd-the-pl. horse-the-pl. 3 pl. see

It will be seen that in all four sentence types, irrespective of whether the verb is transitive or intransitive, present or past, the person and number of the subject are regularly repeated in a person-number marker elsewhere in the sentence. Syntactically therefore, in respect of concord, there is total systematic regularity. What is irregular, however, is the way in which concord is marked morphologically. For, while the distribution of sets A and B is the same as in Kurmanji in the case of intransitive verbs in all tenses and of transitive verbs in the present tense, in the past of transitive verbs we find as person-number markers only the members of set C and these furthermore occupy a different position from the members of sets A and B, not normally being attached to the verb stem at all but rather to the direct object. It is only when there is no overt direct object and no other suitable constituent present to which they could attach themselves that they are in fact suffixed to the verb stem (see Edmonds 1955, MacKenzie 1961, 109 for a hierarchy of potential 'hosts'). Notwithstanding this irregularity, if we accept as the definition of concord the repetition of the person-number features of the subject by a morphological marker elsewhere in the sentence, we must from the point of view of its concord relations class Suleimaniye as an accusative language, and this in spite of the fact that the morphological exponents of concord employed in the transitive past are not formally or positionally parallel to those employed in the intransitive tenses and in the transitive present.

If we compare the above syntactic formulae for Suleimaniye with those given on p. 215 for Kurmanji, we see that they are identical in the case of intransitive verbs and of transitive verbs in the present tenses. For transitive verbs in the past tenses, however, not only their syntactic patterns but also their constituent structures are quite different in that, whereas in Kurmanji the marker of person-number concord (a member of set B) is a constituent of the verb, in Suleimaniye it is an immediate constituent at sentence level (a member of set C). The difference between the two dialects thus lies in the syntactic status of the person-number markers used. For it can be shown that the markers of set C in Suleimaniye are pronouns, that is to say that syntactically they have the status of noun phrases. In order to substantiate this claim, let us examine the structure of pronominal sentences in the two dialects. Examples (11) to (20) illustrate the situation for transitive verbs in Kurmanji (Bedir Khan and Lescot, 1970, 94, 176):

- (11) ez mirovî dibînim 'I see the man'
 I-dir. man-obl. see/pres.-I sg.

- (12) ez mirovan dibînim 'I see the men'
I-dir. man-obl.-pl. see/pres.-I sg.
- (13) min mirov kuşt 'I killed the man'
I-obl. man-dir. kill/past-3 sg.
- (14) min mirov kuştin 'I killed the men'
I-obl. man-dir. kill/past-3 pl.
- (15) ez we dibînim 'I see you (pl.)'
I-dir. you-obl. see/pres.-I sg.
- (16) min hûn dîtî 'I saw you (pl.)'
I-obl. you-dir. see/past-2 pl.
- (17) hûn min dibînin 'you (pl.) see me'
you-dir. I-obl. see/pres.-2 pl.
- (18) we ez dîtî 'you (pl.) saw me'
you-obl. I-dir. see/past-i sg.
- (19) ew wî dibîne 'he sees him'
he-dir. he-obl. see/pres.-3 sg.
- (20) wî ew dît 'he saw him'.
he-obl. he-dir. see/past-3 sg.

It will be seen that the structure of these pronominal sentences exactly mirrors that of sentences (examples 5 to 10) in which the subject and object is a full noun phrase (that is, a phrase consisting of or having as head, a noun), this latter in each case being replaced by a personal pronoun in the appropriate case form. The equivalent sentences in Suleimaniye are:

(11) min pyaweke ebînim 'I see the man'

I man-the see/pres.-1 sg.

(12) min pyawakan ebînim 'I see the men'

I man-the-pl. see/pres.-1 sg.

(13) min pyaweke-m kuşt 'I killed the man'

I man-the 1 sg. kill/past

(14) min pyawekan-im kuşt 'I killed the men'

I man-the-pl. 1 sg. kill/past

(15) A:

min êwe ebînim 'I see you (pl.)'

I you-pl see/pres-1 sg.

B:

e-tan-bîn-im

(16)

A: min êwe-m bînî 'I saw you (pl.)'

B: bînî-m-in

(17)

A: êwe min ebînin 'you (pl.) see me'

B: em-bîn-in

(18)

A: êwe min-tan bînî 'you (pl. saw me')

B: bînî-tan-im

(19)

A: ew ew ebînêt 'he sees him'

B: ey-bîn-êt

(20)

A: ew ewî bînî

B: bînî-y

In these Suleimaniye examples it will be noted that, when both subject and object are pronominal (sentences 15' to 20'), there are two possible ways of expressing the same meaning, one (15'a to 20'a) using personal pronouns, the other (15'b to 20'b) relying solely on the person-number markers. In the first of these constructions the pronouns behave like full noun phrases, and there is no problem. In the second it will be seen that all three person-number marker sets (A, B and C) are used but with a well-defined distribution: set A has logical subject function throughout and is confined to the present tenses, set B has logical object function throughout and is confined to the past tenses, set C functions as both logical subject and logical object dependent upon tense.

Looking at this thoroughly complex pattern in terms of morph sequence, it will be seen that the members of set C generally precede those of sets A and B, and furthermore that they immediately follow the initial morph of the verbal complex irrespective of its status (prefix in the present, verb stem in the past). Their behaviour in these verbal complexes in fact exactly parallels their behaviour in sentences with full noun phrases (sentences 7' to 10') or personal pronouns (sentences 18'a, 20'a), where they regularly attach themselves to the first constituent other than the logical subject. These positional properties of the members of set C, taken in conjunction with the fact that they never occur initially in a sentence or phrase, point to their clitic nature. Their syntactic functions on the other hand inescapably identify them as pronouns for, apart from acting as direct and indirect object of a transitive verb in the present tenses and as agent in the past tenses, they also occur in

'genitive' relation to a noun phrase (*kitêb-yan* 'their book') and may be governed by a preposition (*lê-man-î sendin* 'he took them from us': MacKenzie, 1961, 114).

961, 114). While the pronominal status of set C has never really been questioned, the fact that (in spite of their formal and distributional parallelism with set B of Kurmanji) the members of set B in Suleimaniye are also pronouns is less obvious-although it was clearly stated by Edmonds as early as 1955.⁶⁴ For whereas in the intransitive past the members of set B in Suleimaniye might conceivably be interpreted as the 'personal endings' of the verb, such an analysis fails to take account of the fact that in the transitive past (which, unlike the situation in Kurmanji, is not of course ergative) they fulfil exactly the same functions as are performed in the present tenses by set C, namely those of direct object and indirect object (noun phrase governed by preposition). With respect to this latter function, compare the following sentences in which the preposition *bo* 'to, for' occurs first with a present and then with a past tense verb form (Edmonds, 1955, 498, 502):

diyariy-êk-tan	bo	e-hên-în	'we shall bring a present for you'
present-one-2 pl.	for	pref.-bring/pres.-1 pl.	

in which *bo* governs *tan* (2 pl. C)

and

<i>Xwa</i>	<i>bo-y</i>	<i>nard-im-î(t)</i>	God sent you to me'
God	for-3 sg.	send/past - 1 sg. B - 2 sg.	

in which *bo* governs *im* (1 sg. B). The choice between sets B and C is, it will be seen, dependent solely upon the tense of the verb. Only the 'genitive' construction may employ set C in all tenses (see MacKenzie, 1961: 229)

We have so far considered the evidence for the pronominal status of sets B and C. Can the members of set A also be classed as pronouns? We have seen that their syntactic distribution is much more limited than that of sets B and C, their only function being to mark agreement of the subject with the verb in the present tenses. We have however also noted (p. 212) that the only formal difference between its members and those of set B lies in the third person singular, all the other forms being

⁶⁴ The statement is worth quoting in full: 'The pronouns in their separable forms may be used to perform any function of a noun [read: noun phrase] but, unless emphasis is intended, it is generally more idiomatic to use the affixes [that is to say our sets B and C]': Edmonds (1955), 491.

identical. There is furthermore no environment in which these two third person forms can contrast, the A form occurring after the present stem of the verb, the B form after the past stem or after a member of set C. There might thus be grounds for treating the third person suffixes as allomorphs and collapsing sets A and B into a single paradigm so that all person-number markers will be pronominal. Such a choice would have important consequences for the analysis of verbal structure in Suleimaniye, for, if it is correct and we are to consider all person-number markers as pronouns, this necessarily implies that Suleimaniye does not have the 'personal' verb of the majority of Indo-European languages and that instead we have an 'impersonal' verb whose pronominal satellites do not signal the subject in any way differently from the direct and indirect objects.⁶⁵

Alternatively, instead of basing ourselves upon the formal similarities of the markers, we may make the basis of our analysis the distributional differences between the three sets, although this entails in the case of set B operating with homophonous paradigms. MacKenzie thus interprets set A as 'purely verbal' (that is to say, as serving solely as verbal endings), set B as both verbal and pronominal (that is, as having two formally identical subsets, one being verbal endings the other pronouns), and set C as pronominal only. If, however, we adopt this latter view, thus retaining the concept of a personal verb, we must bring the verb forms of the transitive past into paradigmatic alignment with those of the transitive present and of the intransitive verb, both of which agree with the subject in person and number, and interpret the absence of a personal ending in the transitive past as an instance of zero marking. The resultant zero suffix which has to be posited for each person in the transitive paradigm will then be an allomorph of the corresponding member of set B of the intransitive past and like it should logically signal agreement with the subject. In MacKenzie's analysis, however, it is taken as a marker of agreement with the logical object. Although there can be no doubt that this analysis is historically correct and accords with the synchronic structure of related dialects including Kurmanji, it cannot be justified on purely internal and synchronic grounds. For, as we have seen, nowhere else in Suleimaniye is there overt agreement of the verb with the logical object.

We have seen that if we opt for zero morphs in the transitive past we must treat these as allomorphs of the overt markers in the intransitive past, signalling agreement with the subject. And indeed in Persian, a language which is both contiguous and closely related historically, the endings of the

⁶⁵ Thus Wagner (1978), 46 ff. considers the non-orientation of the verb to be a typical feature of ergative languages; although now no longer ergative in fact, Suleimaniye would on this basis qualify as an ergative language.

intransitive past were analogically transferred to the transitive past—a regularization process which clearly presupposes an identical synchronic analysis. This solution has however at least one obvious drawback in that it disregards the possibility of an overt marker in the form of the clitic pronoun in favour of a covert marker as the locus of concord. Indeed, on present evidence at least, none of the synchronic analyses so far proposed would appear capable of relating the morphological structures to the syntactic rules in a simple and straightforward manner.

Although the complexity of the relationship which exists between the morphology and the syntax of Suleimaniye may appear strange from a synchronic point of view, its explanation in terms of the history of the language is obvious enough. For it is clear that, while restructuring its syntax in an accusative direction, it has retained the bulk of the morphology of an earlier ergative state. The manner in which this syntactic restructuring is most likely to have come about can be seen if we compare the verbal morphology of Suleimaniye with that of Kurmanji. In our descriptions of the two dialects we equated their sets A and B of person-number markers on the grounds of shared phonological form and distribution in verbal constructions. Classing them on these same grounds as 'diachronic sames', we can see that the first important difference between the northern dialects and Suleimaniye is the absence of the 'ergative' verbal endings from the transitive past in the latter. It must have been the loss of these endings in Suleimaniye which brought about the syntactic restructuring. For with their disappearance there no longer remained any overt link between the verb and the object so that the object lost its status as surface subject and this property now passed to the agent. We must presumably seek the starting-point for this structural change in the most common sentence-type, in which the logical object of the (still ergative) construction is either a full noun phrase in the singular or a third person singular pronoun, so that the verbal ending will in either case be zero (see examples 13 and 20 above). In such a sentence there is thus no overt marker of agreement of the verb with either the logical subject or the logical object. We must assume that the suffixless verb form spread from this sentence-type to sentences with first or second person object in the singular and with object in any person in the plural, resulting in the loss of all formal link between verb and logical object.

Two ways in which the status of surface subject was transferred from the logical object to the agent may be envisaged. If we accept the synchronic analysis which postulates zero endings for the transitive past we may simply assume that after the loss of the old 'ergative' endings their absence was interpreted as zero exponency of concord and, since the only overt markers of concord

elsewhere in the language all referred to the agent, the transitive past was reanalysed accordingly. This solution it will be noted treats the change from ergative to accusative concord in isolation, without relating it in any way to the second major development which took place in Suleimaniye, namely the insertion of an obligatory pronominal copy of the agent in past-tense transitive sentences. It would, however, appear equally feasible that this pronominal copy of the agent was instrumental in bringing about the syntactic restructuring since, following our alternative synchronic analysis, the clitic pronoun would, in the absence of an overt verbal ending, have had to be reinterpreted as marking concord with the agent. One good argument in favour of this interpretation is the fact that sentences without the clitic pronoun are totally lacking in Suleimaniye.

Before attempting to decide in favour of one solution rather than the other, let us then examine this second major development in greater detail. We have seen that Suleimaniye differs from Kurmanji in possessing the personnumber markers of set C, which are absent from Kurmanji. Now we know that the members of set C continue in both phonological form and syntactic distribution the Old Iranian clitic pronouns a characteristic of whose paradigm was the absence of a nominative form. By Middle Persian, the closest relative to the ancestor of the modern Kurdish dialects for which we have written data, their case paradigm had been reduced to a single form per person, they were suffixed to the first suitable item in the sentence and they had the same syntactic function as a noun or pronoun in the oblique case (Henning, 1933, 242 f.). This latter was employed, as in the northern dialects of Kurdish, to mark the object of a transitive verb in the present and the agent in the ergatively constructed past. Given the fact that the ancestors of set C were clitic pronouns having the distribution of an oblique case, its syntactic distribution in Suleimaniye is fully accounted for with the sole exception of its use in the transitive past, where it obligatorily repeats the syntactic features of a nominal or pronominal agent. For we have seen that in both Middle Persian and northern Kurdish a noun phrase in the oblique case could by itself fulfil the role of agent. Suleimaniye, therefore, would appear to have innovated by obligatorily inserting a clitic pronoun repeating the person and number of the agent. Now an exactly parallel formal construction is still used in Suleimaniye for the purpose of topicalizing any nominal constituent other than the agent. If such a nominal constituent is made the topic, it is moved to the head of the sentence and its person and number features are repeated by affixing the appropriate member of set C to the constituent

following the agent. Thus the first of the following two sentences is thematically unmarked whereas in the second the direct object has been topicalized⁶⁶:

min	xwardinakan-im	xward	'I ate the food'
I	foodstuff-the-pl.-1 sg.	eat/past	
xwardinakan	min	xward-im-in	'as for the food, I ate it '.
foodstuff-the-pl.	I	eat/past-I sg. C-3 pl. B	

This suggests that the syntactic pattern characterized by the pronominal copy of the agent was originally also a marked one and that topicalization of the agent must have been generalized to become the unmarked norm.

Further evidence regarding the nature of the topicalization rule and its place in relation to other syntactic constructions may be adduced from dialects of the southern group which occupy an intermediate position between the two extremes so far described. Thus Mukri has both the ergative construction and two case system of Kurmanji and the northern group and the construction with pronominal copy of the agent of Suleimaniye. Mukri has in fact two syntactic possibilities for rendering the transitive past. The rarer of these two constructions is that of the northern dialects, which places the agent in the oblique case and lacks the pronominal copy. The more usual one is that found in Suleimaniye with the pronominal copy of the agent, although it should be noted that here the agent is in the direct and not the oblique case. Mann (1906, lxxxv f.) accounts for this latter pattern in the following way. Starting from the Old Iranian passive, from which the ergative construction arose,¹³ he argues that a sentence such as

seg	hel-î-girt	'the dog took it (the ring)'
dog-dir.	pref.-3 sg. -take/past-zero	

is to be understood as having originally meant 'the dog, it (the ring) was taken by him ', that is with both noun phrases in the nominative (the ancestor of the direct) case, but for different reasons. It

⁶⁶ For a return to this older interpretation, despite Benveniste (1952), see Cardona (1970).

is the appropriate case for the first noun phrase because this is placed ahead of the sentence proper as the topic or theme, and it is the appropriate case for the second because it is the reflex of the grammatical subject of an earlier passive. Note that this analysis, which assumes that the topicalized agent precedes the sentence proper and is thus not a constituent of it, neatly explains the position of C in the sentence: being clitic, it cannot occur sentence or phrase initially and the earliest possible slot it can occupy is immediately after the first constituent.

We are now in a position to attempt a synthesis of the historical developments which must have taken place in the various dialects. In the northern group the most important innovation was the loss of the clitic pronouns (see MacKenzie, 1961, 222) and with them the loss of the topicalization rule. The southern group, while retaining these pronouns together with the topicalization rule, innovated to varying degrees. Of all the Kurdish dialects those intermediate between the northern group on the one hand and Suleimaniye on the other may perhaps be considered the most conservative. Thus the only significant development in Mukri seems to have been the almost total replacement of the simple (ergative) construction of the transitive past by the thematically marked (though still ergative) construction with topicalized agent. In Suleimaniye this replacement process has reached completion, for we have seen that it lacks all trace of the original unmarked construction and has made topicalization of the agent obligatory so that this latter construction has ceased to be a marked one. The complete loss of the simple construction lacking a pronominal copy of the agent may in fact constitute an argument in favour of treating the clitic pronoun, and not the verb, as the locus of concord in the transitive past. For, due to the loss of case, the expected reflex of the unmarked construction in Suleimaniye would have been a sequence of two noun phrases without any case marking followed by a verb without any personnumber marker. To judge from results, this construction does not appear to have been a viable one and simply did not survive. Apart from losing the unmarked construction of the transitive past and case as a morphological category, the most important innovation of Suleimaniye has been the loss of the ergative construction.⁶⁷ As we have seen, this was brought about by the loss of the 'ergative' endings from the verb in the transitive past, leading to the conflation of agent and surface subject. Since Suleimaniye has at the same time retained a good deal of the verbal morphology of an earlier state

⁶⁷ N. J. Sims-Williams has suggested that the loss of the ergative construction in Kurdish is likely to be closely linked with the loss of the two-case system. I am grateful to him for this and other comments as well as for drawing my attention to the papers by Comrie and Tegey.

in which the syntax was still ergative, the restructuring at the syntactic level has resulted in an extremely complex relationship between morphology and syntax.

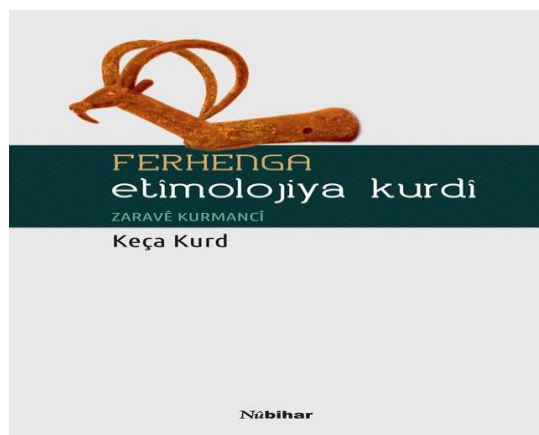
Finally the identification of the surface subject with the agent must also have been responsible for the reinterpretation as pronouns, in constructions such as (16'b), (18'b), and (20'b), of the person-number markers of set B. For, despite the fact that these latter are historically the endings of the verb marking ergative concord, the reinterpretation of the members of set C as obligatory copies of the agent must necessarily have entailed the members of set B losing their surface subject status, so that the only role they have retained is that of representing the object, now both logical and surface. As a result, the old verbal endings have (in this construction at least) become pronouns, although they have kept their position as appendices of the verb, thereby increasing the discrepancy between morphological form and syntactic function.

REFERENCES

- Allen, W. S. 1950-1. 'A study in the analysis of Hindi sentence-structure ', *Acta Linguistica*, vi, 68-86.
- Allen, W. S. 1964. 'Transitivity and possession ', *Language*, XL, 337-43. Anderson, S. R. 1976. 'On the notion of subject in ergative languages' in C. N. Li (ed.), *Subject and topic*. New York: Academic Press, 1-23.
- Bedir Khan, Emir Djeladet and Lescot, R. 1970. *Grammaire kurde (dialecte kurmandji)* (Librairie d'Amérique et d'Orient). Paris: Adrien Maisonneuve.
- Benveniste, E. 1952. 'La construction passive du parfait transitif ', *BSLP XLVIII* 52-62.
- Blau, Joyce. 1975. *Le kurde de 'Amadiya et de Djabal Sindjar*. Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Cardona G. 1970. 'The Indo-Iranian construction mana (mama) krtam' *Language XLVI*, 1-12.
- Comrie, B. 1976. *Ergativity*. Typescript.
- Edmonds, C. J. 1955. 'Prepositions and personal affixes in southern Kurdish ', *BSOAS*, xvn, 3, 490-502.
- Henning, W. 1933. 'Das Verbum des Mittelpersischen der Turfanfragmente ', *ZII*, ix, 158-253. Lehmann, W. P. 1976. 'From topic to subject in Indo-European ' in C. N. Li (ed.), *Subject and topic*. New York: Academic Press, 445-6.
- MacKenzie, D. N. 1961. *Kurdish dialect studies, I*. London: Oxford University Press.

- Mann, O. 1906-9. Die Mundart der Mukri-Kurden. Berlin: Georg Reimer.
- Morgenstierne, G. 1958. 'Neu-iranische Sprachen' in Handbuch der Orientalistik, 1. Abt., Band iv, 1. Abschnitt. Leiden: E. J. Brill, 155-221.
- Schmidt, K. H. 1963. ' Zum Agens beim Passiv ', IF, Lxvir, 1-12. Schmidt, K. H. 1973. ' Transitiv und Intransitiv ' in G. Redard (ed.), Indogermanische und allgemeine Sprachwissenschaft: Akten der IV. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 107-24.
- Schmidt, K. H. 1977. ' Probleme der Ergativkonstruktion ', Manchner Studien zur Sprachwissenschaft, xxxvi, 97-116.
- Tegey, H. 1978. 'Ergativity in Pashto ', Pashto Quarterly, I, 3, 3-88.
- Wagner, H. 1978. ' The typological background of the ergative construction ', Proceedings of the Royal Irish Academy, LXXVm , C, 3, 37-74.

”FERHENG A ETÎMOLOJÎYA KURDÎ” YA KEÇA KURDÎ

Ferhenga etîmolojîya kurdî navê ferhengokê ye ku ji aliyê jineke bi bernavê Keça Kurd ve hatiye nivîsîn. Kitêb nêzîkî 300 rûpelî ye û sala 2014 di nav weşanên *Nûbiharê* de hatiye çapkirin.

Di kitêbê de texmînen 1000 peyv hene. Nivîskar ew kêr-zêde bi keyfî anku li gor dilê xwe bijartine û şirove kirine.

Danera ferhengokê adeten pêşî behsa cinsê anku zayenda rêzimanî ya peyvê dike, başî gelek caran maneya peyvê şirove dike, hin caran nimûneyên di hevokan de dide û taliyê jî li gor zanîna xwe dibêje ka ew peyv ji kû hatiye anku etîmolojîya wê çi ye.

Mixabin ti hewleke cidî ya zanistî û zimannasî bo peydakirina etîmolojîya peyvên nehatiye dan. Ev kitêb ne ferhengeke etîmolojîk e lê ji serî heta binê ceribandineke zir-etîmolojîk e. Ji bilî peyvên bi zelalî pêkhatî wek "guhdarîkirin" (ku ji xwe her kes dizane ka ji çi pêk hatine û ne hewceyî ferhengên etîmolojî ye, hewlên peydakirina reh û rîşên peyvên pir kêr e.

Peyvên sade pir kêr tê de heye hatine vekolîn û etîmolojîya wan nehatiye peydakirin. Bo nimûne, peyvên wek "ez" yan "kirin" – û bi hezaran peyvên wisa ku ji peyvên bingehîn yên kurmançî ne – di vê ceribandîna de nayên dîtin. Çend etîmolojîyên peyvên nepêkhatî yên di ferhengê de heyî jî teqriben 100 % bi nezanistî û xelet hatine şirovekirin.

Bo nimûne, peyva "ageh" (agah) bi gotina wê "etîmolog"ê ji ji "a+guh" e ku qet ne rast e. Heta gelek ji peyvên pêkhatî jî xelet hatine şirovekirin. Wek mînak, peyva "malxwê" bi gotina wê ji "mal+xwarin" e tevî ku ne hewce ye mirov etîmolog jî be bo ku bi hêsanî fehm bike ku ew ji "mal+xweyî" (xwedî, xwedan, xudan) anku "xweyiyê/xwediyê/xudanê malê" ye.

Carinan jî tenê mane û bikaranîna peyvê hatiye diyarkirin bêyî ku ti hewleke zanistî yan nezanistî jî bo diyarkirina etîmolojîya wê hatibe dan.

"Dr phil." Husên Hebeş pêşgotineke pesinder ji kitêbê re nivîsiye ku tê de hem pesnê wê kitêbê û hem jî bi taybetî medhên ferhenga etîmolojî ya Cemal Nebez ya bi soranî *Wişenamey Êtîmolojîyay Zimanî Kurdî* jî dide. Helbet Cemal Nebez hinekî ji "Keça Kurd" zêdetir hewl daye ferhenga xwe wek berhemeke rast ya etîmolojî bide. Lê mixabin, ji bilî diyarkirina etîmolojîya hin peyvên ji zimanên ewropî, ferhenga Nebezî jî ji serî heta binê ceribandineke ji zanistiyê dûr e.

Cemal Nebez, berevajî rastiya ron, di ferhenga xwe de idia dike ku bo nimûne peyvên wek "silav, welat, wijdan" ne ji erebî "selam, wilayet, wicdan" in lê "welat" bi "war" ve, "silav" bi "salute" ya

latînî ve û "wijdan" jî bi "wisdom" ya inglîzî ve girê dide bêyî ku ti bingehê rastiyê ji van gotinan re hebe. Ev tenê çend nimûne ne, lê ceribandina Cemal Nebezî ji serî heta binî xwevedizîna ji rastiyan e û berhema wî bi nijadperistiyê kurdî ya çavkorane û kerb û kêneke bêhempa ya beramber erebî û farisî dagirtiye.

Husên Hebeş di pêşgotina xwe de pê ve diçe û rexne û tehnên neheq li berfirehtirîn û zanistîtirîn ferhenga etîmolojî ya zimanê kurdî ya çapkirî anku ferhenga R. L. Çabolov dike ji ber ku Çabolov peyvên ji erebî di ferhenga xwe de dane. Lê Çabolov ew peyv dane yên ku di kurdî hene û kurd bi kar tînin, ne yên ku li gor hin kesan "divê kurd van peyvên bi kar bînin, yan ev peyv kurdî ne û ev ne kurdî ne."

Paradoksa "Ferhenga Etîmolojiya Kurdî" ya Keça Kurd ew e ku bi nav ew ferhengeke etîmolojîk e lê hêjayiyên wê di rastiye de hin tiştên din in: Ew ji alî jineke navsere ya kurd ve hatiye nivîsîn, wê maneya peyvên bi awayekî balkêş û rewan şirove kiriye, cins û zayenda peyvên diyar kiriye, gelek caran nimûne ji helbestên klasîk yan ji folklorê jê re anîne û heta gelek wêne jî pê ve kirine.

Hêjahiyêke din ya vê ferhengê beramberî pêşnimûneya wê anku ferhenga Nebezî ew e ku ev ferheng ne bi kerb û kêna dijî zimanên cîran hatiye nivîsîn. Herçi Nebez e, hewl daye ku peyvên bi zelalî ji erebî û farisî jî, wek peyvên bi eslê kurdî şirove bike û heta idia dike ku ereb hatine û ew birine nav zimanê xwe. Berevajî hin zir-etîmologên din yê wek Cemal Nebez, Ramazan Çeper û Emeg Raman, Keça Kurd heta hin peyvên wek bi eslê xwe ji erebî yan tirkî qebûl dike jî. Bo nimûne, qebûl dike ku "alif" ji erebî û "quzilqurt" dikare ji tirkî be. Lê mixabin li beramberî "alif" a ji erebî, idia dike ku peyva kurdî "êm" e û hay jê nîne ku "êm" ji tirkî "yem" e (ji "yemek" anku "xwarin").

Mirov dikare peyvên ferhengê û şiroveyên wê bi balkêşî bixwîne. Lê mixabin mirov nikare vê ceribandîna bi ti awayî wek hewldaneke cidî ya ronkirina etîmolojiya peyvên kurdî bihesibîne.

Kêşey zimanî resmîy kurdî (2)

Pirsgirêka zimanê kurdî yê resmî (2)

Emîrî Hesepûr

wergerandin li kurmancî: **Kulturname**

Beşî dû

Beşa du

**2- Zimanî Standard û Standard Kirdinî Ziman:
Tîyorî û Piratîk**

**Zimanê standard û standardkirina zimanî:
teorî û pratîk**

Standardbûn piroseyêkî goşankarî zimanî – komeleyetîye ke wêşay peyda bûnî netewe û bizûtnewey netewayetî (nasyonalîsm) le pêşda le Sedey Şazde û Hevde le Uşûpay Rojava destîpêkird. Ew piroseye le Asîya û Efrîqa le axirî Sedey Nozde da bedî dekirê û zimanî wa heye, wek Kurdî, le Sedey Bîst da berew standard bûn weşê kewtûn.

Standardbûn proseseka guhortinkariya zimanî-civakî ye û li gel peydabûna netewe û tevgera neteweyî (nasyonalîzmê) li pêşiyê di sedsala şazde û hevdeyê de li Ewropayê dest pê kir. Ew proses li Asya û Efrîqayê di dawiya sedsala nozdeyê de bi cih têt û zimanên weha hene, wek kurdiyê, ku di sedsala bîstê de ber bi standardbûnê bi rê ketin.

Legeş eweş da pirosey goşan û geşekirdinî zimanekanî dinya, ke jimareyan le nêwan 6600 û 7000 daye, zor naşêk û nateraz e, û her zimanêk barudoxî taybetî xoy heye, dekrê le naxî ew taybetîtiyane da rewte giştîyekanî standardibûn bedî bikeyn. Bo wêne, pirosey standard bûnî zimanî Kurdî le barudoxî pêkhatinî Kurd wek neteweyêkî bê dewlet destîpêkird ewîş le şertumercî dabeşikranî zimanêke le nêwan çend dewlet ke sîyasetî zimanî corawcoryan hebû û her kam be şêweyek pirojey zimankujiyan berêwe debird. Be pêcewane, standard kirdinî Farsî û Turkî wek zimanî resmî û dewletî destîpêkird. Zimanî 'Erebîş katî destpêkirdinî standard bûn, le nîwey axirî Sedey Nozde da, zimanî

resmî (dewletî) nebû beşam duway şeñî Cîhanî. Hewel bû be zimanî resmî çend dewlet. Serbaqî ew taybetîyane, standard kirdinî ew zimanane wek beşêk le pirojey netewe ronan destîpêkird û dirêjey bû – Farsî û Turkî wek amrazî dařştin û damezrandinî netewe- dewlet û Kurdî wek amrazî geyřtin be deselatî dewletî. Dîyare le ew giřtîtiye da, taybetîti be dîdekrê. Bo wêne, yekêk le pirosekanî standard kirdin petîkirdine ke lez çuwar zimanane da (Turkî, Farsî, 'Erebî û Kurdî) bedîdekrê beşam le 'Erebî û Farsî da (ke le konewe zimanî edebî û îdareyî here bedeselatî nawçe bûn) sernekewtûwe û le Kurdî û Tirkî da be şeweyêkî sereşoyane le ara da bûwe.

Li gel hindê jî prosesa guhorîn û pêşketina zimanên dinyayê ku hejmara wan di navbera 6600 û 7000-an de ye, gelek bê serûber û xarûvîç e û her zimanekî rewşên xwe yê teybatî hene û em dikarin di wan taybetmendiyên de revendên giştî yê standardbûnê peyda bikin. Wek mînak prosesa standardbûna zimanê kurdî di rewşa pêkhatina kurdan de wek neteweyekê bê dewlet dest pê kir. Ew jî di şert û mercên dabeşkerên zimanê wî di navbera çend dewletan de bû ku siyasetên wan yê zimanî yê cor bi cor hebûn û her yekî ji wan bi awayekî siyaseta xwe ya zimankujiyê bi rê ve dibir. Berûvajî vê standardkirina farisî û tirkîyê wek zimanê resmî û dewletê dest pê kir. Demê standardbûna zimanê erebî jî di dawiya sedsala nozdeyê de dest pê kirî, erebî ne zimanê resmî (dewletî) bû lê ew piştî şerê cîhanî yê yekê bû zimanê resmî yê çend dewletan. Zêdebarî van taybetmendiyên, standradkirina wan zimanan wek beşêkî ji projeya neteweçêkirinê dest pê kir û berdewam bû -farisî û tirkî wek amrazê dariştin û damezrandina netewe-dewletê û kurdî wek amrazê xwegehandinê bi desthilata dewletî. Diyar e di vê giştîtiyê de taybetîni têt dîtin. Wek nimûne yek ji prosesên standardkirinê petîkirin e ku ew di wan çar zimanan de (tirkî, farisî, erebî û kurdî) de heye lê ew di erebî û farisîyê de (ku ew ji kevin de zimanên desthilata deverê bûn) sernekeft û di kurdî û tirkîyê de bi awayekê serketî bi rê ve bû.

Standardbûn pirosêyêkî goşankarî tenya ziman nîye, û lewe zîyatir, goşanêkî komeşayetî-zimanîye: lew piroseye da, hem ziman degoşdrê û hem komeşge – ew goşaneş pêwendî nêwan hêzekan û serçawekanî deselat deşewênê û xebatî sîyasî werêdexa. Eger standard bûn tenya dîyardeyêyêkî zimanî ba, pêwîst nedebû zimanî rahatû û dewîlemendî wek Farsî û 'Erebî û Çînî standard bikrên. Be bê wurdibûnewe le pêwendîyekanî dîyardey zimanî û komeşayetî natuwanîn kêşey zimanî standard baş şîbikeynewe.

Standardbûn ne bes proseseka guhortinkariya zimanî ye, ji wê zêdetir, ew guhorîneka civakî-zimanî ye: di wê prosesê de hem ziman têt guhortin û hem jî civak -ew guhortin jî peywendiya di navbera

hêzan û çavkaniyên desthilatê têk dide û xebata siyasî bi rê ve dibe. Heger standarbûn bi tenê diyardeyeka (fenomeneka) zimanî ba, pêwîst nedikir ku zimanên rahatî û dewlemend yên wek farisî û erebî û çînî biahatana standard kirin. Em bê hûrbûnê di nav peywendiyên diyardeyên zimanî û civakî de nikarin pirsgirêkên zimanê standard baş şirove bikin.

Le pişosey standard bûn da, ziman hem le foşm da degoşdirê û hem le erkekanî (funşion) da. Goşankarî le foşm da, le gişt beşekanî ziman da bedîdekrê – sîstêmî dengî, ortogirafî (elfûbê, rênûs),... xalwendî, wuşeyî, rêzimanî, me'nayî û herweha şewazî nûsîn hem le pexişan da û hem le helbest da. Le zanstîyekanî ziman da , be ew desttêwerdanane deşên kodşonan (Çodfişation)* wate dananî kod yan qa'ide bo dekarhênanî ziman le qisekirdin ra bigre heta rênûs û rêziman. Bo wêne, le Kurdî da, elf û bê çêkirawe û qa'ide î niwêy bo dandirawe. Hêndêk le çêkeran wîstûyane dest le elf û bêyî 'Erebî – Farsî werbiden û bo nûsînî Kurdî karametir biken (be zîyad kirdinî herif û be î'rab be herif kirdin) û hêtekî dî wîstûyane be yekcarî destî lê helbigrin û elf û bêyî Latînî le batî dabinên. Ewane goşankarî le foşmî ziman da.

Ziman di prosesa standradbûnê de hem ji aliyê formê ve û hem jî ji aliyê funksiyonên (wezîfeyên) xwe ve têt guhorîn. Guhortin di aliyê formê de di hemî beşên zimanî de têt dîtin -sîstema dengî, ortogirafiyê (alfabê, rênivîs ...), niqteşanî, peyvê, rêzimanî, manayê û hem di pexşanê û hem di helbestê de. Di zanistên zimanî de dibêjin van desttêwerdanan kodkirin (codification) wate danîna kodan yan qa'ideyan bo bikaranîna zimanî, her ji axiftinê bigire heta rênivîs û rêzimanî. Ji bo nimûne di kurdîyê de alfabê hatiye çêkirin û qa'ideyên nû jê re hatine danan. Hînan ji çêkeran xwest dest di alfabêya erebî-farisî werbidin û wan ji nivîsîna kurdî re bikêrhatîtir lê bikin (bi zêdekirina herfan û bi herifkirina îrabê) û hînen din xwest bi yekcarî dev jê ber bidin û li batî wê alfabêya latînî dabinin. Ew guhortinkariyên di forma zimanî de ne.

Goşankarî le erkekanî ziman da, birîtiye le dekarhênanî ziman le biwarî corawcorî wek zanist, têknolojî, xwêndin û derskutin, karubarî hikûmet, çalakî abûrî, amrazî rageyandinî giştî (rojname, radyo...) û têknolojî rageyandin (kampiyutir, întirnet...). Bo wêne, Kurdî le safî 1898ewe le biwarî niwêy wek rojnamegerî da dekarhatûwe û le safanî 1920ewe bû be zimanî radyo û xwêndinî seretayî û ta radeyêk îdareyî nawçeyî (le 'Êraq û Yekêtî Sovêt da).

Guhortinkarî di funksiyonên zimanî de pêkhatiye ji bikaranîna zimanî di warên cor bi cor de wek zanist, teknoloji, xwendin û dersgotinê, karûbarên hikûmetê, bizavên abûrî, amrazên ragihandina giştî (rojname, radyo ...) û teknolojiya ragihandinê (kompiyoter, internet ...). Wek mînak, kurdî ji sala 1898-ê ve di warên nû yên wek rojnamevanîyê de hatiye bi kar anîn û ew ji sala 1920-ê ve bû zimanê radyo û xwendina destpêkê û heta hedekê îdareya deverkî (li Îraqê û Yekîtiya Sovyetê).

Peydabûnê erkî niwê le Kurdî da ew pêdawîstîyey hêna goşê ke foîrmî zimanêke bigoşdirê heta bituwanê wiîamî ew nîyazane bideatewe. Bo wêne, radyo Kurdîyekanî serdemî şerî Cîhanî Dûwem (Bexda, Beyrût, Yafa) le seryan bû her roj hewaf û piropagandey şerî biîawbikenewe û eweş pêwîstî be perepêdanî wuşey zimanêke hebû ca çî be xuwastinewe çî be dataşîn yan şewey dî. Herweha, dekarhênanî Kurdî le kitêbî dersî da kêşey î niwêbaw (modêrn) kirdinî sîstêmî wuşeyî hêna goşê.

Peydabûna funksiyonên nû di kurdiyê de ew pêwîstiya ku forma zimanî bihêt guhortin bo ko bersiva daxwazan bide peyda kir. Wek mînak, diviyabûya radyoyên kurdî yê serdemê şerî cîhanî yê duyê (Bexda, Beyrut, Yafa) her roj nûçe û propagandeya şerî belavkiriba û wê jî pêwîstî bi pêşdebirina peyvên zimanî hebû, evca ew çî bi qerkirinê û çî bi afrandinê û çî bi şeweyekê din bûya. Herweha bikaranîna kurdiyê di kitêbên dersê de pirsra nû û modernkirina sîstema peyiviyê peyda kir.

Ew goşankarîye le foîrmî zimanî Kurdî da be bê goşanî komeşgey Kurd pêk nedehat. Eweş pêkhatinî tuwêjêkî roşinbîrî nasyonalîst le axiruoşirî Sedey Nozde da bû, ke zortir le şarekan betaybet le Îstambûl dejyan. Ew tuwêje roşinbîre binkey komeşayetî û hêzî handerî hewaf hengaw le standard kirdinî ziman bû, le 1898 ra heta 1918. Hacî Qadir (1818-1897) ke niwênerêkî edebîy ew bizûtnewe sîyasîye bû daway wergêranî zanistî modêrn, we lananî "qayîme û qesîde", û biîawkirdine wey "rojname û cerîde" y dekird. Saîêk duway mirdinî Hacî, hewaf rojname be zimanî Kurdî biîawbowe. Le sed saîf rabirdû da, binkey komeşayetî bizûtnewey zimanîy be taybetî zimanî standard û neteweyî çend car goşdirawe.

Ew guhortinkariyên di forma zimanê kurdî de bê guhortina civaka kurdî pêk nedihat. Ew guhortin jî pêkhatina texeka rewşenbîr ya nasyonalîst bû di dawiya sedsala nozdeyê de, ku ew bêtri di bajarên de û bi taybetî li Stembolê dijiya. Ew texa rewşenbîr ji 1898-ê heta 1918-ê bingeha civakî û hêza hander ya gava yekê bû di standardkirina zimanî de. Hacî Qadir (1818 – 1897) nûnerekê edebî yê wê

bizava siyasî bû û daxwaza wergerandina zanistên modern, devberdanê ji (qaîme û qesîde)yê, û belavkirina »rojname û cerîdeyan« dikir. Salekê piştî mirina Hacî rojnameya yekê bi zimanê kurdî belav bû. Di sedsala derbasbûyî de bingeha civakî ya bizava zimanî, bi taybetî ya zimanê standard û neteweyî çend caran hat guhortin.

Le pêşda, ew binke komelayetîye le safî 1918 bew lawe le nêwan pênc wîlat da dabeş kira û ew dabeş bûne pirosey standard kirdinî tewaw afoz kird. Le heman katda, le heşt safi rabirdû da, binkey komelayetî tewaw goşawe û, be peydabûnî hêzî niwê, berîntir bûwe. Le koşukomefî Îstanbûfî axirî Sedey Nozde da, binkey komelayetî bizûtnewey ziman tuwêjêkî biçûk bû ke pêkhatibû le xanekan, şêxekan, meîa û feqeyekan û çend derçûyêkî medresey Ruşdiye û 'êdadî, û giştyan pîyaw bûn. Tenanet le Kurdistanî Turkîye, le safî 1927da belanî kemewe le sed da 96 kes nexwêndewar bûn (Bayezîd 97.4 , Bidlîs 98.2, Dîyarbekir 96.5, Hekarî 98,6, Mardîn 97.8, Sêrt 96.5, Wan 98.7).Beîam êste le Turkîye û Êran û 'Êraq, bizûtnewey zimanî le dest tuwêjî sunetî roşinbîran hatote derê û le medrese û zankokan û parlamen û amrazî rageyandin, hem le wîlat da û hem le astî nêwneteweyî da,berdewame.Eger le seretada,xwênerewe taqe kes yan koşî naw dîwexanî axawet û hucrey mizigewtan bû,êste "cemawerî xwênerewe" peyda bûwe.Eger caran, tuwêjî roşinbîr tewaw pîyaw bûn, êste tuwêjêkî roşinbîrî jin pêkhatûwe. Hêzî niwê le biwarî ziman da daxuwazî û nîyazî niwêy heye. Eger Kurdî caran zor be zehmet destî degeyîşte dawênî çap, êste be qetembazewe berew têknolojî tazey ziman wek tilêfîzyon û kampiyutir û întirnet û telefûnî zîrek (smart fon) werêkewtûwe. Ew destkewtane berhemî hêzî niwên û le heman katda ew hêze niwêyane berîntir û behêztir deken û pêwendî nêwan lehcekan û zimanekan û nûsîn û kutin degoşin. Têknolojî taze biwarî niwê û nîyazî niwê û rêbazî niwêy le ziman da hênawete goşê. Lew barudoxe da,piroje taqe nawend kirdinî zimanî Kurdî her le hewêl hengaw da têkdeqirmê.

Ew bingeha civakî di pêşiyê de ji sala 1918-ê û hirve di navbera pênc welatan de hat dabeşkirin û wê dabeşkirinê prosesa standardkirinê bi timamî alizand. Di eynî wextî de bingeha civakî di heştê salên borî de bi peydabûna hêzên nû bi timamî hat guhortin û berferhtir bû. Di civat û civaka stenbolî ya dûmahiya sedsala nozdeyê de bingeha civakî ya bizava zimanî texeka biçûk bû ku pêk dihat ji xanan, şêxan, mela û feqeyan û çend derketiyên medreseya Ruşdiyê û lîseyî û giş mêr bûn. Heta li Kurdistanî tirkîyeyê di sala 1927-ê de bi kêmanî ji sedan 96 kes nexwendewar bûn (Bayezîd 97,4, Bidlîs 98,2, Diyarbekir 96,5, Hekarî 98,6, Mardîn 97,8, Sêrt 96,5, Wan 98,7). Lê niha li Tirkiye û Êran û Êraqê,

tevgera zimanî ji destê texa teqlîdî ya rewşenbîran derket û ew li medrese û zanîngeh û parlamentoyê û di amrazên ragihandinê de, hem li welatî û hem di astê navneteweyî de berdewam e. Heger di destpêkê de xwendevan bi tenê kesine di nav dêwanxaneyê axa û hucreyên mizgeftan de bû, niha (cemawerê xwendevanan) peyda bûye. Heger caran texa rewşenbîr bi timamî mêr bûn, niha texeka rewşenbîr ya jin pêk hatiye. Hêza nû di warê zimanî de daxwaz û niyazên nû hene. Heger destê kurdîyê caran zehmet digehişt dehmanên çapê, ew niha bi qelembaziyê ve ber bi teknolojiya taze ya zimanî ve, wek televiziyon û kompiyoter û înternet û telefona zîrek (smart phon) bi rê ketiye. Ew deskeft berhemên hêzên nû ne û ew di eynî wextî de wan hêzên nû berferetir û bi hêztir dikin û peywendiyên di navbera lehce û zimanan û nivîsîn û gotinê de diguhorin. Teknolojiya taze warên nû û niyazên nû û rêbazên nû di zimanî de peyda kirine, di rewşeka wekî vê de, projeya bi tenê sentralkirina zimanê kurdî her di gava xwe ya yekê de têk çû.

Layene komelayetîyekanî standard bûn zor berîn û ałozin bełam dekrê ew ałozîye le dû pirowey hełbijardin û pesind kirdinî lehcey standard da bedî bikeyn. Rewtî giştî eweye ke yekê le lehcekan wek binçîney zimanî standard hełdebjêrdirê yan xoy cêgîr deka, û le heman katda le layen cemawerî axêweranî gişt lehcekan werdegîrê, pesind dekrê, û dekardehêndirê. Zimanêkî le foım da standard kirabê (yek sîstîmî deng, yek ortografî, yek rêzimanî hebê), bełam axêweranî tewawî lehcekan dekarînehênin wek zimanî standard çawî lê nakirê. Ewe rewtî giştîye le gořankarî komelayetî le pirowey standard bûn da bełam her zimaney le barudoxî mêjûyî xoy da be şêwey taybetî xoy be ew rêye da deřwa.

Aliyên civakî yê standardbûnê gelek berferêh û aloz in lê em dikarin wê aloziyê di du prosesên hilbijartin û pesendkirina lehceya standard de bibînin. Rewta giştî ew e ku yek ji lehceyan wek binyatê zimanê standard bihêt hilbijartin yan ew cihê xwe digire û ew di eynî wextî de ji aliyê hemî xelkê axêverên tev lehceyan ve bihêt wergirtin, pejirandin û bikaranîn. Zimanekê ku bi formê hatibe standardkirin (yek sîstema dengî, yek ortografî, yek rêziman hebe) lê axêverên tev lehceyan wî bi kar neînin dê wek zimanekê standard lê nehêt mêzekirin. Ev rewta giştî ye di guhortinkariya civakî di prosesa standardbûnê de lê her zimanek di rewşa xwe ya dîrokî de û bi şêweyê xwe yê taybetî di wê rêyê de diçe.

Standard kirdin be dekarhênanî ziman le nûsîn û xwêndine we be taybet le çapemenî û le perwerde da, dananî rêziman û qamûs, û çêkirdin û niwêbawkirdinî elf û bê û wuşekan û rînûs û xałbendî destpêdeka. Bełam her zimanêk be gwêrey barudoxî mêjûyî xoy ew gořankariye beřêwe deba.Bo

wêne, wergêranî Încîl be zimanî Ełmanî û biawkirinewey be çap (salî 1534) wek hengawêkî seretayî be tam girîng le standard bûnî ew zimane dadendirê. Be pêçewane, le zimanî Somalî da, biawkirinewey bernamey radyoyî le şerî Cîhanî Dûhem da be seretayêkî girîng le qelem dedirê û le Kurdî da, biawkirinewey rojname û govar dewrêkî berçawî gêra.

Standardkirin bi bikaranîna zimanî di nivîsîn û xwendinê û bi taybetî di çapevanî û perwerdeyê de, bi danana rêziman û ferhengan, çêkirina alfabê û peyiv û niqteşaniyê dest pê dike. Lê her zimanek li gor rewşa xwe ya dîrokî wê guhortinkariyê bi rê ve dibe. Wek nimûne wergerandina Încîlê bo ser zimanê elmanî û belavkirina wê bi çapê (sala 1534-ê) wek gaveka destpêkê lê ya giring di standardkirina wî zimanî de têt hisêb kirin. Berûvajî vê, di zimanê somalî de, belavkirina programê radyoyî di şerê cîhanî yê duyê de bi destpêkeka giring têt li qelem dan û di kurdiyê de belavkirina rojname û kovaran roleka berçav gêrand.

Min le dekarhênanî çemkî "standard" wek kirdar (fê'l), hem le şikî têpeřî "standardikrdin" û hem le şikî tênepeřî "standardibûn" kelik werdegirm. Zor be kurtî, ziman hem standard debê û hem standard dekrê. Gořanî ziman û komełge piroseyêkî wuřarane ye (be bername û be fikir lêkirdinewe ye) be tam le heman katda, rewî xořiskî le her piroseyêkî gořan da bedî dekrê. Bo wêne bêtu nûserêk çîrokêkî zor baş be zimanêk yan le hceyêk binûsê řan û qursayî ew zimane yan lehceye zîyatir deka û pile û payey berztir deka bê ewey bernamey bo ew mebeste bûbê.

Ez di bikaranîna terma (standard) de hem wek lêker (fiil) bi şiklê têperê (standardkirin)ê û hem bi şiklê têneperê (standardbûn)ê wecê jê dibînim. Gelek bi kurtî, ziman hem standard dibe û hem têt standard kirin. Guhorîna zimanî û civakî proseseka hiřarane ye (bi program û hizirlêkirinê ye), lê di eynî wextî de rewî xweristî di her proseseka guhorînê de têt dîtin. Wek mnimûne heger bihêt û nivîskarek çîrokeka gelek baş bi zimanekî yan lehceyekê binivîse dê ew hêjayî û senga wî zimanî yan wê lehceyê bêtir bike û ew pile û qîmeta wê bilindtir dike bê ku programek bo wê mebestê hebe.

Be tam le peydabûnî zimanî standard da, dest têwerdanî wuřarane dewrêkî girîngtir le gořanî xořiskî degêřê. Bo wêne, le zimanî Înglîsî da, Samuel Johnson be dananî ferhengêk le salî 1755 da dewrêkî çalakaney gêra le standardikrdinî ew zimane be taybet rênûsekey. Herweha, le pirosey peyda bûnîy standardêkî niwê le zimanî Înglîsî da, wate standardî Emrîkayî, dananî ferhengî Webster le salî 1828

da dewrêkî berçawî gêra. Le ezimûnî zimane standardekan da, nakokî û kokî heye le nêwan goşanî xoşiskî û wuşyarane, û her zimanêk pêwendî eu dû rewte be şêweyêk rêk dexa. Bo wêne, le Feřanse dewlet be damezrandinî ekadêmî ziman wîstûyetî bo goşanî xoşiskî ziman sinûr dabînê û ew ekadîmîye wek dezgay bernameşonanî zimanî çalakî bika. Be pêçewane, le Înglstan û Emrîka, standardikrdin be bê ekadîmî ziman berêwe çûwe. Le Kurdîş da (bêcgele Yekêtî Sovêt), erkî standard kirdin be bê bernameyêkî wuşyarane yan be bê ekadîmî ziman berêwe çûwe leget eweş da carubar dezgayêk yan komîteyêk (bo wêne le komarî Kurdistan da) bo ew mebeste pêk hatûwe. Le Kurdî da, be taybetî le Kurdistanî 'Êraq, ew erke zortir le ser şanî nûseran, wergêşan, rojnamenûsan, ferhe ngnûsan û rêzimannûsan û beşeweberanî radyokan bûwe.

Lê di peydabûna zimanê standard de destêtwerdana hişyarane roleka giringtir di guhorîna xweristî de dibîne. Wek mînak di zimanê îngilîzî de Samuel Johnsonî bi danîna ferhengekê di sala 1755-ê de roleka çelekbar di standardkirina wî zimanî de, bi taybetî di rênivîsa wî de gêra. Herweha danana ferhenga Webster di sala 1828-ê de roleka berçav di prosesa peydabûna standardekê nû di zimanê îngilîzî de, wate di standardê emerîkî de gêra. Di ezmûna zimanê standard de nakokî û kokî di navbera guhorîna xweristî û ya hişyarane heye û her zimanek peywendiya wan du rewtan bi şêweyêkî tertîb dike. Wek mînak li Fransayê dewletê bi damezrandina akademiya zimanî xwest ji bo guhortina xweristî ya zimanî sinoran dabîne û ew akademî wek dezgehekî ji bo programên zimanî bi çalakiyan rabibe. Berûvajî vê, li Îngiltera û Emerîkayê standardkirin bê akademiya zimanî bi rê ve çû. Di kurdiyê de jî (ji bilî li Yekîtiya Sovyetê) erkê standardkirinê bê programeka hişyar yan bê akademiya zimanî bi rê ve çûye, li gel hindê jî carûbaran dezgehek yan komîteyek (mînak li Komara Kurdistanê) ji bo wê mebestê hatibû pêkanîn. Ew erk di kurdiyê de, bi taybetî li Kurdistana Êraqê, bêtir li ser milê nivîskar, wergervan, rojnamevan, rêzimannivîs û rêveberên radyoyan bû.

Standardbûn, le gişt zimanêk da, pişoseyêkî natewawe le ber ewey ke ziman hemû katê le goşan daye û kes natuwanê bîwestênê. Le katêk da le sed safî rabirdû da zimanî Kurdî xebatêkî berdewamî bo standardbûn kirdûwe, le zimanî wek 'Erebî û Farsî û Înglîsî û Danmarkî û Hulendî û Eřmanî û Swêdî da pirosey "na-standardibûn" le arada bûwe. Bo wêne, zimanî Farsî kilasîk ke le Hîndûstane we heta Bakûrî Efrîqa dekar dehat le Sedey Bîst da sê standardî Tacîkî û Derî û Farsî lê peyda bû. Herweha zimanî 'Ere bîş çend standardî wek Mexirîb û Qahîre û Bexda û Demîşqî lê wederkewit. Zimanî Înglîsîşe, be çend standardî wek Emrîkayî, Usteralîyayî, Hîndî, Efrîqayî, û... dabeş bûwe. Eger ziman hemîşe le gorîn daye standard bûnî zimanîş pişoseyêkî yekcarekî û heta hetayî nîye.

Standardbûn û nestandardbûn hawkat le aradan. Le heman katda ke ziman standard debê pirosey nestandard bûn, ca çî be xêrayî çî be espayî, le gûran da de bê.

Standardbûn di her zimanekî de proseseka ne timam e, ji ber ku ziman her tim di guhorînê de ye û kes nikare wê rabiwestîne. Di wî wextê ku di sedsala debasbûyî de kurdiyê xebateka berdewam ji bo standardbûnê dikir, di zimanên wek erebî û farisî û îngilîzî û danmarkî û holandî û elmanî û swêdî de prosesa (nestandardbûnê) (1) hebû. Ji bo nimûne ji zimanê farisî yê klasîk ku ji Hindistanê heta bakûrê Efrîqayê dihat bikaranîn, di sedsala bîstê de sê standard, yê tacîkî û derî û farisî peydabûn. Her weha di zimanê erebî de jî çend standardên wek mexrîbî û qahîreyî û bexdayî û dîmeşqî derketin. Zimanê îngilîzî jî bi çend standardên wek emerîkî, australyayî, hîndî, efrîqayî û ... dabeş bû. Heger ziman hertim di guhortinê de ye, standradbûna zimanî jî proseseka yekcarkî û hetahetayî nîne. Standardbûn û nestandardbûn bi hev re ne. Di eynî wextê ku ziman tê de standard dibe prosesa nestandardbûnê, çî zû û çî hêdî di guhorînê de dibe.

Zimanekan be şêweyêkî serbexo û le fezayêkî azad da berew standard bûn werênakewin. Lêre da mebestim tenya deselatî dewletî û sîyasetî zimankujî dewletekan nîye. Mebestim zortir qursayî ferhengî zimanekane ke dîyare le deselatî dewletî cwê nakrêtewe. Bo wêne, zimanî Kurdî le Turkîye û 'Êraq û Êran le barudoxî de selatî Farsî, Tirkî û 'Erebî da destî be standard bûn kird û eweş dû pirosey le ruwalet da natebay hetkirdin û têkheçûnî têda kobotewe. Bo nimûne,petî kirdinî wuşe, ke yekêk le rewtekanî standard kirdine, le Kurdistanî 'Êraq zortir be paktawkirdinî wuşey 'Erebî berêwe deçê, le Êran be paktawî Farsî û le Turkîye be bijarî wuşey Tirkî. Le heman katda, wuşe xuwastinewe lew zimanane dirêjey heye. Xuwastinewey wuşe, wek petîkirdineke, kêşeyêkî sîyasîye û bernamey standard kirdinî tewaw ahoz kirdûwe. Le Kurdistanî 'Êraq zimanekeyan weber lêşawî wuşey Farsî dawe belam sedan wuşey xuwazraw û Kurdî kirawî wek "lehce" paktaw dekrê û wuşey Înglîsî "dîyalêkit"î le cêgey dadenên. Serçawey ew bişyarane le berjewendî sîyasî daye nek le xîstetî ziman, be giştî, û zimanî Kurdî, be taybetî.

Ziman bi şêweyekê serbixwe û di fezayeka azad de ber bi standardbûnê bi rê nakevin. Mebesta min li vê derê ne bes bi tenê desthilata dewletî û siyasetî zimankujîye ya dewletan e. Mebesta min bêtir giraniya ferhengî ya zimanan e ku diyar e ji desthilata dewletê nahêt cidakirin. Wek mînak zimanê kurdî li Tirkiye û Îraq û Îranê di bin desthilata farisî, tirkî û erebiyê de dest bi standardbûnê kir û wê jî di xwe de du prosesên di binyat de çêbûneka bê balans û têkçûn tê de ye xirve kirine. Ji bo nimûne petîkirina peyvnan, ku yek e ji rewten standardkirinê, li Kurdistana Îraqê bêtir bi nehêlana peyvên erebî

bi rê ve çû, li Îranê bi jêavêtina peyvên farisî û li Tirkiyeyê bi jêmalîştina peyvên tirkî. Di eynî wextî de peyvqerkirin ji wan zimanan berdehma e. Wergirtina peyvan wek petîkirin, pirsgirêkeka siyasî ye û wê programa standardkirinê bi timamî aloz kiriye. Li Kurdistana Îraqê, wan zimanê xwe xistiye ber lihiya peyvên farisî, lê ew bi sedan peyvên qerkirî û kurdîkirî ji nav didbin wek (lehce)yê û peyva îngilîzî (diyalekt)ê li şûna wê dadinin. Çavkaniya wan biryaran di berjewendîya siyasî de ye û ne ji sexletê zimanî bi giştî û zimanê kurdî bi taybetî ye.

Le ew çend nimûnane derdekewê ke her zimanêk hem le naw xoy da nakokî heye (wek fire lehceyêti û sîyasetî corawcorî wuşe ronan) û hem le nêwan xoy û zimanekanî dî da (wek piley behêziy zimanî 'Erebî û Farsî û Înglîsî û bêhêzi nîsbî zimanî Kurdî). Zimanekanî dinya le yekitr heñebiřawin û be tenyayî û be serbexoyî najîn. Eger zimanekan le rabirdûy dîr da be derya û oqyanûs û qaře lêk cwê debûnewe, be peydabûnî nîzamî desmayedarî lêk nizîk bûnewe û nîzamêkî zimanî yan sîstîmêkî zimaniyan pêk hêna. Nîzamî zimanî bew me'naye ke zimanekan le dîr û nizîkewe kar dekene ser yekitr û be pêy pile û paye dabeş kirawin û her kamey le astêkî berzî û nizmî deselat radewestin: zimanî gewre û biçûk, nûsraw û zarekî, resmî û neresmî, neteweyî û nawçeyî, standard û na standard, nêwneteweyî û neteweyî, resmî û serkut kiraw, û htd.

Ji wan çend nimûneyan diyar dibe ku her zimanekî hem di nav xwe de nakokî hene (wek pirlahceyî û siyasetên cor bi cor yên peyivsaziyê) û hem di navbera xwe û zimanên din de (wek pileya bihêzi ya zimanê erebî û farisî û îngilîzî û bêhêziya nîsbî ya zimanê kurdî). Zimanên dinyayê ji hev neveqetyayî ne û ew bi tenê û serbixwe najîn. Heger ziman di demê borî yê dîr de bi derya û oqyanûs û qareyan jêk cida dibûn, ew bi peydabûna nîzama desmayedarî jêk nêzîk bûne û wan nîzameka zimanî yan sîstemeka zimanî pêk anî. Nîzama zimanî bi wê manayê ku ziman ji dîr û nêzîk ve kar dikine ser yekûdu û ew li gor pile û payeyê dabeşkirîne û her yek li asteka bilind û nizim ya desthilatê radiweste: zimanên mezin û biçûk, nivîskî û devkî, resmî û neresmî, neteweyî û deverkî, standard û nestandard, navneteweyî û neteweyî, resmî û bindestkirî, û htd.

FERHENGOKA ZIMANNASÎ

Ev ferhengoka peyvên zimannasî ya kurdî-inglîzî bo hêskirina têgihiştina berhemên zimannasî û rêzimanî dê li gel her hejmarê kovara Kanîzar were belavkirin û li gor pêwîstiyên were berfirehkirin.

Peyvên ferhengokê li gor kurdî hatine rêzkirin lê mirov dikare tê de li peyvên inglîzî jî bigere daku wateyên wan yê kurdî peyda bike. Tenê wateya peyvê ya di warê zimannasiyê de hatiye dan, ne di warên din de.

alfabe <i>alphabet</i>	bêpif <i>unaspirated</i>
alofon <i>allophone</i>	bêvilandin <i>nasalization; nasalize</i>
amanc, armanc <i>target</i>	bêvilandî <i>nasalized</i>
avanî <i>structure; structural</i>	bêvilî <i>nasal</i>
awarte <i>exception; exceptional</i>	bideng <i>bn dengdêr</i>
axiftin <i>to speak; speech</i>	bihilm <i>bn bipif</i>
axiver <i>speaker</i>	biker <i>agent, subject</i>
	bilanî <i>subjunctive; affirmative</i>
babet <i>topic, subject</i>	bilêvkin <i>pronunciation</i>
berevajî, berovajî <i>bn diwate</i>	bilind <i>high</i>
berhevdan <i>comparison</i>	bipif <i>aspirated</i>
berhevdanî, berhevder <i>comparative</i>	birr, bir <i>class, category</i>
berkar <i>object</i>	birrên peyvan <i>word classes,</i>
bê, bêt	<i>parts of speech</i>
dema bê <i>future</i>	bişer <i>bn berkar</i>
bêdeng <i>bn dengdar</i>	bistîk <i>stem</i>
bêhilm <i>bn bêpif</i>	biwêj <i>idiom</i>

biyanî <i>foreign</i>	dema niha <i>present tense</i>
borî <i>past</i>	demkî <i>temporary</i>
boriya dûdar <i>perfect (tense)</i>	deng <i>sound; phoneme</i>
boriya dûr/çîrokî <i>pluperfect</i>	denganî <i>phonetics; phonetic</i>
cihguherîn <i>metathesis</i>	dengdar <i>consonant</i>
cins <i>gender</i>	dengdêr <i>vowel</i>
cot <i>dual; double</i>	dengdin <i>allophone</i>
cotpeyv <i>binomial name</i>	dengem <i>phoneme</i>
cotzimanî <i>diglossia</i>	dengguherîn <i>sound change; metaphony</i>
cumle <i>bn hevok</i>	dengnasî <i>phonology; phonological</i>
cudahî <i>variety, difference; variation</i>	dengrêzî <i>phonotactics</i>
çavkanî <i>source</i>	derb <i>bn kirp</i>
çemandin <i>inflection</i>	deverî, deverkî <i>regional</i>
cînav, cînavk <i>pronoun</i>	devernav <i>toponymy</i>
cînavên kesî <i>personal pronouns</i>	devkî <i>oral</i>
cînavên pirsiyarkî <i>interrogative pronouns</i>	devok <i>subdialect, regional variation</i>
cînavên nîşander <i>demonstrative pronouns</i>	devoknasî <i>dialectology</i>
daçek <i>adposition</i>	deynkirin <i>borrowing</i>
dariştin <i>derivation</i>	deynkirî <i>borrowed</i>
dawî <i>end; final</i>	destpêk <i>beginning</i>
dem <i>time; tense</i>	destpêkî <i>initial; primary</i>
dema bê <i>future tense</i>	didanî <i>dental</i>
dema borî <i>past tense</i>	difinandin <i>nasalization; nasalize</i>
	difinandî <i>nasalized</i>
	difinî, difnî <i>nasal</i>

dijwate, dijmane <i>antonym</i>	ferhengok <i>glossary</i>
diranî <i>bn</i> didanî	ferhengsaî <i>lexicography; lexicographic</i>
diyar, diyarkirî <i>definite</i>	ferman <i>order, command</i>
dîgraf <i>bn</i> duherfî	fermanî <i>imperative</i>
dîrok <i>history</i>	fermî <i>official</i>
dîrokî <i>historical; diachronic</i>	fonem <i>phoneme</i>
dordaçek <i>ambiposition, circumposition</i>	fonetîk <i>phonetic</i>
dorgir, dorpartik <i>ambifix, circumfix</i>	fonetîka <i>phonetics</i>
du- <i>bi-</i>	fonolojî <i>phonology</i>
dubare <i>repeated</i>	fonolojîk <i>phonological</i>
dubarekirin <i>repetition; reduplication</i>	gerdûnî <i>universal</i>
dudemî <i>diachronic</i>	gerguhêz <i>translative</i>
duherfî <i>digraph</i>	gerneguhêz <i>translative</i>
dulêvî <i>bilabial</i>	gihanek <i>bn</i> girêder
duzimanî <i>bilingual</i>	gilor, gilovir <i>round</i>
duzimanîtî <i>bilingualism</i>	giranî <i>emphasis, stress</i>
dûvik <i>coda; final part</i>	girek, girdek <i>upper case (letters)</i>
epentez <i>epenthesis</i>	girêdan <i>linking</i>
erênî <i>positive, affirmative</i>	girêdayî <i>bound</i>
ergatîv <i>ergative</i>	girêder <i>coordinator; linker</i>
etîmolog <i>etymologist</i>	girtin <i>to close, to shut</i>
etîmolojî <i>etymology</i>	girtî <i>closed</i>
etîmolojîk <i>etymological</i>	guhastin <i>convert; conversion</i>
ferheng <i>dictionary, lexicon</i>	guherîn <i>change</i>
ferhengî <i>lexical, lexicographic</i>	

guherîna wateyê <i>semantic change, semantic shift</i>	hûrek, hûdek <i>lower case (letters)</i>
gurovir <i>bn</i> gilor, gilovir	istisna <i>exception</i>
hejmar <i>number</i>	îdyom, îdiyom <i>idiom</i>
hejmarnav <i>numeral</i>	îzafe <i>linker, izafe</i>
hejmartin <i>to count</i>	jêder <i>source</i>
hejmêrbar <i>countable</i>	jêrnav <i>hyponym</i>
hejmêrnebar <i>uncountable</i>	jêrxan <i>substrate</i>
herf <i>letter (of alphabet), character</i>	jorxan <i>superstrate</i>
hevalên derewîn <i>false friends</i>	jornav <i>hypernym</i>
hevalkar <i>bn</i> hoker	KBL (kirde berkar lêker) <i>SOV (subject object verb)</i>
hevalnav <i>bn</i> rengdêr	kemper, kemperandin <i>bn</i> berhevdan
hevdanî, hevedudanî <i>bn</i> pêkhatî	kes <i>person</i>
hevdemî <i>synchronic</i>	kesandin <i>bn</i> kişandin
hevdeng <i>homophone</i>	kirp, kirpandin <i>stress</i>
hevnivîs <i>homograph</i>	kirde <i>subject</i>
hevreh <i>cognate</i>	kişandin, kêşan <i>conjugation</i>
hevrûkirin <i>bn</i> berhevdan	kîte <i>syllable</i>
hevwater, hevmane <i>synonym</i>	kîte kirin <i>syllabify, hyphenate</i>
hevok <i>sentence</i>	kîtekirin <i>syllabification, hyphenation</i>
hîperkorekt <i>hypercorrect</i>	kîtebar <i>syllabifiable</i>
hoker <i>adverb</i>	kîteker <i>hyphenator</i>
hokerên cihî	kîtekirî <i>syllabified, hyphenated</i>
homofon <i>bn</i> hevdeng	kîteyî <i>syllabic; syllabary</i>
homograf <i>bn</i> hevnivîs	

KLB (kirde lêker berkar) <i>SVO (subject verb object)</i>	meşdan <i>field</i>
komik <i>clause</i>	meşdana wateyê <i>semantic field</i>
konsonant <i>consonant</i>	meşdanî <i>field</i>
kopula <i>copula</i>	xebata meşdanî <i>fieldwork</i>
lebatî <i>active</i>	mê <i>feminine</i>
lehce <i>dialect</i>	mijar <i>topic, subject</i>
lerz <i>voicing, vibration</i>	nav <i>name; noun</i>
lêker <i>verb</i>	navdêr <i>noun</i>
lêkerên alîkar <i>auxiliary verbs</i>	navdêrê biker <i>agent noun</i>
lêkerên sivik <i>light verbs</i>	naverok <i>content</i>
lêkerên komikî <i>phrasal verbs</i>	peyvên naverokdar/binaverok
lêvî <i>labial</i>	content words
lihevanîn <i>matching</i>	navgir, navpirtik <i>infix</i>
lihevanîna dengê-wateyê <i>phono-semantic matching</i>	navik <i>nucleus</i>
lihevkin <i>agreement</i>	navîn <i>medial, middle</i>
makeziman <i>protolanguage, urlanguage</i>	navnasî <i>onomastics, onomatology</i>
malbat <i>family</i>	nediyar, nediyarkirî <i>indefinite</i>
malbatên zimanan <i>language families</i>	negerguhêz <i>bn</i> gerneguhêz
merc <i>condition</i>	nehejmêrbar <i>uncountable</i>
mercî <i>conditional</i>	nerênî <i>bn</i> neyînî
metafonî <i>metaphony</i>	neolojîzm <i>neologism</i>
metatez <i>metathesis</i>	nerm <i>soft; unaspirated</i>
	nermbûn <i>lenition</i>
	netêper <i>bn</i> gerneguhêz
	neyînî <i>negative</i>

nêr <i>masculine</i>	paşdaçek <i>postposition</i>
nêtar <i>neuter</i>	paşgir, paşpirtik <i>suffix, ending</i>
niha <i>now; current; present</i>	paşlêker <i>postverb</i>
nivîs <i>article, writing</i>	paşvesazî <i>backformation</i>
nivîser <i>author, writer</i>	pasîv <i>bn lebatî</i>
nivîskar <i>writer</i>	pejirbar <i>acceptable</i>
nivîskî <i>written, in writing</i>	pejirnebar <i>unacceptable</i>
nivîsîn <i>to write; writing</i>	petî <i>pure, native</i>
nizm <i>low</i>	petîperist, petîperest <i>purist</i>
nîşan <i>mark, sign</i>	petîperistî, petîperestî <i>purism</i>
nîşander <i>determinative</i>	peyvîn, peyvîn <i>to speak; speaking, speech</i>
nîşankirî <i>marked</i>	peyiver <i>speaker</i>
nîşannekirî <i>unmarked</i>	peyv <i>word</i>
nîv- <i>semi-</i>	peyvên aloz <i>complex words</i>
nîv-vokal <i>semivowel</i>	peyvên dariştî <i>derived words</i>
nû- <i>neo-</i>	peyvên gerok <i>wanderword,</i>
nûpeyv <i>neologism, newly coined words</i>	<i>Wanderwort</i>
onomastîk, onomatolojî <i>bn navnasî</i>	peyvên pêkhatî <i>compound</i>
paragoj <i>paragoge</i>	<i>words</i>
parvebar <i>separable</i>	peyvên sade <i>simple words</i>
gireya parvebar <i>separable affix</i>	peyvên biyanî <i>foreign words</i>
pêşgira parvebar <i>separable</i>	peyvên wergirtî/deynkirî
<i>prefix</i>	<i>loanwords</i>
paşgira parvebar <i>separable</i>	peyvên xwemalî <i>native words</i>
<i>suffix</i>	peyvên xwerû <i>simple words</i>

peyvnasî <i>terminology</i>	qebûlbar <i>acceptable</i>
peyv rêzî <i>word order</i>	qebûlbar <i>unacceptable</i>
peyv sazî <i>word-formation</i>	qelew <i>emphatic</i>
pêkanîn <i>compounding, compound</i>	qertaf <i>ending, suffix</i>
pêkhatî <i>compound</i>	qise, qese <i>word; speech</i>
pêkve <i>closed compound</i>	qise kirin <i>to speak</i>
pêşdaçek <i>preposition</i>	qiseker <i>speaker</i>
pêşlêker <i>preverb</i>	qusandin <i>clipping</i>
pêşgir, pêşpirtik <i>prefix</i>	plan <i>plan</i>
pifdar <i>aspirated</i>	plankirin <i>planning</i>
pifdarî <i>aspiration</i>	plankirina zimanî <i>language</i>
pardeng <i>polyphone; polyphonic</i>	planning
pardengî <i>polyphony</i>	pronav <i>bn cînav</i>
pirhejmar <i>plural</i>	ra <i>bn reh</i>
pirs, pirsyar <i>question</i>	rader <i>infinitive</i>
pirsyarkî <i>interrogative</i>	ragihandin <i>to state; statement</i>
pirtik <i>morpheme</i>	ragihînerkî <i>indicative</i>
pirtiknasî <i>morphology; morphological</i>	raguhastin <i>transfer</i>
pirzimanî <i>multilingual</i>	rastnivîsîn, rastnivîs <i>ortography</i>
pirzimanîtî <i>multilingualism</i>	raveber <i>modified, head</i>
pît <i>bn tîp</i>	raveker <i>modifier</i>
pozandin <i>nasalization; nasalize</i>	rawe <i>mood, grammatical mood</i>
pozandî <i>nasalized</i>	rayek <i>bn reh</i>
pozî <i>nasal</i>	reh <i>root; stem</i>
pronav <i>bn cînav</i>	rengdêr <i>adjective</i>

req <i>hard; aspirated</i>	suplesyon <i>suppletion</i>
reqbûn <i>fortition</i>	supletîv <i>suppletive</i>
resen <i>original, native</i>	şert <i>condition</i>
rêziman <i>grammar</i>	şertî <i>conditional</i>
rêzimanî <i>grammatic; grammatical</i>	şêwaz <i>style</i>
riste <i>bn cumle</i>	şêwaznasî <i>stylistics</i>
seknî, sekinî <i>stop, plosive, occlusive</i>	şêwe <i>form</i>
ser <i>head</i>	taybetker <i>specifier</i>
serekanî <i>source</i>	tebatî <i>passive</i>
serekî, sereke <i>main</i>	temamker <i>complement</i>
serik <i>onset</i>	tens <i>bn dem</i>
serpeyv <i>main entry</i>	teşe <i>form; morpheme</i>
serve <i>bn berkar</i>	teşeya serbixwe <i>free</i>
sêherfî <i>trigraph</i>	<i>form/morpheme</i>
siyaset <i>politics; policy</i>	teşeya girêdayî <i>bound</i>
siyaseta zimanî <i>language policy</i>	<i>form/morpheme</i>
sînonîm <i>synonym</i>	teşedin <i>allomorph</i>
sosyolofonetîka <i>sociophonetics</i>	teşem <i>morpheme</i>
sosyofonolojî <i>sociophonology</i>	teşemdin <i>allomorpheme</i>
sosyolekt <i>sociolect</i>	teşenasî <i>morphology</i>
sosyolîngwîstîk <i>sociolinguistics</i>	tevok <i>clause</i>
standard <i>standard</i>	tewandin, tewang <i>bn çemandin</i>
substratûm <i>bn jêrxan</i>	têneper <i>bn gerneguhêz</i>
superlatîv <i>superlative</i>	têper <i>bn gerguhêz</i>
superstrat <i>bn jorxan</i>	tîp <i>letter (of alphabet), character</i>

toponîmî <i>bn</i> devernav	yekpeyvandin <i>univerbation</i>
trîgraf <i>bn</i> sêherfî	zar <i>language</i>
vekirî <i>open</i>	zarava <i>dialect</i>
veqetandek <i>linker, izafe</i>	zaravayî <i>dialectal</i>
vokal <i>vowel</i>	zaravanasî <i>dialectology</i>
wate <i>meaning</i>	zarvekirin <i>imitation; onomatopoeia</i>
watem <i>sememe</i>	zayend <i>gender</i>
watenasî <i>semantics</i>	ziman <i>language</i>
waterêzî <i>semotactics</i>	zimanê dayikî/zikmakî <i>native language, mother tongue</i>
werger <i>translation (product)</i>	zimanê devkî <i>oral language</i>
wergerandin <i>translation (process)</i>	zimanê fermî/resmî <i>official language</i>
wergerandina yekser <i>direct translation, calquing</i>	zimanê jêder <i>source language</i>
wergerandî <i>translated</i>	zimanê kêmnîneyî <i>minority language</i>
wergêr <i>translator</i>	zimanê kolankî <i>slang</i>
wergirtin <i>to receive, to get; to borrow; borrowing</i>	zimanê neteweyî <i>national language</i>
wergirtina wateyê <i>semantic loan</i>	zimanê nivîskî <i>written language</i>
wergirtî <i>received; borrowed</i>	zimanê standard <i>standard language</i>
peyvên wergirtî <i>loanwords</i>	zimanê zarokan <i>child language; baby talk</i>
xwemalî <i>native; domestic</i>	
xwenav <i>autonym, endonym</i>	
xwerû <i>basic, pure</i>	
yekhejmar <i>singular</i>	zimanî <i>linguistic, language-related</i>

zimanbend *Sprachbund*

zimannasiya derûnî

zimannas *linguist*

psycholinguistics

zimannasî *linguistics; linguistic*

zimannasiya dîrokî *historical*

zimannasiya

linguistics

berhevder/berhevdanî

zemîr *bn cînav*

comparative linguistics

zingok *sonorant*

zimannasiya civakî

zirav *plain (not emphatic)*

sociolinguistics

Kurterêbera rastnivîsînê

Li vê derê em ê rêbazên bingehîn yên kovara Kanîzar bo rastnivîsînê diyar bikin. Li şûna ku em dûr û dirêj meseleyê rave bikin, em ê bi çend nimûneyan merema xwe pêşkêş bikin.⁶⁸

Kovara Kanîzar wiha dinivîse:

- 1) "ku", ne "ko": ew dibêje ku...
- 2) "iy", ne "îy": çiya, jiyar, kiriye...
- 3) "ji bo, li gel, li ser, bi hev re...", ne "jibo, ligel, liser, bihevre / bihev re /bi hevre..."
- 4) "dest pê dikan", ne "destpêdikan, destpê dikan, dest pêdikan..."
- 5) "bi kar tînin", ne "bikartîn / bikar tînin / bi kartînin..."
- 6) "kurd im, kurd î, kurd e, kurd in", ne "kurdim, kurdî, kurde, kurdin"
- 7) "zimanê kurdî, gelê kurd, adar, newroz", ne "zimanê Kurdî, gelê Kurd, Adar, Newroz"
- 8) "ez ê bikim, min ê bikira", ne "ezê bikim, minê bikira"
- 9) "hevalê min ê baş", ne "hevalê minê baş"
- 10) "zimannasî, serokomar, xurttir, bilindtir...", ne "zimanasî, serokomar, xurtir, bilintir..."
- 11) "bigirim, binivîse, nekişînin...", ne "bigrim, binvîse, bikîşîne..."
- 12) "lîstin, kuştin, axiftin, hefs, heft...", ne "lîztin, axivtin, kujtin, hevs, hevt..."
- 13) "Chomsky, Einstein, Shakespeare...", ne "Çomskî, Aynştayn, Şêkirsîr..."
- 14) "di kitêbê de, bi min re, ji wir ve...", ne "di kitêbê da, bi min ra, ji wir va..."
- 15) "cînav di kurdî de, gerînek li Kurdistanê, peyamek ji wî...", ne "di kurdî de cînav, li Kurdistanê gerînek, ji wî peyamek..."

Kovara Kanîzar

⁶⁸ Bo agahiyên berfirehtir, binêrin: Rêber – Rêbernameya rastnivîsîna kurdî:
<https://zimannas.wordpress.com/2015/07/06/reber-rebernameya-rastnivisina-kurdi/>